

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ฉบับสมบูรณ์

โครงการศึกษา รูปแบบการหาปลาที่เหมาะสม
กับสภาพระบบนิเวศน์
ของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง

โดย

นายไพจิต ศีลารักษ์ และคณะ

30 มิถุนายน 2547

โครงการศูนย์ส่งเสริมการวิจัยท้องถิ่น		
หน้าบันทึก	๗๖/๒๕๔๗	
บันทึกที่	๓	ท.๑ ๒๕๔๗
หน้า	๑๐.๐๕.	๗

สัญญาเลขที่ RDG 44 E 0005

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

สนง. กลไกประสานงานวิจัยฯ (สกว.)
เลขที่รับ ๐๙๐
วันที่รับ ๑๒/๐๗/๙๗

โครงการวิจัย รูปแบบการหาปลาที่เหมาะสม กับสภาพระบบ นิเวศน์ของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง

คณะผู้วิจัย

1. นายไพจิตร	คิลารักษ์	หัวหน้าทีมวิจัย
2. นายวิชัย	พันทอง	นักวิจัย
3. นายบุญตา	ศรีสุวรรณ	นักวิจัย
4. นายโอยพร	อินศิริ	นักวิจัย
5. นายเทิม	โมรานอก	นักวิจัย
6. นายหนา	ชูยิ่ง	นักวิจัย
7. นายถวัลย์	จันทสิทธิ์	นักวิจัย
8. นายสม	รัตชา	นักวิจัย
9. นายศุภชัย	บุญเต็ม	นักวิจัย

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ก) คำนำ

รายงานการศึกษาเล่มนี้ เป็นการศึกษา “เรื่อง รูปแบบการหาปลาที่เหมาะสม กับสภาพระบบนิเวศน์ ของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง” ทำการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องปลา และการหาปลา ที่วิจัยได้เลือกพื้นที่ศึกษา 3 พื้นที่แหล่งหาปลา พร้อมด้วยการแบ่งเวลาเป็นสามช่วงเวลา ซึ่งมีปัจจัยการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดจากการเก็บน้ำเขื่อนราษีไศล คือ 1.) ช่วงก่อนการสร้างเขื่อนราษีไศล 2.)ช่วงเขื่อนราษีไศลเก็บน้ำ และ 3.)ช่วงเปิดประตูเขื่อนราษีไศล และยังได้แบ่งย่อยลงไปถึงฤดูกาลหาปลาในรอบปี ที่มีการหาปลาตามวงจรวัฏจักร การขึ้นลงของระดับน้ำในแม่น้ำมูล อันเป็นวงจรปกติของวงจรธรรมชาติ ทั้งสี่ช่วงฤดูได้แก่ 1.)ฤดูน้ำแดง 2.)ฤดูน้ำหลาก 3.)ฤดูน้ำลด 4.)ฤดูแล้ง

ประเด็นการศึกษามุ่งค้นหาถึง องค์ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในเรื่องปลาและการหาปลา พร้อมด้วยการเสาะหาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ว่ามีสาเหตุ และสถานการณ์ ของการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร และค้นหาแนวทางในการคลี่คลายปัญหาที่เกิดขึ้น

การศึกษาใช้เวลา 19 เดือน โดยที่วิจัยซึ่งเป็นชาวบ้าน เป็นคนหาปลา จากพื้นที่ศึกษา 3 พื้นที่ จำนวน 9 คน เราได้พูดคุย หาปลาร่วมกัน ประชุมร่วมกับคนหาปลา ข้อมูลทุกอย่างเราได้บันทึก และได้ถ่ายรูปเก็บไว้เป็นจำนวนมาก การศึกษาครั้งนี้ได้รับความร่วมมืออย่างดี จากพรานปลา ที่ให้ข้อมูลอย่างเต็มที่แก่ที่วิจัย ทุกคนได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น และพร้อมที่จะร่วมมือกัน แก้ไขปัญหาอย่างแข็งขัน

การศึกษาพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นต่อปลา และการหาปลาอย่างรุนแรง สิ่งแรกที่เกิดขึ้นคือ การลดลงของจำนวนพันธุ์ปลาเป็นจำนวนมาก โดยพันธุ์ปลาที่ลดลงชัดเจน คือปลาตระกูลปลาหนัง ซึ่งเป็นปลาเศรษฐกิจของชาวบ้านด้วย ในช่วงก่อนสร้างเขื่อน มีพันธุ์ปลาจำนวน 265 ชนิด แต่ในช่วงที่เขื่อนเก็บน้ำ พันธุ์ปลาลดลงเหลือ 37 ชนิด เมื่อเขื่อนราษีไศลทำการเปิดประตูระบายน้ำ พันธุ์ปลาได้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 95 ชนิด และปลาหนังที่หายไปในช่วงเขื่อนเก็บกักน้ำ ก็มีการจับได้มากขึ้น หลังจากเขื่อนเริ่มเปิดประตูระบายน้ำ

ประการที่สองที่เปลี่ยนแปลง คือ ระบบนิเวศน์อันเป็นแหล่งหาปลาของชาวบ้าน ได้เปลี่ยนไปเป็นเวียงน้ำกว้าง การเปลี่ยนแปลงทั้งสองอย่าง ได้ส่งผลให้เครื่องมือหาปลาหลายชนิดไม่สามารถใช้จับปลาได้ จึงได้มีการนำเครื่องมือชนิดใหม่เข้ามาใช้หาปลามากขึ้น ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ การเก็บกักน้ำติดต่อกันเป็นเวลานาน ทำให้ต้นไม้น้ำในป่าบึง – ป่าทาม ตายลง เพราะทนการท่วมไม่ไหว ทำให้ตลิ่งแม่น้ำพังทลายลง ไปพร้อมกับต้นไม้น้ำที่ตายไป

แต่ความเจตนาของชาวบ้านในการใช้ชีวิตอยู่กับแม่น้ำ ก็ได้พัฒนาเครื่องมือหลายชนิดมาใช้ในการหาปลา ในขณะที่เครื่องมือบางชนิดก็มีการนำรูปแบบมาจากพื้นที่อื่น แล้วมาปรับใช้ในพื้นที่ เช่น ไซซึ่ง สามารถใช้จับปลาได้ทุกประเภท และเครื่องมือนี้ก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีการใช้อย่างแพร่หลายในชุมชนสองฝั่งแม่น้ำมูล อยู่ในปัจจุบัน

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้น จะมาจากกิจกรรมโครงการพัฒนาของรัฐ แต่ชาวบ้านก็พร้อมที่จะร่วมมือกับทุกฝ่าย เพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับปลาในแม่น้ำมูล ซึ่งจะก่อให้เกิดความมั่นคงกับชุมชนต่อไป

อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อนำเสนอถึงภูมิปัญญา ในเรื่องปลาและการหาปลา ที่ได้สั่งสมมาอย่างยาวนาน และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนเป็นการหาปลาที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ทั้งที่เกิดขึ้นจากภัยธรรมชาติ และการกระทำของมนุษย์ แต่การพัฒนาองค์ความรู้ของชาวบ้าน ให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ก็ต้องใช้เวลาในการปรับตัว แต่การเก็บน้ำของเขื่อนราษีไศลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชั่วคราว ได้ทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นลงไปพร้อมกับการเก็บน้ำ จนกระทั่งเวลาได้ผ่านไปถึง 7 ปี (2536-2542) เขื่อนราษีไศลได้เปิดประตูระบายน้ำ วงจรวัฏจักรธรรมชาติได้กลับคืนมา การหาปลาได้เริ่มขึ้นอีกครั้งพร้อมกับการนำเครื่องมือหาปลา ทั้งที่มีอยู่เดิม และทำขึ้นมาใหม่ มาใช้จับปลาอย่างเข้มข้น ภาพที่ปรากฏคือเครื่องยืนยันถึง ความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่มีต่อแม่น้ำ และอาชีพการหาปลา

ข้อมูลจากรายงานฉบับนี้ รวมทั้งข้อเสนอแนะ จึงเป็นการนำเสนอในเรื่องของความสัมพันธ์ของชาวบ้าน กับทรัพยากรธรรมชาติ การเข้าถึงธรรมชาติที่แสดงออกผ่านวิธีการใช้เครื่องมือหาปลาเพื่อจับปลา ใครเข้าถึงธรรมชาติมาก ก็จับปลาได้มากกว่าคนอื่น ซึ่งอาจจะขัดมิติทางวิทยาศาสตร์

ทีมวิจัยหวังว่า รายงานฉบับนี้จะสามารถใช้เป็น ข้อมูล หรือ เครื่องมือ ในการทำความเข้าใจกับคนหาปลา และปลา ในแม่น้ำมูล เพื่อนำไปสู่ความร่วมมือในการสร้างความสมบูรณ์ และยั่งยืนกับปลา กับแม่น้ำมูล อันจะนำไปสู่การสร้าง ความมั่นคงกับชุมชนต่อไป

ทีมวิจัย : รูปแบบการหาปลา ฯ

30 มิถุนายน 2547

บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่คนในชุมชนได้มาร่วมคิดทบทวนสถานการณ์ ตั้งคำถาม วางแผนหาข้อมูล ทดลองทำ วิเคราะห์ สรุปผลการทำงานและหาคำตอบเพื่อปรับปรุงงานต่อไป กล่าวคือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือหนึ่งที่เน้นการให้ “คน” ในชุมชนเข้ามาร่วมในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การเริ่มคิด การตั้งคำถาม การวางแผน และการค้นหาคำตอบอย่างเป็นระบบเป็นรูปธรรม โดยการเรียนรู้จากการปฏิบัติการจริง (Action Research) อันทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ สร้างผลงาน มีความเข้มแข็งในการแก้ปัญหาของตนเอง และสามารถใช้กระบวนการนี้แก้ไขปัญห อื่น ๆ ในท้องถิ่น โดยมีกระบวนการศึกษาเรียนรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ดังนั้นจุดเน้นของงานวิจัย เพื่อท้องถิ่น จึงอยู่ที่ “กระบวนการ” มากกว่า “ผลลัพธ์” เพื่อให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง และให้งานวิจัยมีส่วนในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน รวมทั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นจริงใน ชุมชน ซึ่งจะต้องอาศัย “เวที” (การประชุม เสวนา พุดคุยถกเถียง) เป็นเวทีการเพื่อให้คนในชุมชน ทั้งชาวบ้าน ครู นักพัฒนา สมาชิก อบต. กรรมการสหกรณ์ ช่างราชการ หรือกลุ่มคนอื่น ๆ เข้ามาร่วมหา ร่วมใช้ “ปัญญา” ในกระบวนการวิจัย

“กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น” หมายถึง **การทำงานอย่างเป็นขั้นตอน** เพื่อตอบ “คำถาม” หรือ “ความสงสัย” บางอย่าง ดังนั้นสิ่งสำคัญคือประเด็น “คำถาม” ต้องคมชัด โดย มีการแยกแยะประเด็นว่า ข้อสงสัยอยู่ตรงไหน มีการหา “ข้อมูล” ก่อนทำ มีการวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือของข้อมูล มีการ “วางแผน” การทำงานบนฐานข้อมูลที่มีอยู่ และในระหว่างลงมือทำการ “บันทึก” มีการ “ทบทวน” ความก้าวหน้า “วิเคราะห์” ความสำเร็จและอุปสรรคอย่างสม่ำเสมอ เพื่อ “ถอด” กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นออกมาให้ชัดเจน ในที่สุดก็จะสามารถ “สรุปบทเรียน” ตอบคำถามที่ตั้งไว้ แล้วอาจจะทำใหม่ให้ดีขึ้นตลอดจนสามารถนำไปใช้เป็นบทเรียนสำหรับเรื่องอื่นๆ หรือพื้นที่อื่นๆต่อไป ซึ่งทั้งหมดนี้กระทำโดย “ผู้สงสัย” ซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นนั่นเอง ดังนั้นกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงเป็นงานวิจัยอีกแบบหนึ่ง ที่ไม่ยึดติดกับระเบียบแบบแผนทางวิชาการ มากนัก แต่เป็นการสร้างความรู้ในตัวตนท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น เพื่อคนท้องถิ่น โดยมุ่งแก้ไขปัญหาด้วยการทดลองทำจริง และมีการบันทึกและวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ การวิจัยแบบนี้จึงไม่ใช่เครื่องมือทางวิชาการ ไม่ใช่ของศักดิ์สิทธิ์ที่ผูกขาดอยู่กับครูบาอาจารย์ แต่เป็นเครื่องมือธรรมดาที่ชาวบ้านก็ใช้ เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

สกว.สำนักงานภาค ได้ใช้วิธีการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นตามแนวคิดและหลักการดังกล่าวมาแล้วในระยะเวลาหนึ่ง พบว่า ชาวบ้านหรือทีมวิจัยส่วนใหญ่สามารถสะท้อนการดำเนินงานด้วยการบอกเล่าได้เป็นอย่างดีในขณะเดียวกันก็พบว่า การเขียนรายงาน เป็นปัญหาที่สร้างความหนักใจให้แก่นักวิจัยเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นด้วยความตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว สกว. สำนักงานภาค จึงได้ปรับปรุงแบบการเขียนรายงานวิจัย ให้มีความยืดหยุ่น และมีความง่าย

ต่อการนำเสนอออกมาในรูปแบบที่นักวิจัยถนัด โดยไม่ยึดติดในเรื่องของภาษาและรูปแบบที่เป็นวิชาการมากเกินไป ซึ่งเป้าหมายสำคัญของรายงานวิจัยยังคงมุ่งเน้น การนำเสนอให้เห็นภาพของกระบวนการวิจัยมากกว่า ผลลัพธ์ที่ได้จากการวิจัย โดยกลไกสำคัญที่จะช่วยให้นักวิจัยให้มีความสามารถเขียนรายงานที่นำเสนอกระบวนการวิจัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น คือ ศูนย์ประสานงานวิจัย (Node) ในพื้นที่ ซึ่งทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงโครงการวิจัยมาตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบการทำงานวิจัย ดังนั้น Node จะรับรู้พัฒนาการของโครงการวิจัยมาโดยตลอด บทบาทการวิเคราะห์เนื้อหาหรือ กิจกรรมของโครงการ จึงเป็นการทำงานร่วมกันระหว่าง Node และนักวิจัย ซึ่งความร่วมมือดังกล่าว ได้นำมาซึ่งการถอดบทเรียนโครงการวิจัย สู่การเขียนมาเป็นรายงานวิจัยที่มี

คุณค่าในที่สุด

อย่างไรก็ตาม รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อาจไม่สมบูรณ์แบบดังเช่นรายงานวิจัยเชิงวิชาการโดยทั่วไป หากแต่ได้คำตอบและเรื่องราวต่างๆที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัย ซึ่งท่านสามารถเข้าไปค้นหา ศึกษาและเรียนรู้เพิ่มเติมได้จากพื้นที่

สกว. สำนักงานภาค

สารบัญ

เรื่อง คำนำ	หน้า (ก)
บทที่ 1. บทคัดย่อ	1
บทที่ 2. สรุปย่อโครงการรูปแบบการหาปลา ฯ	3
- ความเป็นมา และความสำคัญของการหาปลา	3
- ความเป็นมาและความสำคัญของป่าบุ่ง – ป่าทาม	6
- ความจำเป็นในการศึกษา	9
- โจทย์วิจัย (ข้อสงสัย)	10
- วัตถุประสงค์ (ความต้องการ)	11
- ผลที่คาดว่าจะได้รับ (ความหวังที่จะเกิดขึ้น)	11
- ขอบเขตการศึกษา	11
- เนื้อหาที่ศึกษา	14
- กลุ่มเป้าหมาย	16
บทที่ 3. เอกสาร ที่ใช้ในการวิจัย	17
- แนวคิดเรื่องป่าบุ่ง – ป่าทาม	17
- แนวคิดเรื่องปลา และการหาปลา	18
- แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ	23
- ข้อมูลชุมชน	25
บทที่ 4. กระบวนการทำงาน / วิธีการวิจัย	26
- การอบรมการทำวิจัย	26
- ขั้นตอน / วิธีการเก็บข้อมูล	26
- การนำเสนอผลการศึกษา / วางแผนการแก้ไขปัญห	34
- การสรุปผลการศึกษา	35
บทที่ 5. ผลการศึกษา / ข้อค้นพบ	36
- ข้อมูลคน / ชุมชน	36
- ข้อมูลเปรียบเทียบการใช้เครื่องมือหาปลา	38
- การใช้เครื่องมือหาปลาแยกตามหมู่บ้าน	41

- การเปรียบเทียบเครื่องมือหาปลาแยกตามช่วงฤดูกาล	44
- เครื่องมือหาปลา พฤติกรรมการใช้เครื่องมือหาปลา	46
- การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือหาปลา ในรอบ 3 ช่วงเวลา	48
- การเปลี่ยนแปลงราคา ของเครื่องมือหาปลา แต่ละชนิด	51
- เครื่องมือหาปลา / วิธีการใช้เครื่องมือหาปลา	56
- แหล่งหาปลาองค์ประกอบ ระบบนิเวศน้อย	90
- ชนิดพันธุ์ปลาที่จับได้ในปัจจุบัน	95
บทที่ 6. สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ	104
- องค์ความรู้เรื่องปลา และการหาปลา	104
- การเปลี่ยนแปลงเรื่องปลา และการหาปลา	106
- รูปแบบการหาปลาที่เหมาะสม ตามช่วงฤดู ทั้ง 4 ฤดู	109
- ปัญหาอุปสรรคต่อการหาปลา	115
- ทางออกและข้อเสนอต่อการหาปลา	116
- ผลกระทบที่เกิดจากกระบวนการศึกษา	117
- ข้อเสนอแนะต่อการศึกษา	118
แผนที่แหล่งศึกษา	120
บทที่ 7. ภาคผนวก	121
ภาคผนวก ก. ปฏิทินกิจกรรมการใช้ประโยชน์ในป่าบุ่ง – ป่าทาม	121
ภาคผนวก ข. รายชื่อพรรณพืชในป่าบุ่ง – ป่าทาม	122
ภาคผนวก ค. รายชื่อสัตว์และแมลงที่พบในป่าบุ่ง – ป่าทาม	124
ภาคผนวก ง. รายชื่อพรรณปลาในพื้นที่ศึกษา	126
ภาคผนวก จ. กฎหมายประมง	130
ภาคผนวก ฉ. ประวัติการทำประมงในประเทศไทย	144
ภาคผนวก ช. ปริมาณสัตว์น้ำจืดที่จับได้ในประเทศไทย	149
สารานุกรม	154
ประวัติทีมวิจัย	151

บทที่ 1

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง รูปแบบการหาปลาที่เหมาะสม กับสภาพระบบนิเวศน์ ของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง ในครั้งนี้ มุ่งเน้นการศึกษาถึงแนวทาง การนำเอาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในเรื่องปลา และการหาปลา ภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสภาพระบบนิเวศน์แม่น้ำมูน อันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ และค้นหาแนวทางในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะแม่น้ำมูนกับแหล่งน้ำน้อยใหญ่ในป่าบุง - ป่าทาม เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด และสอดคล้องกับวัฒนธรรมวิถีชีวิต ของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง รวมทั้งนำเสนอให้เห็นถึงศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่จะนำมาจัดการเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ในเรื่องปลาและการหาปลาให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน

การหาปลาไม่ได้ทำให้เกิดรายได้ในทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่การหาปลาของพรานปลาแห่งลุ่มน้ำมูน คือการสร้างวัฒนธรรมเลี้ยว ก่อเกิดเป็นระบบเครือข่ายใหม่ โดยมีปลาเป็นสายใยร้อยรัดผูกพันเข้าหากัน

การศึกษาพบว่า ชาวบ้านมีการหาปลาทั้งจากแม่น้ำมูนซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก และแหล่งน้ำระบบนิเวศน์ย่อยของแม่น้ำมูน ตลอดทั้งปี ซึ่งแบ่งเป็น 4 ช่วงฤดูกาล คือ ฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำหลาก ฤดูน้ำลด และฤดูแล้ง การหาปลาแต่ละช่วงฤดูจะมีการใช้เครื่องมือ

เปลี่ยนไปตามสภาพของระดับน้ำแต่ละแหล่งน้ำ ในรอบปีชาวบ้านมีการใช้เครื่องมือจำนวน 45 ชนิด เครื่องมือที่ใช้หาปลายังมีพฤติกรรมการใช้ที่แตกต่างกัน เช่นเครื่องมือที่ใช้เหยื่อล่อ เครื่องมือที่ใช้ดักตามเส้นทางหาอาหารหรือเส้นทางเดินของปลา นอกจากนี้ยังมีเครื่องมือที่ใช้ล่า และเครื่องมือที่ใช้สภาพของพื้นที่ในการจับปลา เช่นการตีปลาของ การลงต้อน ในขณะที่ชาวบ้านก็มีการพัฒนาเครื่องมือหาปลาใหม่ๆ มาใช้อย่างต่อเนื่อง เช่น ไซชิง ลอบดาง เป็นต้น

พันธุ์ปลาที่พบจำนวน 95 ชนิด เป็นปลาที่ถูกจับได้จากการใช้เครื่องมือทั้ง 45 ชนิด ปลาทุกชนิดล้วนมีความสำคัญต่อชาวบ้าน เนื่องจากปลาที่จับได้หากเป็นปลาหนึ่งชาวบ้านก็จะนำไปขาย หากเป็นปลาขนาดเล็กชาวบ้านก็จะนำไปทำปลาร้า ประกอบกับพฤติกรรมการบริโภคของชาวบ้านที่สามารถใช้ปลาทุกประเภททุกขนาดมาประกอบอาหารได้

แต่เราก็พบว่าปลาปักเป้า ซึ่งแต่ก่อนชาวบ้านนำมาทำเป็นอาหารกินได้ แต่ในช่วงปี 2543 - 2545 ปลาชนิดนี้เป็นพิษ มีชาวบ้าน 9 คน ซึ่งเป็นพรานปลาเมื่อฆังกินปลาแล้วเมาพบบหมดสติ ต้องนำส่งโรงพยาบาลเพื่อให้ออกซิเจน ให้น้ำเกลือ นอนพักพื้นที่โรงพยาบาล 7 - 15 วัน ซึ่งชาวบ้านล้วนยืนยันว่า เพราะน้ำในแม่น้ำมูนไม่ไหลในช่วงที่เขื่อนราษีไศลเก็บกักน้ำ จึงทำให้ปลาปักเป้ากลายเป็นพิษ เป็นปลาพิษ

ในขณะที่ทีมวิจัยทำการรวบรวมข้อมูลจากชาวบ้าน พรานปลาอยู่นั้น เรายังได้ศึกษาข้อมูลจากงานวิชาการที่ได้ทำการศึกษาไว้ก่อนการสร้างเขื่อนว่า มีพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำมูนจำนวน 265 ชนิด และในช่วงที่เขื่อนเก็บน้ำพบว่ามีปลาจำนวน 38 ชนิด ดังนั้นการเปิดประตูระบายน้ำของเขื่อนราษีไศล และเขื่อนปากมูลในปี 2543 ได้ทำให้ปลาจากแม่น้ำโขง เดินทางเข้ามาวางไข่ และแพร่ขยายพันธุ์ในแม่น้ำมูนได้ ทำให้จำนวนปลาเพิ่มขึ้นเป็น 95 ชนิด การเพิ่มขึ้นของจำนวนพันธุ์ปลา นอกจากจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความสมบูรณ์ของแม่น้ำแล้ว ชาวบ้านยังมีรายได้จากการจับปลาเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย ทั้งยังทำให้สมาชิกในครอบครัวมีงานทำ และมีอาหารที่มั่นคงในครอบครัว สามารถลดรายจ่ายที่ต้องใช้ซื้อกับข้าวด้วย และแก้ไขปัญหาการว่างงานของคนในชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย

ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงผูกเข้าด้วยกัน ระหว่างคน ปลา และแม่น้ำที่ดำรงกันอย่างเกื้อกูลตลอดมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผูกพันกันเป็น **ห่วงโซ่ชีวิต** การเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับแม่น้ำมูน ด้วยการสร้างเขื่อนปากมูลในปี พ.ศ. 2534 และสร้างเขื่อนราษีไศล ในปี พ.ศ. 2535 ที่ทำการปิดกั้นแม่น้ำมูน อันเป็นการปิดกั้นเส้นทางอพยพของปลาจากแม่น้ำโขง ที่จะเดินทางเข้ามาหากินและวางไข่ แพร่ขยายพันธุ์ในแม่น้ำมูน ปลาไม่สามารถเดินทางข้ามสันเขื่อนได้ ทำให้ปลาลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว และเป็นจำนวนมาก คนหาปลาได้เปลี่ยนอาชีพ ไปเป็นคนรับจ้างในต่างถิ่น ชุมชนล่มสลายลงเพราะขาดรายได้ ความมั่นคงทางอาหาร และปัญหาการว่างงาน

ดังนั้นตลอดระยะเวลา 7 ปี (2536 – 2542) ที่ผ่านมา จึงเป็น 7 ปี ที่ระบบนิเวศของแม่น้ำมูนเปลี่ยนแปลงไม่เป็นไปตามระบบวงจรวัฏจักรของธรรมชาติ แม่น้ำเคยไหลกลับหยุดนิ่ง มีช่วงน้ำหลากช่วงน้ำลดก็กลายเป็นน้ำท่วมถาวร จนกระทั่งมีการเปิดประตูเขื่อนราษีไศล ในปี 2543 - ปัจจุบัน จึงทำให้ระบบวัฏจักรของธรรมชาติกลับมามีสภาพเหมือนเดิม เสมือนการทวนกลับคืนมาอีกครั้งของระบบนิเวศแม่น้ำมูน และวิถีของพรานปลาลุ่มน้ำมูน จากนี้ไปจึง **เป็นช่วงเริ่มต้นแห่งฤดูกาลหาปลา อีกครั้ง**

การหาปลาไม่ได้ทำให้เกิดรายได้ในทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่การหาปลาของพรานปลาแห่งลุ่มน้ำมูน ได้ร้อยรัดผูกพันระหว่างคนจากครอบครัวหนึ่งที่มีปลา ไปยังครอบครัวที่มีข้าว และขยายวงกว้างสู่ชุมชน และระหว่างชุมชนกับชุมชน เป็นเครือข่ายเกี่ยวก่อเกิดระบบเครือญาติใหม่ โดยมีปลาเป็นสายใยร้อยรัดผูกพันเข้าหากัน

อย่างไรก็ตามการศึกษาในครั้งนี้ ทีมวิจัยก็คาดหวังว่า ความรู้ที่ได้จากการศึกษา และเรียบเรียงบันทึกขึ้น ก็เพื่อจะทำให้เกิดความเข้าใจ ตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือทางในการทำความเข้าใจเรื่องปลา และการหาปลา เพื่อใช้วางแผนการแก้ไขปัญหาเรื่องปลา และการหาปลา ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องร่วมกัน เพื่อสร้างความสมบูรณ์ให้กับแม่น้ำ และสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนสืบไป

บทที่ 2

สรุปย่อโครงการรูปแบบการหาปลา ฯ

- ความเป็นมา และความสำคัญของการหาปลา
 - ความเป็นมา และความสำคัญของป่าบุง – ป่าทาม
 - ความจำเป็นในการศึกษา
 - วิทยุวิจัย (ข้อสงสัย)
 - วัตถุประสงค์ (ความต้องการ)
 - ผลที่คาดว่าจะได้รับ (ความหวังที่จะเกิดขึ้น)
 - ขอบเขตการศึกษา
 - เนื้อหาที่ศึกษา
- กลุ่มเป้าหมาย

บทที่ 2

สรุปย่อโครงการวิจัยรูปแบบการหาปลา ฯ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของการหาปลา

ตึกแหลม / มีนาคม 2543

ปลาในแม่น้ำมูลซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก และแหล่งน้ำน้อยใหญ่ที่กระจายทั่วไปใน บึง- ทาม

การหาปลาสามารถสร้างความมั่นคงในอาหาร และสร้างรายได้แก่ชาวบ้านเป็นรายได้ประจำวัน ในขณะที่ปลายังสามารถแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของอื่นได้ คนบ้านตึกแหลมหาปลาเพื่อทำปลาร้า ไปแลกเปลี่ยนกับคนที่บ้านโคก คนบ้านโคกเสร็จฤดูทำนาแล้วพากันมากินข้าวป่าที่แม่น้ำมูล การไปมาหาสู่พึ่งพากันระหว่างคนริมมูลกับคนบ้านโคก ได้สร้างความผูกพันจนกลายเป็นวัฒนธรรมเลี้ยว (เพื่อนเกลอ) เกิดขึ้น

ต่อมาการแลกเปลี่ยนข้ามชุมชนเข้มข้นขึ้น ประกอบกับค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิตเพิ่มสูงขึ้น ปลาได้เปลี่ยนมาเป็นผลผลิตที่สร้างรายได้ให้กับคนหาปลา เป็นอันดับสองรองจากข้าว ปลาเป็นทรัพยากรที่สร้างรายได้อย่างมั่นคง คนหาปลาสามารถส่งลูกเรียนหนังสือในระดับสูง และชุมชนหา

ชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง มีอาชีพหลักคือการทำนา ผลผลิตที่ได้จะเก็บไว้บริโภค เหลือจึงขาย ในระหว่างการทำนาชาวบ้านก็จะหาปลา เพื่อเป็นอาหารบริโภคในครอบครัว และหาปลาขาย เพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว การหาปลาของชาวบ้าน จะหา

หาปลายังมีวิวัฒนาการ ในการแปรรูปและถนอมอาหาร เช่น การทำปลาร้า ปลาตากแห้ง ปลาสาม สัมปลา ฯลฯ

การล่าปลาบึก เม.ษ. 46

ในขณะที่มีการถนอมอาหาร เช่น การทำปลาร้า นั้น ชุมชนจะต้องมี แหล่งเกลือสินเธาว์ และมีให้ที่จะใช้ บรรจุปลาร้าได้ การหาปลาจึงเกี่ยวข้อง และสัมพันธ์กับกิจกรรมการผลิตสาขา อื่นด้วย หรือบางครั้งรอบครัว ผู้ชายเป็น คนหาปลา ผู้หญิงเป็นคนต้มเกลือ ใน ระหว่างที่หาปลา ก็ทำการต้มเกลือ ควบคู่ไปด้วย

การหาปลาในชุมชนลุ่มน้ำมูล ตอนกลาง ดำเนินไปตามวงจรวัฏจักร

การขึ้นลงของระดับน้ำในแม่น้ำมูล กิจกรรมการหาปลาและพื้นที่แหล่งหาปลา จึงกระจายไปตาม แหล่งน้ำน้อยใหญ่ ประเภท กุด หนอง หอง บึง แม่น้ำมูล สัมพันธ์แตกต่างกันตามช่วงฤดูกาล แต่ละ ช่วงฤดู

ช่วงเดือนพฤษภาคม - สิงหาคมของทุกปีว่า “ช่วงฤดูน้ำแดง”(น้ำในแม่น้ำมูลปกติจะมีสี คราม แต่พอเข้าสู่ฤดูฝน น้ำฝนที่ตกลงมาจะชะล้างหน้าดิน ไหลลงรวมกันลำนํ้ามูล น้ำในแม่น้ำ มูลจึงเกิดเป็นสีแดง พรานปลาจึงเรียกว่า “ฤดูน้ำแดง”) ซึ่งเป็นช่วงที่มีฝนตกใหม่ น้ำฝนที่ตกลงมา จะชะล้างหน้าดินจากที่สูงไหลลงรวมกันในลำนํ้ามูล ทำให้ธาตุอินทรีย์วัตถุไหลมากับน้ำ ดึงดูดให้ ปลาเคลื่อนย้ายอพยพตามกลิ่นและอาหารที่ไหลมากับน้ำใหม่ ประกอบกับในช่วงเวลานี้เป็นช่วง ที่ปลาเริ่มตั้งท้อง ปลาจะเดินทางจากที่อยู่เดิมว่ายทวนน้ำขึ้นไปเพื่อหาที่วางไข่ในแหล่งใหม่

ช่วงฤดูน้ำแดงจึงเป็นช่วงที่ พรานปลาดังหน้าตั้งตารอคอย เพราะ ช่วงเวลานี้จะจับปลาได้มากและมี ขนาดใหญ่ และมีพันธุ์ปลาชนิดใหม่ๆ ขึ้นมาให้จับ ซึ่งปลาเหล่านี้จะเดินทาง มาจากแม่น้ำโขง มาตามกลิ่นดินกลิ่น อาหารที่ไหลไปกับน้ำ เข้ามาหากินใน ลำนํ้ามูลซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำ โขง และอุมท้องเพื่อเข้ามาหาที่วางไข่ ในลำนํ้ามูล ทำให้ปลาที่จับได้ในช่วง

เวลานี้จะมีใช้ทุกชนิด ทำให้แม่น้ำมูลยามนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลาหลากหลายชนิด

ชุมแพ / หนองตาหวด เม.ย.46

ในช่วงเดือนกันยายน - พฤศจิกายน เป็นช่วงที่มีปริมาณฝนตกชุกที่สุดในรอบปี จากปริมาณน้ำฝนที่ตกมากนี้เอง จึงทำให้น้ำตามแม่น้ำมูล เพิ่มปริมาณเป็นจำนวนมาก และเพิ่มระดับสูงขึ้นจนเอ่อล้นออกจากลำน้ำ ไหลลาดเข้าตามสองน้ำ (ร่องน้ำ) ท่วมพื้นที่ลุ่ม โดยเฉพาะป่าบุง - ป่าทาม

จากการเอ่อไหลของน้ำจากแม่น้ำมูล ทำให้ป่าบุง - ป่าทาม ที่มีโนน กุด หนอง สอง เลิง เปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ทุกแห่งมีน้ำเอ่อล้นหลากท่วมไปหมด ปลาที่อยู่ตามลำน้ำ ก็กระจายตัวตามการหลากของน้ำไปหากินตามป่าบุง - ป่าทาม ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าว เป็นช่วงเวลาที่ลูกปลากำลังเจริญเติบโต ยังมีขนาดเล็กจึงแหวกว่ายเข้าไปตามน้ำเพื่อเข้าไปหากินในป่าบุง - ป่าทาม

ในช่วงฤดูน้ำหลากจึงมีการหาปลาในพื้นที่ ป่าบุง - ป่าทาม และการหาปลาดังกล่าวยังมีการใช้เครื่องมือหาปลา ที่แตกต่างจากการหาปลาในฤดูอื่น เช่น การใส่จิบ ที่ต้องใส่ขวางสองน้ำ เพื่อดักปลาที่เข้ามาตามสอง แต่จิบก็จะใช้จับปลาได้เฉพาะน้ำหลาก เท่านั้น ในฤดูกาลอื่นเครื่องมือ

หาปลาประเภทจิบก็ไม่สามารถใช้จับปลาได้

เดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม อากาศจะหนาว ระดับน้ำในแหล่งน้ำต่างๆ จะลดระดับลง และน้ำในแม่น้ำมูลก็จะลดระดับไหลลงไปสู่แม่น้ำโขง ปลาที่อาศัยและแพร่ขยายพันธุ์ในช่วงฤดูน้ำแดงและฤดูน้ำหลาก ก็เคลื่อนย้าย

ลงตามน้ำ บางส่วนก็จะเริ่มหาแหล่งที่อยู่ใหม่เพื่อเตรียมตัวรับกับฤดูแล้งที่จะมาถึง การหาปลาในช่วงนี้ จึงเป็นการหาปลาที่ใช้เครื่องมือวางดักขวางทางเดินของปลาในลำน้ำ เครื่องมือที่ใช้ เช่น โด่ง ลงต้อน เป็นต้น

ฤดูแล้ง ซึ่งระดับปริมาณน้ำในแหล่งน้ำจะเหลือน้อย ปลาจะอยู่อาศัยตามแหล่งน้ำไม่เคลื่อนย้าย พรานปลาจะเรียกช่วงนี้ว่า “ช่วงปลาอยู่วัง” ประกอบกับเป็นช่วงที่ชาวบ้านว่างเว้นจากการทำนา ชาวบ้านจะเข้าไปหาปลากันมาก ชาวบ้านจะมีวิธีการในการจับปลาด้วยการสร้างเขายะ เพื่อให้ปลาเข้ามาอาศัย แล้วจับเอาปลา ซึ่งวิธีการจับปลาแบบนี้ จะได้ปลาเป็นจำนวนมาก และแทบทุกชนิด

การหาปลาของชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง ที่มีวิธีการหาปลาเปลี่ยนไปตามวงจรวัฏจักรของธรรมชาติ การใช้เครื่องมือหาปลาแตกต่างกันตามช่วงฤดู ล้วนเป็นศักยภาพที่แสดงถึงความชัดเจน ในการนำองค์ความรู้มาใช้ได้อย่างสอดคล้อง

ในขณะที่การหาปลายังสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน และระหว่างชุมชนต่อชุมชน ปลายังเป็นเศรษฐกิจของชาวบ้าน การหาปลายังแสดงให้เห็นถึงการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกันทุกคน โดยไม่แยกว่า คนนั้น จะมีฐานะในชุมชนดีหรือไม่ดี และคนนั้นจะมีอาชีพหลักทำอะไร คนรายคนจน สามารถที่จะหาปลาจากแม่น้ำได้เท่ากันทุกคน

2. ความเป็นมา และความสำคัญ ของป่าบุง – ป่าทาม

แม่น้ำมูนมีต้นกำเนิดมาจาก เทือกเขาผางม้าและเขาใหญ่ มีลำน้ำน้อยใหญ่หลายเส้นที่ไหลมาบรรจบกันในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา ลำน้ำสายหลักสำคัญได้แก่ ลำมูนบน และลำพระเพลิง ไหลลงมารวมกันในพื้นที่ อ.โชคชัย จ.นครราชสีมา และมีลำน้ำไหลมาสมทบอีกใน อ.พิมาย ได้แก่ ลำตะคอง ลำเชียงไกร และลำจักรราช มีความยาวตามทางน้ำระยะทาง 641 กิโลเมตร ไหลไปบรรจบแม่น้ำโขง ใน อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี

บริเวณต้นกำเนิดของแม่น้ำมูนเป็นพื้นที่สูง คือเทือกเขาผางม้าและเขาใหญ่ ไหลลงสู่ที่ราบต่ำในพื้นที่ด้านทิศใต้ของทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นรอยต่อของพื้นที่ จ.สุรินทร์ , ร้อยเอ็ด , และศรีสะเกษ จากนั้นจึงไหลไปชนตอนท้ายของเทือกเขาพนมดงรัก ในเขตพื้นที่ อ.พิบูลย์มังสาหาร และ อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี

นักวิชาการได้แบ่งแม่น้ำมูน ออกเป็นสามช่วง ซึ่งเป็นการแบ่งตามสภาพทางกายภาพของแม่น้ำ คือ ช่วงที่ 1. แม่น้ำมูนตอนบน ครอบคลุมพื้นที่ จ.นครราชสีมา จ.บุรีรัมย์ สภาพของแม่น้ำมูน มีลักษณะเล็กแคบ กระแสน้ำไหลแรง

ช่วงที่ 2. แม่น้ำมูนตอนกลาง มีสภาพกว้างไหลช้า และในฤดูน้ำหลากน้ำจะล้นตลิ่งเข้าท่วมพื้นที่ป่าริมแม่น้ำ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ป่าบุง – ป่าทาม” ช่วงที่ 3. แม่น้ำมูนตอนล่าง มีสภาพตลิ่งสูงและมีแก่งหินกระจายอยู่ตามลำน้ำ ตลอดลำน้ำพบว่าชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รองลงมาเป็นการประกอบอาชีพประมง มีทรัพยากรที่สำคัญคือ ป่าไม้ ปลา มีป่าบุงป่าทาม หาดทราย และแก่งหิน ทำหน้าที่เป็นตะพักน้ำ ทำให้เกิดดินตะกอนแม่น้ำและฝูงปลาชุกชุม

ป่าบุง – ทาม ในพื้นที่ลุ่มน้ำมูนตอนกลาง

ชาวบ้านเรียกพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำมูนว่า “บุง-ทาม” สภาพพื้นที่เป็นที่ราบน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก และเป็นรอยต่อระหว่างพื้นดินกับผืนแผ่นน้ำ พื้นที่โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นที่ลุ่มที่ดอนสลับกันไป นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ที่มีดินตะกอนแม่น้ำที่ไหลมากับน้ำในฤดูน้ำหลาก พื้นดินที่ทับถมจึงอุดมไปด้วยธาตุอาหาร และ

เป็นบริเวณที่ปกคลุมด้วยพืชและพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด ทั้งยังเป็นถิ่นที่อยู่อาศัย ที่หากินและแพร่ขยายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตนานาชนิด ทั้งสัตว์บก สัตว์ปีก สัตว์น้ำและสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ มีพื้นที่ครอบคลุม อ.ราชไศล อ.บึงบูรพ์ จ.ศรีสะเกษ อ.รัตนบุรี อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด อ.พุทไธสง อ.สตึก จ.บุรีรัมย์ มีพื้นที่มากกว่า 70,000 ไร่

สภาพทางกายภาพของป่าบุง – ป่าทาม ประกอบไปด้วย โนน , คุย , กุด , หนอง , ชอง ภูมิฐานหนึ่งก็ทำหน้าที่หนึ่ง แตกต่างกันไป อย่างเช่นโนนทามหรือดอนทาม ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนที่สูงของทาม น้ำมักจะไม่ท่วม หรือหลายปีจึงจะเกิดน้ำท่วมถึง จึงเป็นแหล่งที่ชุมนุมของสัตว์ป่าในฤดูน้ำหลาก คุยและคว คือสันดินหรือแนวดิน บริเวณส่วนขอบของโนนที่ติดกับร่องน้ำ หรือติดกับกุด , หนอง ที่ทอดยาวไปตามทางเดินของน้ำ ทั้งร่องน้ำในปัจจุบันและร่องน้ำในอดีต ระหว่าง “คุย” ทั้งสองข้างจะเป็นที่ลาดลุ่มของกุดหรือชอง เป็นสันดินยาวขนานกับร่องน้ำ แต่ถ้าสันดินมีลักษณะเล็กแคบเพราะอยู่ระหว่างร่องน้ำที่ไหลเชื่อมระหว่างกุด กับแม่น้ำปัจจุบัน เรียกว่า “คว” ซึ่งเกิดจากการเคลื่อนตัวของสันดินธรรมชาติ หรือเกิดจากการไหลของน้ำในลักษณะต่าง ๆ ทำให้เป็นคันดินริมฝั่งเกิดเป็น “คว” แนวยาวคล้ายเนินดินที่สูงของที่ราบในทาม

กุดหรือหล่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงร่องลำน้ำจากการไหลของน้ำในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ ทำให้น้ำเปลี่ยนทางเดิน แนวทางน้ำเก่าเรียกว่า “กุด” บางแห่งกลายสภาพเป็นหนองหรือบึง บาง

แหล่งน้ำแห้งในฤดูแล้ง และบางแห่งน้ำขังตลอดปี กุดจึงเป็นแหล่งที่อยู่ของปลาและสัตว์ป่าที่ต้องอาศัยน้ำตามกุดต่างๆ ต่อกันในฤดูแล้ง และเป็นที่วางไข่ของปลาในฤดูน้ำแดง ส่วนหนองมีลักษณะคล้ายกุดแต่เล็กและตื้นกว่ากุดมาก โดยทั่วไปในแต่ละหนองส่วนมากจะมีเจ้าของ เนื่องจากชาวบ้านใช้ทำนา เช่น นาหนอง นาแซง และสำหรับแช่ปอในฤดูน้ำหลาก

สภาพน้ำกระจายทั่วป่าทาม ในฤดูน้ำ

ย่องหรือร่องน้ำมีลักษณะแคบและเล็ก ชาวชนานคู่ไปตามคูดหรือคูด ในฤดูน้ำหลาก น้ำจะไหลจากแม่น้ำมูลเข้าตามฮอง และไหลต่อไปยังหนองและกุด ในขณะที่น้ำไหลเข้าฮอง ก็ได้นำปลาหลากหลายชนิดเข้ามาเพิ่มขยายพันธุ์ในหนองในกุดด้วย การที่น้ำไหลผ่านฮองเข้าหนองและกุด ยังได้ทำ

ให้น้ำที่มีอยู่เดิมตามแหล่งน้ำต่างๆ ได้ถ่ายเทออกไป และน้ำใหม่ได้เข้ามาแทน และเมื่อถึงฤดูน้ำลด ชาวบ้านก็จะลงต้อน โดยการใช้ผ้าปิดด้านหน้า และด้านท้ายของฮองเพื่อจับปลา

แหล่งน้ำทั้งหมดที่อยู่ในป่าบุง - ป่าทาม ในช่วงเวลาน้ำหลาก สายน้ำจะเชื่อมแหล่งน้ำน้อยใหญ่เข้าหากัน ต่อติดกันเป็นเรืงน้ำกว้าง พอถึงฤดูน้ำลดคูดและโนน ก็จะเป็นตัวแบ่งแหล่งน้ำเหล่านี้ออกจากกัน เป็นวงจรวัฏจักรปกติของป่าบุง - ป่าทาม ด้วยระบบนิเวศน์หลายประเภท สิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่จึงมีความหลากหลายตามสภาพกายภาพของพื้นที่ รวมทั้งเป็นแหล่งแพร่พันธุ์ของสัตว์บก และสัตว์น้ำ เนื่องจากสภาพบุงทามอุดมไปด้วยไม้พุ่มไม้ผลัดใบ ตามร่องน้ำตามแหล่งน้ำต่างๆ จึงเป็นแหล่งอาศัยและหาอาหารของสัตว์ต่างๆ พื้นที่ป่าทามรายไศลครอบคลุมแหล่งน้ำน้อยใหญ่มากมาย ที่กระจายตัวอยู่ตามป่าทาม ในช่วงฤดูฝน (เดือนเมษายน - สิงหาคม) น้ำฝนที่ตกลงมาได้ทำให้น้ำในแม่น้ำมูลเพิ่มระดับสูงขึ้น ประกอบกับน้ำที่ไหลมากับแม่น้ำมูล ที่ไหลมาจากจังหวัดนครราชสีมา จนเอ่อล้นเข้าตามฮอง เข้าสู่บุง - ทาม ในเวลาต่อมา

ปลาตองกลาย ปลาเศรษฐกิจของชาว

จนถึงฤดูน้ำหลากในช่วงเดือนกันยายน - ตุลาคม น้ำจากแม่น้ำมูลก็จะไหลลาดผ่านบึง - ทาม แหล่งน้ำที่มีอยู่ทั้งหมดแปรสภาพเป็นวังน้ำ จนถึงเดือนพฤศจิกายน น้ำจะเริ่มลดระดับลง กุด , หนอง สอง เข้าสู่สภาพเดิม ในเดือนมกราคมอีกครั้งหนึ่ง จนถึงฤดูฝนและฤดูน้ำหลากของปีต่อไป

3. ความจำเป็นในการศึกษา

แม่น้ำมูลซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในภาคอีสานตอนล่าง ไหลผ่านพื้นที่ 6 จังหวัด ได้แก่ นครราชสีมา, บุรีรัมย์, สุรินทร์, ร้อยเอ็ด, ศรีสะเกษ, อุบลราชธานี มีความยาวตามลำน้ำ 641 กิโลเมตร ตลอดลำน้ำชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รองลงมาเป็นการประกอบอาชีพประมง มีทรัพยากรที่สำคัญคือ ป่าไม้ ปลา ความอุดมสมบูรณ์ของลำน้ำ ได้หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนมายาวนานหลายชั่วอายุคน มีป่าบึงป่าทาม หาดทราย และแก่งหิน ทำหน้าที่เป็นตะพักน้ำ ทำให้เกิดดินตะกอนแม่น้ำและฝูงปลาชุกชุม

ภายหลังมีการก่อสร้างโครงการพัฒนาของรัฐ (เขื่อนราษีไศลสร้างในปี 2535-2536 และเขื่อนปากมูลสร้างในปี พ.ศ.2534-2537) เพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลำน้ำมูล การดำเนินโครงการฯ ดังกล่าวทำให้แม่น้ำมูลเกิดการเปลี่ยนแปลง ป่าบึง - ป่าทาม ถูกทำลาย เกาะแก่งถูกน้ำท่วมจมอยู่ใต้น้ำ แม่น้ำถูกตัดตอนด้วยการสร้างเขื่อน และเขื่อนดังกล่าวได้ตัดวงจรชีวิตและเส้นทางเดินของปลา ที่อพยพมาจากทะเลสาบเขมร เพื่อเดินทางเข้ามาหากินและวางไข่ในลำน้ำมูล ทำให้ชุมชนที่เคยใช้ชีวิตพึ่งพาแม่น้ำมูลล่มสลาย

พรวนปลาที่ประกอบอาชีพหาปลา อย่างเดียวต้องเปลี่ยนอาชีพจากการหาปลา ไปเป็นกรรมกรในต่างถิ่น เนื่องจากการเก็บกักน้ำทำให้สภาพของแม่น้ำมูลที่มีเกาะแก่ง มีกุด หนอง สอง บึง ที่เป็นแหล่งอาศัยและเพาะแพร่ขยายพันธุ์ของปลาได้หายไป ประกอบกับวงจรชีวิตของปลาที่จะต้องย้ายวังเปลี่ยนที่อยู่อาศัยตามช่วงฤดูกาล สายน้ำที่เคยไหลอยู่ตลอดเวลา กลายเป็นอ่างเก็บน้ำนิ่ง สภาพเหล่านี้หายไป

เครื่องมือหาปลา แขนงรอกการใช้งาน

ปี พ.ศ. 2543 มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศล และเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลตามมา ทำให้สภาพระบบนิเวศกลับฟื้นคืนมาอีกครั้ง แหล่งหาปลาของชาวบ้านก็กลับฟื้นคืน พืชน้ำ ปลาเศรษฐกิจประเภทปลาหนังที่ไม่พบในระหว่างเขื่อนเก็บน้ำ ต่อมาปลาเหล่านี้ก็มีการจับได้เป็นปริมาณมากและหลายชนิด เมื่อเขื่อนเริ่มเปิดประตูระบายน้ำ ในขณะที่การจับปลาที่เกิดขึ้นมีการใช้อุปกรณ์ขนาดใหญ่ ที่ทำให้มีผลต่อขนาดปลาและทำลายสภาพระบบนิเวศของลุ่มน้ำตอน

กลาง เช่น กวด , ยาเบือ , ไฟช็อต ซึ่งเป็นวิธีการที่คนต่างถิ่นนำมาใช้ โดยที่เครื่องมือดั้งเดิมของคนในชุมชนกลับสูญพัง

จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษารวบรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของผู้รู้ผู้ชำนาญด้วยประสบการณ์จริงเหล่านี้อย่างเป็นระบบ รวมทั้งศึกษารูปแบบการหาปลา เพื่อเป็นทางออกในเรื่องปลาและการหาปลา ว่าวิธีการ / เครื่องมือ และรูปแบบการหาปลาที่เหมาะสมสอดคล้องและเป็นธรรมของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลางเป็นอย่างไร เพื่อนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาการเปลี่ยนแปลงในเรื่องปลาและการหาปลาของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง และสร้างความร่วมมือจากทุกฝ่ายในอนุรักษ์การใช้ประโยชน์จากลำน้ำ เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนในอนาคต

4. โจทย์ของงานวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ทีมศึกษาตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า พื้นฐานความมั่นคงของครอบครัวในชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง คือการมีฐานทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ สัมพันธ์ตามวงจรของระบบนิเวศน์ ที่ผูกพันกับการดำรงชีวิตของคน โดยการดำรงอยู่แบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน อย่างเกื้อกูล การเรียนรู้อย่างลองผิดลองถูก จนสะสมถ่ายทอดกันมาเป็นองค์ความรู้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น ในการใช้ประโยชน์ จากวงจรระบบนิเวศน์ ของทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะแม่น้ำมูนกับป่าบุง - ป่าทาม คือองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญ และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง

การศึกษาในครั้งนี้จึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงแนวทาง การนำเอาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในเรื่องปลาและการหาปลา ในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ของแม่น้ำมูน อันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ และค้นหาแนวทางในการใช้ประโยชน์ จาก

ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะแม่น้ำมูน กับแหล่งน้ำน้อยใหญ่ในป่าบุง - ป่าทาม ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด และสอดคล้องกับวัฒนธรรมวิถีชีวิต ระบบนิเวศน์ของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง รวมทั้งนำเสนอให้เห็นถึงศักยภาพขององค์ความรู้ อันเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น ที่จะจัดการ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในเรื่องปลาและการหาปลาเพื่อให้เกิดความยั่งยืน เราได้กำหนดประเด็นคำถามหลัก อยู่ 2 ประเด็น คือ

การจับปลากัด

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับสภาพระบบนิเวศของแหล่งหาปลา และพัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงเรื่องการหาปลา ในลุ่มน้ำมูนตอนกลางเป็นอย่างไร
2. รูปแบบการหาปลาที่เหมาะสมสอดคล้องกับระบบนิเวศ ของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง เป็นอย่างไร

5. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาพัฒนาองค์ความรู้เรื่องปลาและการหาปลา ของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง อย่างเป็นระบบองค์รวม
2. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงชนิดพันธุ์ปลา ปริมาณของปลา รวมทั้งวิธีการหาปลาและ เครื่องมือจับปลา หลังจากมีการก่อสร้างเขื่อนรายไศล
3. ได้รูปแบบการหาปลาที่เหมาะสม ในการนำไปจัดทำข้อเสนอเพื่อวางเป็นกรอบ แนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะเรื่องปลา และการหาปลา เพื่อนำเข้าสู่กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในระยะต่อไป

6. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

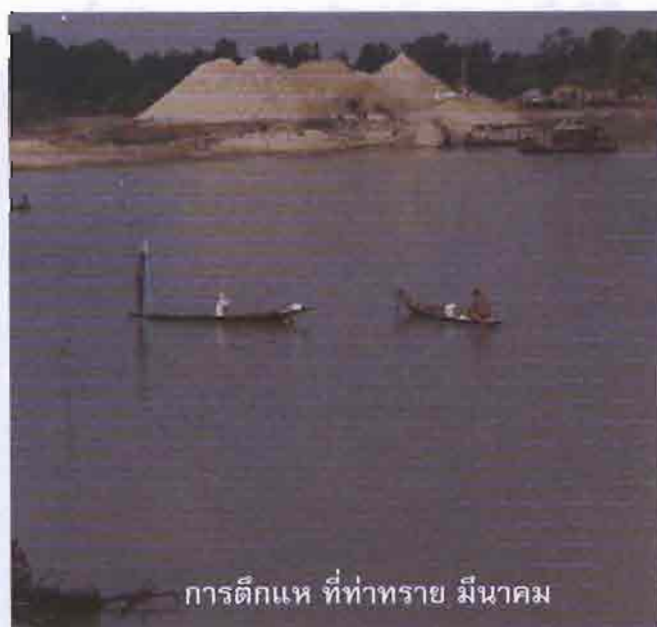
1. มีการรวบรวมบันทึกข้อมูล ความรู้ในเรื่องของปลาและการหาปลาที่มีความสัมพันธ์กับ บริบททางสังคม ของชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่รายรอบพื้นที่ทามลุ่มน้ำมูนตอนกลาง
2. ได้องค์ความรู้ในการจัดทำข้อเสนอ เพื่อวางเป็นกรอบแนวทาง การจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะเรื่องปลาและการหาปลา ที่สามารถนำเข้าสู่กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในระยะต่อไป
3. พัฒนาความรู้ ทักษะในการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอให้กับตัว แทน และผู้นำชาวบ้านในอันที่จะดำเนินกระบวนการศึกษาวิจัยได้อย่างเป็นเจ้าของงาน ในอนาคต

7. ขอบเขตการศึกษา

ข้อมูลสภาพพื้นที่

7.1 พื้นที่ศึกษา “ท่าทราย”

ลักษณะทั่วไปของแหล่งพื้นที่ศึกษา “ท่าทราย ” เดิมชาวบ้านเรียกบริเวณนี้ว่า “ท่าหัวง” ตามลักษณะของพื้นที่ที่เป็นช่วงที่อยู่ติดกับช่วงต้นของตง ภูดินแปลงที่ 3 (ช่วงต้น , หรือช่วงแรก ชาวบ้านเรียกว่า “หัว” ดังนั้นบริเวณนี้ จึงถูกเรียกรวมกันระหว่าง ท่า คือ ท่า

การตกแห ที่ท่าทราย มีนาคม

แม่น้ำมูล กับ หัวภูดิน ว่า “ท่าหัวภู”) เป็นเส้นทางที่ใช้เดินทางข้ามไปบ้านเปาะในสมัยก่อน (อำเภอบึงบูรพ์ในปัจจุบัน) ในฤดูน้ำหลากจะมีเรือกลไฟ มาจอดเทียบท่าเพื่อขายน้ำอ้อยและซื้อเกลือสินเธาว์ จากชาวบ้านแถวนี้ เพื่อไปขายต่อที่จังหวัดอุบลฯ เรือจะไปจนถึงอำเภอโขงเจียม ต่อมา การสัญจรหันมาใช้รถในการขนส่งสินค้าการเดินเรือจึงยกเลิกไป ในปี พ.ศ. 2530 ได้มีนายทุนเข้ามาสัมปทานอุตสาหกรรมในบริเวณนี้ จึงมีการเรียกชื่อตามการทำกิจกรรมคือ “ท่าทราย” และเรียกติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันว่า “ท่าทราย”

ลักษณะเด่นของพื้นที่ศึกษา

ลักษณะพื้นที่เป็นแม่น้ำมูลวังน้ำลึกความลึกเกิดจากการอุตสาหกรรม ระบบนิเวศน์แม่น้ำมูลเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มีชาวบ้านทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่เข้าไปหาปลามาก พฤติกรรมการหาปลาของคนในชุมชนกับคนนอกชุมชนต่างกัน มีการใช้เครื่องมือและวิธีการหาปลา ที่แตกต่างกัน การศึกษาพื้นที่ท่าทรายได้ทำการศึกษา แหล่งน้ำองค์ประกอบของระบบนิเวศน์ของท่าทราย ซึ่งประกอบไปด้วย มูล , ฤต , ทนง , ฮองไปพร้อมกันด้วย

ที่ตั้ง / เส้นทางที่เข้าถึง

- อยู่ทางด้านทิศใต้ของบ้านฝางหมู่ที่ 14 ต.หนองแค อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร
- เส้นทางคมนาคมที่ผ่านในบริเวณนี้คือเส้นทางอำเภอราษีไศล ไปอำเภอโพธิ์ทราย และอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอราษีไศล เดินทางโดยรถยนต์ถึงบ้านฝางหมู่ที่ 14 ประมาณ 9 กิโลเมตร และเดินทางออกจากบ้านฝางไปทางด้านทิศใต้ ตามถนนท่าทรายพนมศักดิ์ ประมาณ 1 กิโลเมตร ถึงบริเวณท่าหัวภู หรือท่าทราย

7.2 พื้นที่ศึกษา “ท่าสบเสียว”

พื้นที่ศึกษา “ท่าสบเสียว” ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่

ท่าวังใหญ่ (สบเสียว) ถึงพื้นที่ทำนุแม่น้ำแดง ระยะทางยาว 6 กิโลเมตร (ตามเส้นทางน้ำ) และแหล่งน้ำองค์ประกอบระบบนิเวศน์ ได้แก่ มูล , ฤต , ทนง , ฮอง

ลักษณะทั่วไปของพื้นที่ศึกษา “สบเสียว”

ท่าสบเสียวเดิมชาวบ้านเรียกว่า “ท่าวังใหญ่” เป็นพื้นที่ที่มีแม่น้ำสองสายไหลมาบรรจบกัน โดยแม่น้ำมูลไหลมาจากทางด้านทิศใต้ และแม่น้ำเสียวไหลมาจากทางด้านทิศเหนือ การไหลมาของของน้ำทั้งสองสายได้พัดเอาทรายไหลมาด้วย การไหลมาของทรายที่มากับแม่น้ำ

เกิดเป็นเกาะดินทรายกลางแม่น้ำ (ดอนแก้ว) เป็นลักษณะทางน้ำสามแฉ่ง รวมเป็นลำน้ำ

สายเดียวกันไหลต่อไปทางด้านทิศตะวันออก เกิดเป็นวังน้ำวนและมีถ้ำหินลึกอยู่ใต้น้ำ ด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำเสียวและด้านทิศเหนือของแม่น้ำมูลติดกับตงภูดินซึ่งเป็นป่าโคก ประเภทป่าแดง ส่วนทางด้านทิศใต้เป็นป่าบุ่ง - ป่าทาม

ลักษณะเด่นของพื้นที่ศึกษา

ในช่วงแม่น้ำมูลตอนกลางจะมีสภาพเป็นหาดทราย ความคดโค้งของแม่น้ำมูล ทำให้แม่น้ำมูลมีสภาพเป็นวังน้ำวนคอคอด และในบริเวณคอคอดวังน้ำวนส่วนมากจะมีสภาพดินและโล่ง แต่ในพื้นที่ท่าสบเสียว จะมีวังน้ำลึกมีถ้ำหิน และน้ำไหลวน ตลอดปีจะมีฝูงปลาชุกชุม

ที่ตั้ง / เส้นทางที่เข้าถึง

- อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของบ้านผึ้งหมูที่ 14 ต.หนองแค อ.ราชีไศล จ.ศรีสะเกษ ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 3 กิโลเมตร
- เส้นทางคมนาคมที่ผ่านในบริเวณนี้คือเส้นทางอำเภอราชีไศล ไปอำเภอโพธิ์ทราย และอำเภอสว่างรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอราชีไศล เดินทางโดยรถยนต์ถึงบ้านผึ้งหมูที่ 14 ประมาณ 9 กิโลเมตร และเดินทางออกจากบ้านผึ้งไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ อีก 5 กิโลเมตร ถึงท่าสบเสียว

7.3 พื้นที่ศึกษา “ท่าวังยาง” ครอบคลุมตั้งแต่ สะพานข้ามแม่น้ำมูลท่าหาดยาว พื้นที่บริเวณนั้นเรียกว่า ท่าหาดยาว ถึง ท่าวังยาง บริเวณบ้านปลาคุณ ระยะทางยาว 5 กิโลเมตร (ตามเส้นทางน้ำ) และแหล่งน้ำองค์ประกอบระบบนิเวศน์ ได้แก่ มุน , ฤต , หนอง , ฮอง

ลักษณะทั่วไปของแหล่งพื้นที่ศึกษา “ท่าวังยาง”

ท่าวังยาง เดิมพื้นที่ริมรอบทำน้ำ ประกอบกอบไปด้วยไม้ยางเป็นส่วนมาก โดยทั่วไปไม้ยางมักเกิดในที่โคก แต่พื้นที่บริเวณนี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ทาม กลับมีไม้ประเภทนี้ ซึ่งเป็นการเรียกรวมกันระหว่างทรัพยากร คือ ต้นยาง กับสภาพของระบบนิเวศน์ คือ วัง เรียกรวมกันว่า “ท่าวังยาง”

ลักษณะเด่นของพื้นที่ศึกษา “ท่าวังยาง”

ลักษณะพื้นที่เป็นแม่น้ำมูลวังน้ำลึกตามธรรมชาติ ระบบนิเวศน์แม่น้ำมูลมีความสมบูรณ์ มีชาวบ้านทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่เข้าไปหาปลามาก มีการใช้เครื่องมือและวิธีการหาปลาหลากหลาย การศึกษาพื้นที่ท่าวังยางได้ทำการศึกษาแหล่งน้ำองค์ประกอบของระบบนิเวศน์ของท่าวังยางซึ่งประกอบไปด้วย มูล , วัง , กุด , เล้ง , ไปพร้อมกันด้วย

ที่ตั้ง / เส้นทางที่เข้าถึง

- อยู่ทางด้านทิศใต้ของบ้านปลาคุณหมู่ที่ 1 และหมู่ 9 ต.ท่าหาดยาว อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร
- เส้นทางคมนาคมที่ผ่านในบริเวณนี้คือเส้นทางอำเภอโพธิ์ทราย ไปยังบ้านจานเตย จังหวัดร้อยเอ็ด

8. เนื้อหาที่ศึกษา

การศึกษาเรื่องรูปแบบการหาปลา ฯ ครั้งนี้ ได้กำหนดเนื้อหาไว้สำหรับการศึกษา อยู่ 6 ประเด็นด้วยกันคือ

1. คน / ชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปลาวและการหาปลา

ในเรื่องของชุมชน ที่วิจัยได้รวบรวมข้อมูล จำนวนประชากรที่มีอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในพื้นที่ศึกษาว่า ในแต่ละหมู่บ้าน มีประชากรเท่าไร และประชากรในแต่ละหมู่บ้าน มีใครบ้างที่เกี่ยวข้องกับเรื่องปลา และการหาปลา จำนวนเท่าไร และชาวบ้านในแต่ละชุมชนมีการใช้เครื่องมือหาปลากี่ชนิด อะไรบ้าง เป็นจำนวนเท่าใด

เพื่อที่จะค้นหาถึงความเข้มข้นของชาวบ้านในแต่ละชุมชน ถึงความเกี่ยวข้องกับปลา และการหาปลา (ชื่อชุมชน / ประชากร / จำนวนครัวเรือนที่หาปลารูปแบบต่างๆ)

2. พื้นที่แหล่งหาปลา

ประเด็นเรื่องแหล่งหาปลาแหล่งและพื้นที่หาปลา เราได้สอบถามอย่างละเอียดว่า ชาวบ้านในแต่ละชุมชนเดินทางไปหาปลา ที่ไหนบ้าง พื้นที่นั้นมีชื่อเรียกว่าอะไร มีจำนวนกี่แหล่ง แต่ละแหล่งหาปลามีขนาดพื้นที่เท่าใด

ด้วยความต้องการที่จะค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างคนหาปลา กับแหล่งหาปลา ในมุมมองมิติของระบบกรรมสิทธิ์บุคคล กรรมสิทธิ์ชุมชน ความเชื่อพิธีกรรม ของคนหาปลา กับแหล่งหาปลา (ชื่อแหล่ง / ประเภทของแหล่ง / ขนาดพื้นที่ / และปริมาณน้ำในช่วงแต่ละช่วงฤดูตลอดปี)

3. เครื่องมือหาปลา

ในเรื่องเครื่องมือหาปลา และอุปกรณ์ที่ใช้ในการหาปลา เป็นประเด็นที่จะสะท้อนถึง ความเจเนจัดของชาวบ้าน การผลิตเครื่องมือจับปลา คือการบ่งบอกถึงวิวัฒนาการของชุมชนที่ไม่หยุดนิ่ง

ทีมวิจัยได้รวบรวมว่า ในพื้นที่ศึกษาแต่ละพื้นที่ มีการใช้เครื่องมือกี่ชนิด อะไรบ้าง เครื่องมือแต่ละชนิดมีชื่อว่าอะไร ขนาดของเครื่องมือที่ใช้ รวมทั้งสืบเสาะค้นหาว่า เครื่องมือหาปลาที่ใช้หาปลา มีที่มาความเป็นมาอย่างไรบ้าง ทำไมจึงเลือกใช้เครื่องมือชนิดนี้ และเครื่องมือแต่ละชนิดมีวิธีการใช้อย่างไรบ้าง (ชื่อ / ชนิด / ขนาด / ราคา / ที่มา)

4. ชนิดพันธุ์ปลาที่พบ

ทีมวิจัยได้เห็นความสำคัญดังกล่าวว่า จำนวนชนิดพันธุ์ปลา และวงจรชีวิตชีวิตของปลาว่าปลาแต่ละชนิดชอบอยู่ในแหล่งน้ำแบบไหน มีพฤติกรรมการหากินอย่างไร จะนำไปสู่ความเข้าใจถึงองค์ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่เรียนรู้เรื่องราวเหล่านี้ และสามารถคิดค้นเครื่องมือและวิธีการจับปลา เพื่อบริโภคและจำหน่าย (ชนิดและพันธุ์ปลา / ขนาด / แหล่งที่อยู่อาศัย / คุณภาพของปลา / วงจรชีวิตของปลาในแต่ละฤดูกาล)

5. การจัดการและใช้ประโยชน์จากปลา

เป็นประเด็นที่ทีมวิจัยเห็นความสำคัญ เพื่อที่จะนำเสนอว่า ปลาที่ชาวบ้านจับได้ มีการนำไปใช้ประโยชน์อย่างไรบ้าง วิธีการใช้ประโยชน์มีกี่วิธี

6. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงนี้ ทีมวิจัยต้องการค้นหาว่า ใน 3 ช่วงเวลา คือ 1.) ก่อนสร้างเขื่อนราชิโศล 2.) ช่วงเขื่อนราชิโศลเก็บน้ำ 3.) ช่วงเขื่อนเปิดประตูระบายน้ำ ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น ส่งผลต่อปลาและการหาปลา หรือไม่ ส่งผลในด้านบวกหรือลบ ผลนั้นรุนแรงหรือไม่อย่างไรบ้าง

การพูดคุยกันแบบสองต่อสอง การหาปลาร่วมกัน เรื่องราวข้อค้นพบทั้งหมด มีคุณค่าและความสำคัญในการทำความเข้าใจต่อเรื่องปลาและการหาปลา ของชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำมุนดอนกลาง เราได้นำข้อมูลเหล่านั้นมาเรียบเรียงไว้ในรายงานฉบับนี้ ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

9. กลุ่มเป้าหมาย

การศึกษาเรื่อง รูปแบบการหาปลาที่เหมาะสม ๗ ในครั้งนี้ เกี่ยวข้องอยู่สองส่วนด้วยกัน คือ ทรัพยากร และกลุ่มคน ซึ่งกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหลักประกอบไปด้วย

- พรวนปลาในพื้นที่ศึกษา 3 พื้นที่ (ผู้รู้)
- แม่ค้า / คนซื้อปลา (ผู้บริโภคปลา)
- องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น (อ.บ.ต.)
- หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง (ฝ่ายปกครอง / ประมง)

ทีมวิจัยได้ทำงานร่วมกับกลุ่มคนดังกล่าว องค์ความรู้ ความขัดแย้ง และทางออก ในรายงานฉบับนี้ ได้ผ่านการแลกเปลี่ยนจากกลุ่มคนดังกล่าว อย่างทั่วถึง และอิสระ ซึ่งทีมวิจัยต้องขอขอบพระคุณ มา ณ. โอกาสนี้ด้วย

บทที่ 3

เอกสาร ที่ใช้ในการวิจัย

- แนวคิดเรื่องป่าบุง – ป่าทาม
- แนวคิดเรื่องปลา และการหาปลา
- แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัย เชิงคุณภาพ
- ข้อมูลชุมชน

บทที่ 3

เอกสาร ที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้ ทีมวิจัยได้ทำการศึกษาเอกสาร ทางวิชาการ เอกสารจากหน่วยงานราชการ เอกสารสื่อสิ่งพิมพ์ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องปลา และนำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์ประกอบกับ ข้อมูลที่ได้จากการลงไปศึกษากับพรานปลา เอกสารที่ทำการศึกษา แบ่งเป็น 4 ส่วน ด้วยกัน คือ

1. แนวคิดเรื่อง ป่าบุง – ป่าทาม
2. แนวคิดเรื่องปลา และการหาปลา
3. แนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ
4. ข้อมูลชุมชน

เอกสารทุกเล่มล้วนมีคุณค่า แก่ทีมศึกษาทุกคน เราได้ศึกษาเอกสารเหล่านี้ด้วยความใคร่รู้ และเอกสารนั้นยังได้ให้ข้อมูล แนวคิดที่สำคัญแก่ทีมวิจัยอย่างมากมาย ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องป่าบุง – ป่าทาม

1.1 ประสิทธิ์ คุญรัตน์ และคณะ ทำการศึกษาเรื่อง “แนวทางการจัดทำแผนการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ ป่าทามราชันีชล” มหาวิทยาลัยขอนแก่น กรกฎาคม 2540

_____ความหมายของพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetlands) ตามคำนิยามที่ได้กำหนดตาม อนุสัญญาแรมซาร์ (The Ramsar Convention : The Convention on Wetlands of international Importance Especially and Waterfowl Habitat) หมายถึง “พื้นที่ลุ่ม” พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ลุ่มชื้นแฉะ พื้นที่ฉ่ำน้ำ มีน้ำท่วม น้ำขัง พื้นที่พรุ พื้นที่แหล่งน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีน้ำขัง หรือท่วมอยู่ถาวร และชั่วคราว ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำนิ่งและน้ำไหล ทั้งที่เป็นน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม รวมไปถึงพื้นที่ชายฝั่งทะเล ในบริเวณที่ซึ่งเมื่อน้ำลดลงต่ำสุด มีความลึกของระดับน้ำไม่เกิน 6 เมตร

คำไทยและคำในภาษาท้องถิ่น ที่ใช้เรียกพื้นที่ซึ่งเข้าข่ายว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ห้วย หนอง คลอง บึง บ่อ กระพัง (ตระพัง) แม่น้ำ ลำธาร ละหาน สระ กุด กว๊าน มาบ ทาม พรุ ทะเลสาบ น้ำตก แก่ง หาดทราย ชายทะเล ป่าชายเลน ป่าโกงกาง ป่าจาก เป็นต้น ส่วนพื้นที่ชุ่มน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ นาข้าว นาทุ่ง นาเกลือ บ่อปลา อย่างเก็บน้ำ เป็นต้น

พื้นที่ทาม เป็นภูมิปัญญาของพื้นที่ชุ่มน้ำลักษณะหนึ่ง ซึ่งหมายถึง พื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ ลำน้ำท่วมถึง (Flood Plain) ซึ่งจะถูกน้ำท่วมทุกปีตลอดระยะเวลาของช่วงน้ำหลากน้ำนอง ลักษณะพื้นที่โดยทั่วไปจะเป็นที่ราบลุ่มมีแหล่งน้ำ หนองน้ำ ร่องน้ำ กุด หรือหลุมมากมาย บางแห่งเป็นที่ลุ่มต่ำของพื้นที่ทามมีน้ำแช่ขังตลอดทั้งปี เรียกว่า “บุง” โดยทั่วไปจะปกคลุมด้วยสังคมพืชพันธุ์หลากหลายชนิด ส่วนใหญ่เป็นไม้พุ่ม ที่ทนต่อสภาพน้ำท่วมหรือน้ำแช่ขังได้ดี ทำให้บริเวณที่เป็นพื้นที่ทาม

และพื้นที่บุง ถูกเรียกว่า ป่าบุง - ป่าทาม โดยทั่วไปมักเรียกสั้น ๆ ว่า “ป่าทาม” บริเวณทามจะได้ รับดินตะกอนใหม่จากการทับถมของสายน้ำ ดินทามจึงเป็นดินที่มีศักยภาพและความอุดมสมบูรณ์ สูง จึงมีความหลากหลายของพรรณพืช ที่มีคุณค่าต่อการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ ต่อกิจกรรมการ ผลิต

และบุง - ทาม ยังเป็นแหล่งแพร่พันธุ์ขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ นก สัตว์บก สัตว์สะเทินน้ำ สะเทินบก ป่าทามจึงมีคุณค่าต่อวิถีชีวิต และการดำรงอยู่ของชุมชน มีคุณค่าต่อการดำรงอยู่ของ ระบบนิเวศน้ำจืด ดังคำเรียกขานว่า “มดลูกแห่งแม่น้ำ” _____

2. แนวคิดเรื่องปลา การหาปลา

2.1 ไทสัน ฮาร์โรเบิร์ต นักวิชาการด้านปลา ซึ่งทำการศึกษาพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำโขง และน้ำมูน : อ้างจากการศึกษาของคณะกรรมการธิการเขื่อนโลก (WCD)

_____แม่น้ำโขงนั้นเป็นที่รู้จักกันดี ในดินแดนแถบนี้ว่าเป็นแหล่งประมงที่สำคัญ ส่วนแม่น้ำมูนนั้นเป็นแหล่งปลาสำหรับตลาดปลาน้ำจืด ที่ดีที่สุดสองแห่งเท่าที่มีในประเทศไทย ซึ่งเป็น ตลาดปลาในเมืองใหญ่กลางลำน้ำมูน ตลาดปลาเหล่านี้เคยดีกว่าตลาดใดๆตามเมืองใหญ่สองฝั่งแม่น้ำโขง และดีกว่าตลาดปลาริมแม่น้ำสายอื่นๆในเมืองไทย เช่น เจ้าพระยา พันธุ์ปลาที่อยู่ในแม่น้ำโขง และแม่น้ำมูนจำนวน 265 ชนิด ปลาเหล่านี้จะลดลงทันทีที่เขื่อนสร้างเขื่อนปากมูนเสร็จ ซึ่งไม่สามารถคาดถึงผลกระทบที่เลวร้ายของเขื่อนที่มีต่อปลาของลำน้ำมูนตอนกลางและตอนล่างทั้งหมด ซึ่งเป็นแหล่งประมงที่อุดมสมบูรณ์มาก _____

2.2 รศ.รุ่งจิต หุตะเจริญ และคณะ การศึกษาโครงการศึกษาเพื่อตรวจสอบสถานภาพ ผลกระทบ และมาตรการลดผลกระทบสิ่งแวดล้อม ในบริเวณพื้นที่โครงการฝายราชสีไศล มหาวิทยาลัยมหิดล 2539-2543

_____การศึกษาชนิดและประชากรปลาในแม่น้ำมูนบริเวณฝายราชสีไศล โดยการใช้อวน ล้อมและยาเบือในเดือน พฤษภาคม 2539 พบปลาจำนวน 27 ชนิด โดยชนิดพันธุ์ปลาที่ไม่พบเลย คือ ปลาลิ้นหมา ปลาเสือสุมาตรา ปลาสร้อยขาว ปลากระต๊อง ปลาหมอหลังดำ ปลาหมอหลังลาย ปลากระทิง ปลาดุก ปลากระสง ปลาหนามทอง และปลาซิว ปริมาณประชากรปลา 14.19 กิโลกรัมต่อไร่ และเปรียบเทียบชนิดปลาที่สำรวจพบในแม่น้ำมูนก่อนการสร้างฝายราชสีไศลในปี 2533 จากผลการศึกษาตามโครงการศึกษาความเหมาะสม โครงการ โขง ซี มูน ซึ่งทำการสำรวจ 3 ครั้ง ในเดือน มีนาคม พฤษภาคม - มิถุนายน และ สิงหาคม 2533 พบชนิดพันธุ์ปลาทั้งสิ้นจำนวน 43 ชนิด _____

2.3 ศิริพร โคตะวินนทร์ เรื่องผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ กรณีศึกษาฝ่ายราชโศก หมู่บ้านแม่บุญมั่นยืน 2 และ 3 : 2543

_____การทำประมงในอดีต ชาวบ้านลุ่มน้ำมูลสามารถหาปลาได้ตลอดทั้งปี ตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ที่อยู่ในหาม เช่น กุด หนอง สอม และในแม่น้ำมูลซึ่งถิ่นฐานของปลาหลายชนิด มีพันธุ์ปลาคือเคยพบในแม่น้ำมูลตอนกลางทั้งหมด 70 ชนิด (โครงการทามมูล : 2538)

เครื่องมือและวิธีการหาปลาจะแตกต่างกันออกไป ตามสภาพของแหล่งน้ำ กล่าวคือ ถ้าเป็นหนอง ประเภทเครื่องมือที่ใช้ คือ แห เบ็ด จั่น สุ่ม มอง ตุ่มปลา สวิง ดาวซ้อน สำหรับในกุดซึ่งมีขนาดพื้นที่ใหญ่กว่าหนอง เครื่องมือที่ใช้คือ แห เบ็ด จั่น มอง ลอบ โซ ตุ่มปลาไหล สวิง ดาวซ้อน ส่วนพันธุ์ปลาที่อาศัยใน หนอง กุด จะเป็นปลาน้ำนิ่ง ประเภทปลาจุน ปลาอีโทะ ปลาชะโด ปลาหมอ ปลาช่อน (ปลาจะวางไข่ในหนองและหากินตามกุด) สำหรับในแม่น้ำมูลเครื่องมือที่ใช้หาปลา ใช้ฟด อวน แห เบ็ด เหยะ สวิง ดาวซ้อน เป็นต้น

ช่วงเวลาการหาปลา แบ่งเป็น 4 ช่วง ดังนี้

- ช่วงเดือน มีนาคม - เมษายน ช่วงนี้น้ำน้อย หาปลาได้ง่าย จำนวนผู้หาปลามีมาก เป็นช่วงที่ชาวบ้านหาปลาได้มากที่สุด เครื่องมือหาปลา คือ ลงต้อน ทำรวบปลา ทำเหยะ อวน ฟด สุ่ม ดาวซ้อน ประมาณกันว่ารายได้ในช่วงนี้ เป็นเงิน 10,000 บาท เพราะจากการทำเหยะครั้งหนึ่ง ๆ จับปลาได้หลายเป็นลำเรือ
- ช่วงเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน เป็นช่วงน้ำลง น้ำไหลจากโคกสูงแม่น้ำ ปลาจะวิ่งทวนน้ำ ปลาขึ้นมาวางไข่ ในหนอง กุด และที่นา ช่วงนี้มีการชูดบ่อล่อปลา เครื่องมือหาปลา คือ ดักลอบ แห โซ
- ช่วงเดือนสิงหาคม - ตุลาคม เป็นช่วงที่น้ำลง น้ำหลาก มีน้ำมากปลาจึงไม่รวมกัน เป็นช่วงที่หาปลายาก
- ช่วงเดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม (ปลายฝนต้นหนาว) เป็นช่วงที่ปลาร่อยมีความมัน ช่วงนี้ปลามาก เพราะไหลลงที่เดียวกัน ปลาอยู่รวมกัน ปลาจะกลับลงสู่แม่น้ำ ในช่วงนี้เองชาวบ้านจะนำเอาดินทามาหว่านในสระ ในนา กลิ่นของดินทามหอมล่อปลาเข้าสระ จะจับปลาได้เป็นจำนวนมาก

วิธีการหาปลาและเครื่องมือหาปลา แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาชาวบ้านที่สั่งสม และถ่ายทอดสู่กันและกันมาหลายชั่วอายุคน ความสำคัญของการหาปลา เป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ บางคนไม่มีที่นา ก็อาศัยการหาปลามาแลกข้าว แลกเกลือเก็บกินได้เป็นปี แต่หลังจากการสร้างฝาย พบ

ว่าพันธุ์ปลาลดลงอย่างรวดเร็ว จากการศึกษาพบว่ามีปลา 37 ชนิด ที่หายไป (โครงการทาม : 2538)

นอกจากนี้การสร้างฝายยังทำให้แม่น้ำมีน้ำมาก ทำให้เครื่องมือและอุปกรณ์หาปลาต้องเปลี่ยนไป เดิมสามารถใช้ แห ไซ สุ่ม ก็ไม่สามารถใช้ได้เพราะน้ำลึก ได้มีการนำมอมาไซ์ แต่ก็จะต้องมีเรือเป็นอุปกรณ์สำคัญ ทำให้การประมงต้องลงทุนสูงขึ้น คนที่ไม่มีเครื่องมือเหล่านี้จะหาปลาลำบากมากยิ่งขึ้น มีการใช้เครื่องทุ่นแรง เช่น ไฟซ็อต ระเบิดปลา มีแปปลาทั้งลำน้ำยกสตุ้ง ซึ่งล้วนต้องลงทุนสูง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของนายทุนในหมู่บ้าน สำหรับชาวบ้านจนจนไม่สามารถทำได้

นอกจากนี้แหล่งที่จะหาปลาได้ลดลง เพราะมีวัชพืชขึ้นปกคลุม ตามหนอง กุด ที่ชาวบ้านเรียกว่า “สนม” ซึ่งมีลักษณะเป็นหญ้าหรือวัชพืชที่ไหลมาทับถมกันจนหนา หรือบางแห่งมีดินด้วย บางแห่งหนาจนคนสามารถเดินได้ทั้งที่ข้างล่างยังเป็นน้ำ ลักษณะเช่นนี้ พบมากทางอำเภอรันบุรี

สถานการณ์โดยรวมเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่ได้จากทาม ในฐานะแหล่งทำการประมงนี้ อาจกล่าวได้ว่า การประมงทำได้น้อยลง พันธุ์ปลาลดลงหรือลดน้อยลง เช่น ปลาแก้ง ปลาหมู ปลาดอง ปลาคอกกั้ง ตะพาบน้ำ ปลากุ่ม พันธุ์ปลาที่หายไป คือ ปลาจอก ปลาเค็ง ปลาแซ่ ปลาปิ้ง ปลาชีโก้ ปลาซบ ปลาดดโทง ปลาเสือ ปลาบังผาง ปลาหยอน ปลาฝาโล (กระเบนน้ำจืด) ซึ่งเป็นปลาเนื้ออ่อนส่วนใหญ่ นอกจากนี้ปลาที่ทำได้ รสชาติยังไม่อร่อย จืด เพราะเป็นปลาน้ำนิ่งและปลายังเน่าเสียเร็วกว่าแต่ก่อนอีกด้วย รายได้จากการประมงลดลง จนชาวบ้านมีคำกล่าวว่า “คนซื้อคร้านไปหาปลา คนขายไปทำงานทำในเมือง” เพราะการหาปลาในปัจจุบันเป็นการทำกินในครอบครัว ซึ่งอาจจะได้หรือไม่ได้ _____

2.4 หนังสือชื่อ เชื้อนก้นฟ้า กักลม แปลจาก Social and Environmental Effects of Large Dams เขียนโดย Edward Goldamith และ Nicholas Hildyard แปลโดย วิฑูรย์ ปัญญากุล จัดพิมพ์โดยสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา 2537

การสร้างเขื่อนและผลกระทบต่อพันธุ์ปลา

_____ ประสพการณ์ที่ผ่านมาของอ่างเก็บน้ำการิบา และโวลตา ที่มีพันธุ์ปลาเพิ่มขึ้นในระยะสั้นภายหลังการสร้างเขื่อน แต่พันธุ์ปลาลดลงในระยะยาว เป็นประสพการณ์ร่วมที่พบในอ่างเก็บน้ำที่เกิดจากฝีมือมนุษย์ นอกจากนี้ผลกระทบของเขื่อนต่อพันธุ์ปลามีใช้มีเพียงเรื่องของพันธุ์ปลาในอ่างเก็บน้ำ แต่ยังมีผลกระทบต่อความสมดุลของระบบนิเวศน์แม่น้ำโดยรวม ไม่ว่าจะเป็นจุดที่มีการสร้างเขื่อน แต่รวมถึงตลอดลุ่มน้ำ ไหลลงไปถึงปลาในทะเล โดยเฉพาะในบริเวณน้ำกร่อยปากแม่น้ำ

ดอเกตอร์เดวิด โทลมาซิน (David Tolmazin) อดีตหัวหน้าภาคเศรษฐศาสตร์ประมงของสถาบันเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย Ukrainian Academy of Sciences เคยเขียนบทความอธิบายปัญหา

ผลกระทบของเขื่อนต่อพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำโดยรวมไว้ว่า “แม่น้ำที่มีการสร้างเขื่อนกันเป็นช่วงๆ จะมีระบบนิเวศที่ถูกตัดแบ่งออกเป็นระบบนิเวศย่อย ไม่ใช่ระบบนิเวศรวมเดียวกันอีกต่อไป ระบบการไหลเวียนของตะกอนในกระแสน้ำ และก๊าซต่าง ๆ ที่ละลายอยู่ในน้ำ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่สัตว์น้ำเคยพึ่งพิงอาจจะถูกตัดแปลงไป อีกทั้งลักษณะการอพยพของพันธุ์ปลาก็จะได้รับผลกระทบ ถึงแม้ว่าจะมีการสร้างบันไดปลาโจน หรือหามาตรการในการเคลื่อนย้ายพันธุ์ปลาด้วยวิธีการต่าง ๆ การวางไข่และการหากินของปลา จะได้รับผลกระทบจนทำให้ประชากรปลาของแม่น้ำนั้นลดลงอย่างมาก ปลาบางพันธุ์จะสูญหายไปโดยสิ้นเชิง สิ่งมีชีวิตในแม่น้ำโดยรวมจะไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศใหม่ที่มีอ่างเก็บน้ำกันเป็นตอน ๆ ได้”

จะเห็นว่าในแง่ปริมาณปลานั้น การสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำจะทำให้พันธุ์ปลาโดยรวมของลุ่มน้ำลดลงในระยะยาว ดังคำกล่าวอ้างว่า เขื่อนจะช่วยขยายพันธุ์ปลาจึงพึ่งไม่ขึ้นเท่าใดนัก นอกจากนั้นการสร้างเขื่อนยังส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของแม่น้ำโดยรวม ซึ่งส่งผลกระทบต่อพันธุ์ปลาในแม่น้ำด้วย

ในประเด็นแรกเกี่ยวกับการอพยพเพื่อวางไข่ของปลาซึ่งเดวิด โทลมาชินกล่าวไว้แล้วในข้างต้นว่า เขื่อนจะส่งผลกระทบต่อแบบแผนการอพยพของปลา คือทำให้ปลาไม่สามารถว่ายทวนน้ำไปยังบริเวณที่วางไข่ได้ สันเขื่อนมีระดับความสูงมากเท่าใด จำนวนปลาที่จะว่ายทวนน้ำข้ามเขื่อนไปยังต้นน้ำเพื่อวางไข่ย่อมลดลง ในบางเขื่อนมีการสร้างบันไดปลาโจน เพื่อช่วยให้ปลาสามารถข้ามเขื่อนไปต้นน้ำได้ แต่งบประมาณในการสร้างบันไดปลาโจนค่อนข้างสูง และไม่สามารถแก้ปัญหาได้ทั้งหมด

สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เพียงแค่พูดเฉย ๆ แต่เกิดขึ้นจริงกับการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่หลายแห่งซึ่งส่งผลกระทบจนทำให้ปลาบางพันธุ์มีจำนวนลดลงอย่างชัดเจน เช่น ในรัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา จำนวนปลาแซลมอน ที่ชาวประมงจับได้ลดลงเกือบร้อยละ 90 หลังจากที่มีการสร้างเขื่อนกันแม่น้ำ ซึ่งกีดขวางการอพยพของพ่อแม่แซลมอน ที่พยายามว่ายทวนน้ำไปแหล่งต้นน้ำเพื่อวางไข่ เหตุการณ์ทำนองเดียวกันเกิดขึ้นในสหภาพโซเวียต กล่าวคือ ปลาเตอร์เจียนมีจำนวนลดลงหลังจากที่มีการสร้างเขื่อนกันเส้นทางอพยพของปลา ที่จะเดินทางไปวางไข่ในต้นแม่น้ำหลัก ก่อนที่จะไหลลงทะเลคาสเปียน _____

2.5 เอกสารจากสำนักงานประมง จ.ร้อยเอ็ด 2534

_____ การสำรวจพันธุ์ปลาในแม่น้ำมูล โดยการใช้วนล้อมและกระแสไฟฟ้าตามจุดสำรวจต่าง ๆ พบพันธุ์ปลาทั้งหมด 70 ชนิด ใน 23 ครอบครัว โดยครอบครัวปลาที่พบมากที่สุด คือครอบครัวปลาตะเพียน (Cprinidae) ซึ่งพบทั้งหมด 29 ชนิด เช่นปลาตะเพียน (Puntius spp) ปลาชีว (Rasbora spp) ปลาไส้ตัน (Cyclocheilichthys spp) ปลาสร้อย (Cirrhinus spp) และปลานกเขา (Osteocheilus spp) เป็นต้น

ส่วนครอบครัวปลาที่พบรองลงมา คือ ปลาในกลุ่มไม่มีเกร็ด หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า (Catfish) เช่นครอบครัว Bagridae ได้แก่ปลาแขยง ปลากรด (*Mystus spp*) ครอบครัว Siluridae ได้แก่ ปลาเนื้ออ่อน (*Kryptopterus sp*) ครอบครัว Pangasiidae ได้แก่ ปลาสวาย *Pangasiys spp* และปลาดุก *Clarias sp* ซึ่งอยู่ในครอบครัว Clariidae เป็นต้น

ชนิดที่พบในทุกจุดสำรวจ ได้แก่ปลาตะเพียนขาว *Puntius gonionotus* ซึ่งเป็นปลาที่พบกระจายอยู่ทั่วไปในแม่น้ำ และแหล่งธรรมชาติของประเทศ และนับว่าเป็นปลาเศรษฐกิจที่สำคัญชนิดหนึ่ง ส่วนชนิดปลาที่พบเพียงในบางจุดสำรวจได้แก่ ปลาเสียบีอนาง (ปลาปอม) (*Epalzeorhynchus sp*) ปลาตามีน (*Amplyrhynchichthys truncatus*) และปลาติดหิน (*Gluptothorax sp*) ซึ่งเป็นปลาที่มักจะไม่ค่อยพบมากนัก ในแหล่งน้ำโดยทั่วไป เนื่องจากจะอยู่อาศัยในพื้นที่เฉพาะ เช่นตามพื้นลำน้ำที่เป็นหินคือมีกระแส น้ำที่ไหลแรง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบปลาหมากม่วง (*Hilsa kanagurta*) ซึ่งเป็นปลาที่อาศัยได้สองน้ำ คือทั้งน้ำจืดและน้ำกร่อย โดยพบแพร่กระจายอยู่ในแม่น้ำมูล บริเวณ อ.พิบูลมังสาหาร และ อ.โขงเจียม ซึ่งปลาชนิดนี้ได้มีรายงาน พบกันมากในแม่น้ำโขงแสดงว่าได้มีการแพร่กระจายเข้ามาอยู่ในแม่น้ำมูล ส่วนปลาอีกชนิดหนึ่ง ที่นับว่าเป็นปลาเศรษฐกิจ คือ ปลาเสือตอ (*Datnoipes microlepis*) ซึ่งพบเฉพาะบริเวณ จุดเก็บตัวอย่างที่ อ.โขงเจียม ซึ่งอยู่ใกล้ปลาแม่น้ำมูลเขตติดต่อกับแม่น้ำโขงเช่นเดียวกัน และไม่พบในบริเวณจุดเก็บตัวอย่างอื่นๆ

แสดงให้เห็นว่าปลาในแม่น้ำโขง สามารถมีการแพร่กระจายเข้ามาในแม่น้ำมูลได้ ดังนั้นการดำเนินการก่อสร้างโครงการเขื่อนปากมูล จึงควรมีจะต้องพิจารณาเกี่ยวกับการแพร่กระจายของปลาในแม่น้ำโขงกับแม่น้ำมูล ซึ่งจะต้องมีช่องทางให้ปลาเหล่านี้สามารถเคลื่อนย้ายเข้ามาได้ อันจะเป็นประโยชน์ทั้งในด้านนิเวศวิทยาทางการประมงและด้านเศรษฐกิจอีกด้วย โดยสรุปแล้วปลาที่สำรวจพบทุกชนิดยังไม่นับว่าเป็นปลาที่หายากและกำลังจะสูญพันธุ์ (*endangered species*) อย่างไรก็ตามปลาที่สำรวจพบ แทบทุกชนิด มีคุณค่าทางเศรษฐกิจแก่ชาวประมง เนื่องจากสามารถนำไปขายหรือบริโภคเป็นอาหารได้ ทั้งนี้สียในการบริโภค หรือการประกอบอาหารของประชาชนในท้องถิ่นภาคอีสานไม่มีข้อจำกัดในเรื่องขนาดของปลา โดยสามารถใช้ปลาขนาดเล็กประกอบเป็นอาหารบริโภค เช่น ปลาร้า ได้เป็นอย่างดี

การแพร่กระจายของปลาในลำน้ำมูลตามจุดสำรวจต่าง ๆ พบว่า ปลาส่วนใหญ่จะมีการกระจายขึ้นลงตลอดลำน้ำ โดยพบปลาจำนวน 37 ,34 ,32 ,42 ,24 , และ 36 ชนิด ในจุดสำรวจที่ 1 - 6 ตามลำดับ (ตารางที่ 5) โดยเฉพาะปลาตะเพียนขาว (*Puntius gonionotus*) ปลาชิววาย (*Rasbra dusonensis*) ปลาชิวหางกรไกร (*Rosburatrilineata*) ปลาชี่ยอก (*Mysacoleucus marginatus*) ปลากระสูดจุด (*Hampaladispar*) ปลาไส้ตันตาแดง (*Cyclochrilichthys apogon*) ปลาสร้อยขาว (*Cirrhinusiulimi*) ปลาซ่า (*Labioparpus sp*) ปลาสร้อยนกเขา (*Osteocheilus hasselti*) ปลากรดเหลือง (*Myatus nenurus*) ปลากระทุงเหว (*Xenentudon cancila*) ปลาแป้น

แก้ว (*Chanda siamensis*) ปลาหมอช้างเหยียบ (*Pristolepis fasciatus*) ปลากระดี่หม้อ (*Trichogaster trichopterus*) ปลาช่อน (*Channa striatus*) ปลาหลด (*Macrognathus aculeatus*) ปลาปักเป้าจุด (*Tetraodon lineatus*) และปลารากกล้วย (*Tyrimocheilus aymonieri*) ปลาเหล่านี้เป็นปลาที่พบบ่อยมากในแทบทุกจุดสำรวจ แสดงว่ามีการแพร่กระจายอยู่ตลอดแม่น้ำ

สำหรับปลาที่ไม่ใช่พันธุ์ปลาพื้นเมือง ที่อาศัยในแม่น้ำ แคพบในการสำรวจคือ ปลาไน (*Cyprinus carpio*) ซึ่งปกติเป็นปลาที่ กรมประมง แนะนำและส่งเสริมให้เพาะเลี้ยงในบ่อ หรือปล่อยตามแหล่งน้ำ เช่น หนอง บึง ต่างๆ แต่สำรวจพบ ในจุดสำรวจที่ 4 อาจเนื่องมาจากการหลุดรอดจากบ่อเพาะเลี้ยง ในฤดูน้ำหลากและมาอาศัยเจริญเติบโตอยู่ในลำน้ำ สำหรับปลานิล (*Oreochromis niloticus*) ซึ่งปกติเป็นปลาเลี้ยง เช่นกัน แคพบในแทบทุกจุดสำรวจ แสดงว่าปลาเหล่านี้สามารถปรับตัวอาศัยและแพร่ขยายพันธุ์ ในแม่น้ำมูลได้เป็นอย่างดี ทำนองเดียวกับที่เคยสำรวจพบในอ่างเก็บน้ำที่มีการปล่อยปลานิล เช่น ที่อ่างเก็บน้ำเขื่อนภูมิพล จ.ตาก และอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จ.อุตรดิตถ์ ซึ่งปัจจุบันพบปลานิลถูกจับขึ้นมาโดยชาวประมงเป็นจำนวนมาก จนเกือบจะมีปริมาณสูงสุด มากกว่าปลาพื้นเมืองชนิดอื่นๆ ที่เคยมีอยู่ในแหล่งน้ำนั้น

แสดงว่าการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำที่ไม่ใช่พันธุ์ปลาพื้นเมืองลงในแหล่งน้ำ อาจส่งผลกระทบต่อที่อยู่อาศัยของพันธุ์ปลาเดิมที่มีอยู่จนทำให้มีปริมาณลดน้อยลงไปได้ เนื่องจากถูกแย่งแหล่งที่อยู่อาศัย หรือแหล่งวางไข่ รวมทั้งการกินอาหารเป็นต้น จึงควรจะมีการทบทวนแผนการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติใหม่ โดยเน้นการปล่อยพันธุ์ปลาพื้นเมือง หรือพันธุ์ปลาไทยมากกว่าการปล่อยปลาบางชนิด ที่นำมาจากต่างประเทศ และส่งเสริมให้เลี้ยงในบ่อ เพื่อการบริโภคและการผลิตในเชิงพาณิชย์ เป็นต้น _____

3. แนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ

เอกสารคู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ชยันต์ วรรณะภูติ อมรา พงศาพิชญ์ สุกางค์ จันทวานิช ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ โดยความร่วมมือของ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์โดย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2537

3.1 องค์ประกอบของชุมชน

การศึกษาหรือค้นหาความรู้กับชุมชน ย่อมมีเป้าหมายของเหตุแห่งการค้นหา แต่เป้าหมายในที่นี้ การศึกษาชุมชน ก็เพื่อหาความรู้ในการใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน โดยดูปัจจัยแวดล้อมชุมชนทั้งด้านบวกและด้านลบ ภายในและภายนอกชุมชน จัดเป็นดังนี้

- **ทรัพยากรชุมชน** เพื่อให้ทราบข้อมูลที่แท้จริงถึง ระบบการผลิต สภาพเศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน ซึ่งรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติด้วย สิ่งเหล่านี้อาจเรียกได้ว่าทุนชุมชนที่มีอยู่ แต่สิ่งที่จำเป็นต้องทราบคือ สถานการณ์แต่ละอย่างเป็นอย่างไร และเพื่อให้ง่ายขึ้น จึงแบ่งเป็นหน่วยย่อยได้ ดังนี้

- ๑) คน หรือประชากรในชุมชนท้องถิ่น
- ๒) อาณาเขตทางภูมิศาสตร์
- ๓) ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ต่างๆ
- ๔) ทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่า)
- ๕) อาชีพ

- โครงสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบส่วนต่างๆ ของสังคมชุมชน การวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคม ก็ต้องอาศัยการแยกส่วนจัดประเภทขององค์ประกอบ เมื่อชุมชน หมายถึง การอยู่ร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่ง ในพื้นที่บริเวณใดบริเวณหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ในระบบนิเวศของบริเวณนั้นในการดำรงชีพ การจัดสรรทรัพยากรในระหว่างสมาชิก และช่วยให้สมาชิกของชุมชนอยู่ร่วมกันได้ในความสงบและมีระเบียบ

สังคมชนบทไทย นักวิชาการอเมริกัน ชื่อ Potter ได้เสนอลักษณะที่เป็นองค์ประกอบ โครงสร้างความสัมพันธ์ หรือกลไกในการรวมกลุ่มไว้ด้วยกัน ๑๑ ข้อ คือ

- ลักษณะครอบครัวขยายที่อาศัยอยู่รวมกันในบริเวณบ้านเดียวกัน
- ระบบเครือญาติที่นับญาติทั้งสองฝ่าย
- การให้ความสำคัญต่อกลุ่มบ้านที่เป็นเพื่อนบ้านกัน
- กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน
- ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อย
- การจัดแบ่งชนชั้นและสถานภาพ
- ผู้นำและบริวาร
- กลุ่มการเมือง
- สังคมหมู่บ้าน
- วัดของหมู่บ้าน
- กลุ่มกิจกรรมสาธารณะ

เมื่อเข้าใจถึงองค์ประกอบของชุมชนแล้ว จะทำให้การตั้งคำถามเพื่อหาคำตอบจากชุมชนง่ายขึ้น

ขึ้น

3.2 การสังเกตและการบันทึก

- การสังเกต คือ การเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเอาใจใส่ และกำหนดไว้อย่างมีระเบียบวิธี เพื่อวิเคราะห์หรือหาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นกับสิ่งอื่น การสังเกตแบ่งออกได้เป็นสองแบบคือ การสังเกตโดยตรง และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- การสังเกตโดยตรง คือ การเฝ้าดูโดยที่ผู้ศึกษาไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วมกระทำ ในเหตุการณ์ที่ตนดูอยู่
- การสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ การเฝ้าดูโดยที่ผู้ศึกษาเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องหรือร่วมกระทำ ในการกระทำนั้นๆ ด้วย

การศึกษาชุมชนที่ดี ผู้ศึกษาสามารถใช้การสังเกตโดยตรง ในช่วงแรกของการเข้าสนาม เช่น ในการทำแผนที่ชุมชน จากนั้นจึงใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลต่อไป อย่างไรก็ตาม

การสังเกตก็มีเป้าหมายเพื่อทราบถึง ปฏิสัมพันธ์ของคน ที่แสดงออกในพฤติกรรมสังคม ซึ่งมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

3.3 การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ คือ การสนทนาซักถามอย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ได้ข้อมูลเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ต้องการ การสัมภาษณ์มีหลายรูปแบบ ดังนี้

- **การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ** การสัมภาษณ์แบบนี้นิยมใช้กันมาก มีวิธีการคล้ายๆ กับการพูดคุย เหมาะสำหรับการใช้เพื่อให้ทราบข้อมูลทางวัฒนธรรม เช่น เพื่อให้รู้ระบบคิด ทำที่ ทศนคติ และการให้ความหมายของบุคคลต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นไปตามบริบททางวัฒนธรรมของชุมชนหรือกลุ่มสังคมนั้นๆ การสัมภาษณ์แบบนี้ทำได้ง่ายกว่าการสัมภาษณ์แบบอื่นๆ เพราะไม่มีขั้นตอนและดำเนินไปเรื่อยๆ แต่ก็เป็น การสัมภาษณ์ที่ทำให้ได้ดียาก เพราะความหลวมและปัญหาเชิงจรรยาบรรณ ที่อาจเกิดขึ้นตลอดเวลาของการสนทนา ผู้ศึกษาจะต้องตัดสินใจด้วยตนเองอย่างเฉพาะหน้าว่าจะใช้ประโยชน์จากแต่ละสถานการณ์และสภาพอารมณ์ (ของผู้ตอบ) เพื่อให้ได้คำตอบของการศึกษา แต่การสัมภาษณ์แบบนี้ ก็ช่วยสร้างเสริมความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้ถามและผู้ตอบ

- **การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการหรือกึ่งทางการ** การสัมภาษณ์แบบนี้มีลักษณะเกือบเหมือนการใช้แบบสอบถาม โดยผู้ศึกษามีข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับบริบททางสังคม และวัฒนธรรมของสนามที่ศึกษาเพียงพอแล้ว ส่วนใหญ่การสัมภาษณ์แบบนี้ทำกับกลุ่มผู้ตอบที่มีจำนวนมาก ผู้ศึกษาจะมีคำถามซึ่งมีเตรียมไว้อย่างละเอียด การถามจะถามเรียงไปตามลำดับที่กำหนดไว้ เพื่อทำการเปรียบเทียบข้อมูล และจัดโครงสร้างข้อคำถามและเนื้อหาสาระ ของการศึกษา

- **การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก** ผู้ให้ข้อมูลหลัก หมายถึง “คนพื้นเมือง” “ผู้รู้” ซึ่งบุคคลนี้มีคุณสมบัติพิเศษ เป็นผู้ที่มีความรู้ทางวัฒนธรรม มีความแนบแน่นกับท้องถิ่น และเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง

เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามอันได้แก่ การเตรียมตัวเข้าสนาม การสังเกต การสัมภาษณ์ การใช้ข้อมูลเอกสาร การตรวจสอบข้อมูล และการรักษารายบรรณในการศึกษา เป็นขั้นตอนที่ผู้ศึกษาจะต้องพบในความเป็นจริงเมื่อทำการศึกษาชุมชน ในการ “ฝังตัว” อยู่ในชุมชน จะทำให้ผู้ศึกษาพบกลุ่มคนที่หลากหลาย “การวิเคราะห์ภาวะทางความคิด” ของบุคคลที่แนบท้ายนี้ ก็หวังว่าจะทำให้ผู้ศึกษาสามารถแยกแยะ และปรับตัวเข้ากับชาวบ้านในชุมชนได้ดีขึ้น

4. ข้อมูลชุมชน

ทีมวิจัยใช้เอกสาร กชช.2ค ปี พ.ศ.2539 ในการศึกษารวบรวมข้อมูลชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วย หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน ประชากร ในขอบเขตตำบลหนองแค ต.ด่าน อ.ราชไศล จ.ศรีสะเกษ / ต.ท่าหาดยาว อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด ต.ทับใหญ่ อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์

บทที่ 4

กระบวนการทำงาน / วิธีวิจัย

- การอบรมการทำวิจัย
- ขั้นตอน / วิธีการเก็บข้อมูล
- การนำเสนอผลการศึกษา / วางแผนการ
แก้ไขปัญหา
- การสรุปผลการศึกษา

บทที่ 4

กระบวนการทำงาน / วิธีการวิจัย

การทำงานของทีมวิจัยเรื่อง “รูปแบบการหาปลาที่เหมาะสม และสอดคล้องกับระบบนิเวศน์ของชุมชนลุ่มน้ำมูนตอนกลาง” พวกเราแบ่งการทำงานเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ ดังนี้ คือ 1.) การอบรมการทำวิจัย 2.) การเก็บ / วิเคราะห์ข้อมูล 3.) การนำเสนอผลการศึกษา และวางแผนการแก้ไข ปัญหา 4.) การสรุปผลการศึกษา / จัดทำรายงานการศึกษา

1. การอบรมการทำวิจัย

การเริ่มต้นของพวกเราในการทำวิจัยครั้งนี้ ทุกคนไม่เคยเป็นนักวิจัยมาก่อนเลย พวกเราเข้าใจเบื้องต้นว่า การวิจัยเป็นงานที่นักวิชาการในมหาวิทยาลัยเป็นคนทำ แต่ครั้งนี้พวกเราจะเป็นนักวิจัย แล้วเราต้องทำอะไรบ้าง มันเป็นคำถามที่ทำให้พวกเราหันมามองหน้ากันแล้วก็ยิ้มให้กันอย่างงง ? แต่พวกเรามีความต้องการ ที่จะเป็นนักวิจัย เราอยากรวบรวมองค์ความรู้ของบรรพบุรุษของเรา เราอยากหาทางออกและสร้างความร่วมมือของทุกฝ่าย ในการสร้างความยั่งยืนให้กับปลาและการหาปลา เพราะเราตระหนักดีว่า หากเราทำสำเร็จ ความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำจะเกิดขึ้น ครอบครัวและชุมชนของพวกเราจะมีความมั่นคง

พรานปลา หมายถึง คนหาปลาที่มีความชำนาญในการใช้เครื่องมือแต่ละชนิด และได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน

การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ในการวิจัย (ทุ่งกะมัง)

อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการ ฯ เจ้าหน้าที่จากศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.มหาสารคาม และเพื่อนพี่น้องพี่ หลายท่าน ได้ช่วยกันจัดฝึกอบรมการทำวิจัยให้กับพวกเรา การฝึกอบรมในครั้งนั้นได้ทำให้พวกเราเชื่อมั่นใจ ในการจะเป็นนักวิจัยที่ดีได้

2. ขั้นตอน / วิธีการเก็บข้อมูล

2.1 การแบ่งงาน / วางแผนการทำงาน ทีมวิจัยในโครงการศึกษาเรื่อง รูปแบบการหาปลา ประกอบไปด้วยบุคลากรที่เป็นชาวบ้าน มีภูมิลำเนาปัจจุบันอยู่ตามพื้นที่ศึกษาทั้งสามพื้นที่ คือ

- พื้นที่ศึกษาท่าทราย ประกอบไป นายไพจิต : คีลารักษ์ อยู่ที่บ้านฝั่ง นายเทิม โมรานอก บ้านเหล่าโดน นายถวัลย์ จันทสิทธิ์ อยู่ที่บ้านเพี้ยมาตร ครอบครัวและรัฐผิตชอบ พื้นที่ท่าทรายร่วมกัน
- พื้นที่ศึกษา ท่าสบเสียว มีนายโอยพร อินศิริ อยู่ที่บ้านดงแดง ส่วนนายวิชัย พันทอง และนายบุญตา ศรีสุวรรณ อยู่ที่บ้านยางคำ เป็นชุมชนใกล้เคียงกับพื้นที่ศึกษาท่าสบเสียว
- พื้นที่ศึกษาท่าวังยาง ประกอบไปด้วย นายหนา ชูยิ่ง อยู่ที่บ้านทับใหญ่ นายลด รัตชา และนายศุภชัย บุญเต็ม อยู่ที่บ้านม่วงน้อย เป็นชาวบ้านและคนหาปลา ในชุมชนพื้นที่ศึกษาท่าวังยาง

เมื่อโครงการได้รับการอนุมัติ ทีมวิจัยได้ประชุมกัน แบ่งบทบาทหน้าที่กัน คือ

2.1.1 ฝ่ายเปิดบัญชีธนาคาร จำนวน 3 คน คือ

- นายไพจิต คีลารักษ์
- นายวิชัย พันทอง
- นายหนา ชูยิ่ง

2.1.2 ฝ่ายการเงิน 2 คน รับผิดชอบในการเบิกจ่าย และรวบรวมใบเสร็จรับเงิน

- นายวิชัย พันทอง
- นายโอยพร อินศิริ

2.1.3 ฝ่ายประสานงานกับชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา จำนวน 3 คน โดยแบ่งรับผิดชอบคนละ 1 พื้นที่

- พื้นที่ศึกษาท่าทราย ผู้ประสานงาน คือ นายเทิม โมรานอก
- พื้นที่ศึกษาท่าสบเสียว ผู้ประสานงาน คือ นายโอยพร อินศิริ
- พื้นที่ศึกษาท่าวังยาง ผู้ประสานงาน คือ นายลด รัตชา

หลังจากที่ทีมวิจัยได้วางแผน และกำหนดวันทำกิจกรรมแล้ว ผู้ประสานงานที่รับผิดชอบ ก็จะทำหน้าที่ แจ้งต่อพรานปลาว่าจะมีการประชุม โดยจะนัดหมายล่วงหน้าก่อนวันทำกิจกรรม อย่างน้อย 5 วัน เพื่อให้พรานปลาที่เข้าร่วมกิจกรรม ได้เตรียมตัวเพื่อเข้าร่วมประชุม บางครั้งหากวันนัดที่ทีมวิจัยกำหนด แต่พรานปลาไม่สะดวก หรือติดภาระกิจอื่น ผู้ประสานงานก็จะทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงกำหนดการจากวันเดิม และแจ้งกลับมายังทีมวิจัยทั้งหมด เพื่อปรับกำหนดการเป็นวันใหม่ อีกครั้ง

การกำหนดวันทำกิจกรรม ทีมวิจัยจะใช้เวลาที่พรานปลาสะดวกในการเข้าร่วม เป็นตัวกำหนด และตัดสินใจสุดท้าย โดยมีผู้ประสานงาน ทำหน้าประสานงานกับพรานปลาในพื้นที่ และประสานกับทีมวิจัย

2.1.4 ฝ่ายจัดบันทึกการประชุมแต่ละพื้นที่ โดยให้หมุนเวียนกันทุกคน คือ

- กิจกรรมในพื้นที่ท่าทราย มีนายวิชัย พันทอง จากพื้นที่สบเสียว เป็นผู้จัดบันทึก
- กิจกรรมในพื้นที่ท่าสบเสียว มีนายสด รัตชา จากพื้นที่ท่าวังยาง เป็นผู้จัดบันทึก
- กิจกรรมในพื้นที่ท่าวังยาง มีนายถวัลย์ จันทสิทธิ์ จากพื้นที่ท่าทราย เป็นผู้จัดบันทึก

การสลับพื้นที่ในการจัดบันทึก เพราะต้องการที่จะให้นักวิจัย ได้รับรู้ และซึมซับข้อมูลจากพื้นที่ศึกษาอื่น นอกชุมชนตัวเอง ซึ่งทำให้มีประโยชน์มาก ในการนำข้อมูลจากการทำกิจกรรม แต่ละกิจกรรมที่ดำเนินมาจากพื้นที่ มาทำการสรุป เพราะทีมวิจัยจะรู้ข้อมูลจากพื้นที่ซึ่งเป็นภูมิสำเนาของตนเองอยู่แล้ว และเมื่อได้ทำการบันทึกข้อมูลของพื้นที่อื่น ก็ทำให้มีความรู้กว้างมากขึ้น เช่น นายถวัลย์ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ท่าทราย แต่เป็นผู้จัดบันทึกข้อมูลพื้นที่วังยาง ในการประชุมทีมวิจัย เพื่อทำการสรุปและทำการวิเคราะห์ข้อมูล นายถวัลย์ ก็จะรายงานตามข้อมูลที่ทำการจัดบันทึกมา ในบางครั้งการจัดบันทึกของนายถวัลย์ ก็คลาดเคลื่อน หรือไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ นักวิจัยที่อยู่ในพื้นที่วังยางก็จะท้วงติง และทำการเพิ่มเติม ซึ่งเป็นการตรวจสอบข้อมูลโดยตรง

หากการจัดบันทึกข้อมูล โดยให้คนในพื้นที่วังยางเป็นผู้จัดบันทึก นายถวัลย์ หรือคนจากพื้นที่อื่น จะเข้าใจรายละเอียด ข้อมูลสู่คนจากพื้นที่ไม่ได้ การสรุปข้อมูลจากพื้นที่วังยาง โดยคนจากพื้นที่วังยางเป็นคนนำเสนอต่อที่ประชุม คนจากพื้นที่อื่น ก็จะไม่สามารถแลกเปลี่ยนได้ ทำให้ข้อมูลขาดการตรวจสอบในทีมวิจัย

2.1.5 ฝ่ายดำเนินการประชุม (ผู้ดำเนินรายการ) ในแต่ละครั้ง จำนวน 3 คน แต่ละคนจะมีบทบาทรับผิดชอบร่วมกันในการประชุม เช่น การประชุมในพื้นที่วังยาง จะมีนายลม เป็นคนเขียนกระดานหน้าห้องประชุม มีนายบุญตา จากพื้นที่สบเสียว คอยติดกระดาน และเตรียมอุปกรณ์ให้กับนายสด มีนายเทิม จากพื้นที่ท่าทรายเป็นคนคอยกระตุ้น โดยการตั้งคำถามกับที่ประชุม โดยมีนายสด คอยบันทึกใส่กระดานที่หน้าวงประชุม โดยมีนายถวัลย์ ซึ่งรับผิดชอบการบันทึกการประชุม คอยบันทึกข้อมูลการประชุมใส่สมุดบันทึก และทำการลงทะเบียนผู้เข้าร่วม

2.1.6 ฝ่ายรับผิดชอบในการจัดทำรายการประชุมแต่ละครั้ง ครั้งละ 1 คน ฝ่ายนี้จะเป็นคนรับผิดชอบในการจัดหาสถานที่ และรับผิดชอบอาหารสำหรับผู้เข้าร่วมในแต่ละครั้ง แบ่งดังนี้

- พื้นที่ท่าทราย มีนายเทิม	โมรานอก	เป็นผู้รับผิดชอบ
- พื้นที่สบเสียว มีนายบุญตา	ศรีสุวรรณ	เป็นผู้รับผิดชอบ
- พื้นที่ท่าวังยาง มีนายศุภชัย	บุญเต็ม	เป็นผู้รับผิดชอบ

2.1.7 ส่วนในการประชุมทีมวิจัย จะใช้การประชุมแบบสัจจร เวียนไปตามพื้นที่สลับกันไป เมื่อมีการประชุมพื้นที่ไหน ก็จะให้ทีมวิจัยในพื้นที่เป็นคนรับผิดชอบในการจัดหาสถานที่ และจัดการเรื่องอาหาร โดยมีหัวหน้าทีมวิจัย เป็นผู้บันทึกและรวบรวมข้อมูลจากทุกพื้นที่ ไปเรียบเรียงเป็นรายงานรวมของโครงการ ฯ

แม้ว่าจะมีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบแล้ว แต่ในการดำเนินการจริง ทุกคนในทีมวิจัย ก็มีส่วนในการกระตุ้นและติดตามการทํากิจกรรม ให้ลุล่วงตามแผนการทำงาน

เมื่อแบ่งหน้าที่กันแล้ว ได้วางแผนการทำงาน โดยแบ่งการทำงานกัน นักวิจัย 3 คน เป็นคนไปติดต่อกับ อ.บ.ด. เพื่อขอข้อมูลชุมชน อีก 3 คน รับผิดชอบเป็นคนประสานงาน กับชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาคนละพื้นที่ ส่วนคนที่เหลือรับผิดชอบในการรวบรวมข้อมูลชุมชน ซึ่งแยกเป็น รวบรวมข้อมูลชุมชน ที่แสดงจำนวนครัวเรือน ประชากร ในขอบเขตพื้นที่ศึกษาทั้งสามพื้นที่ (ท่าวังยาง,ท่าสเบี้ยว,ท่าทราย) โดยข้อมูลที่ใช้ คือ ข้อมูล กชช. 2 ค.

2.2 การลงเก็บข้อมูลในชุมชน ทีมวิจัยได้รวบรวมข้อมูล ที่แสดงจำนวนครัวเรือน ประชากร ในขอบเขต ต.หนองแค ต.ด่าน อ.ราชไศล จ.ศรีสะเกษ / ต.ท่าหาดยาว อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด / ต.ทับใหญ่ อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ (ข้อมูล กชช.2ค) จากนั้นพวกเราได้เข้าไปในชุมชนนำข้อมูลนี้ไปประชุมกับชาวบ้าน และได้ร่วมกันทำแผนที่ชุมชน และแผนที่แหล่งหาปลา เข้าไปคุยกับชาวบ้าน สอบถามว่าในชุมชนนี้มีใครหาปลาบ้าง ? เราได้รับการแนะนำให้รู้จักกับคนหาปลาเป็นจำนวนมาก ในแต่ละหมู่บ้าน แต่เราก็ไม่สามารถที่จะพูดคุยกับคนหาปลาได้ทุกคน

พวกเราได้ขอให้คนหาปลาได้คัดเลือกว่าใครบ้าง ? ที่มีความถนัดและชำนาญการใช้เครื่องมือหาปลาที่ไม่ซ้ำกัน ขอให้เลือกการใช้เครื่องมือหาปลาชนิดละ 1 - 2 คน แต่ให้มีคนใช้เครื่องมือครบทุกชนิด และเราก็ได้คนหาปลาที่มีความชำนาญในการใช้เครื่องมือมา และเรียกคนกลุ่มนี้ว่า “พรานปลา” ดังนั้นพรานปลา จึงหมายถึง คนหาปลาที่มีความชำนาญในการใช้เครื่องมือแต่ชนิด และได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน พวกเราได้ร่วมรับฟังข้อมูลจากผู้รู้พรานปลา เราพูดคุยกันได้ในหมู่บ้าน แลกเปลี่ยนกันตามศาลาวัดประจำหมู่บ้าน

2.3 การลงศึกษาการหาปลา

นอกจากการพูดคุยกันในหมู่บ้านแล้ว ทีมวิจัยยังได้ร่วมกันลงมือหาปลาด้วยกันระหว่างทีมวิจัยและพรานปลา พวกเราได้ไปนอนตามแคมป์ของคนหาปลา นอนเฝ้าดูการตีปลาของร่วมหัวแห้ว ไส้มอง ไส้เบ็ด เราได้ลากกวต และลงด้อนกับพรานปลาที่เป็นเจ้า

¹ “พรานปลา” ชาวบ้านเรียกว่า “เซียนปลา” คือที่หาปลาเก่ง มีความถนัดและจัดเจนในการใช้เครื่องมือหาปลา ในทุกฤดูกาล เซียนปลา จะหาปลาได้มากกว่าคนอื่น คนในชุมชนจะให้การยอมรับ

ของสอง การไปร่วมหาปลากับชาวบ้านในแต่ละครั้ง พวกเราได้ถ่ายรูปไว้เป็นจำนวนมาก และพรานปลาใจดี ได้มอบปลาที่เขาหาได้ให้เป็นอาหารแก่พวกเรา ทำให้เราได้เห็นถึงวิถีการใช้เครื่องมือ การเลือกแหล่งหาปลา

กระชัง อุปกรณ์สำหรับใส่ปลา

แม้ว่าหลายครั้งที่พวกเราต้องเปียกโชกไปทั้งตัว เพราะขณะที่หาปลาฝนได้ตกลงมาอย่างแรง เราเปียกและหนาว จิตใจจืดจางหากองไฟเพื่อผิงให้คลายหนาว แต่เราก็ต้องจำใจนั่งตัวเปียกสั่นสะท้านอยู่บนเรือหาปลา กับพรานปลา ในขณะที่พรานปลากลับยิ้มอย่างมีความสุขไม่ได้สะทกสะท้านต่อสายฝนที่บ้าคลั่ง ก้มหน้าหาปลาต่อไป

เมื่อกลับเข้าไปยังแคมป์ที่พัก แล้วเลือกปลาใส่กระชังเพื่อนำไปแช่น้ำ เราเห็นปลาจำนวนมาก ซึ่งมันได้ทำให้เราหายจาก

ความหนาวเป็นปลิดทิ้ง เสร็จภาระกิจทุกคนขยับมานั่งเบียดกันล้อมวงรอบกองไฟ พร้อมกับจ้องมองไปยังปลาขาวสร้อยผ้าทองโรยเกลื่อนนิดหน่อย เสียบในไม้หูลิงผ้าซีก ปักดินข้างกองไฟ หนึ่งในทีมวิจัยกำคอขวดเหล้าขาว 40 ดีกรี ที่ซื้อมาด้วยราคา 80 บาท (ซึ่งแพงมาก เพราะชาวบ้านจะต้องขายปลาขาวสร้อยถึง 5 - 6 กิโลกรัม จึงจะซื้อเหล้าได้หนึ่งขวด) ออกมาจากย่าม แล้วยกรินใส่แก้วกำลังจะยกเทใส่ปาก พ่อสมาน สังวร พรานปลาทำสบเสี้ยว ยกมือขึ้นห้าม “เดี๋ยวก่อน รินให้เจ้าที่ก่อน”

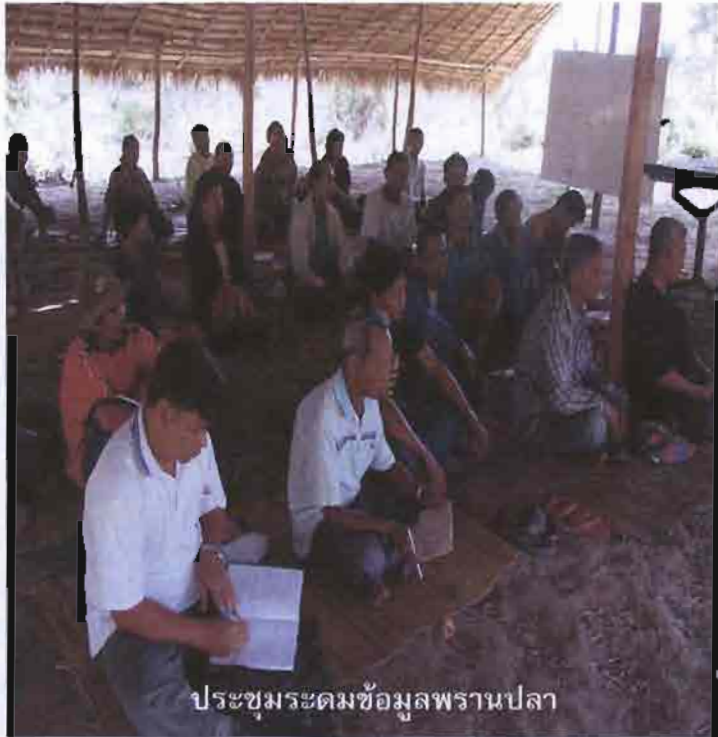
จากนั้นยื่นมือมาจับเอาขวดเหล้าและแก้วเหล้า เดินไปยังโคนต้นหว้าซึ่งเป็นต้นไม้ใหญ่ที่สุดในบริเวณนั้น แล้วรินเหล้าใส่โคนต้นไม้ พร้อมกับบ่นพึมพำ ฟังจับใจความได้ว่า “ลูกหลานมาพึ่งพาอาศัย อย่าตื่นอย่าทวง ให้หาปลาได้โตใหญ่ๆ ได้เยอะๆ ไปให้ลูกให้เมีย” เราลิ้มรสปลาขาวสร้อยอย่างสด ๆ แก่ลมเหล้าขาวข้างกองไฟ ทำให้คืนที่เหน็บหนาวผ่านไปอย่างอบอุ่น และลาจากพรานปลาในเช้าวันใหม่อย่างลืมนึก

เราที่สร้างความสัมพันธ์ ในพื้นที่หาปลา

ข้อมูลที่ได้จากสมุดบันทึกที่ยับยู่ยี่ จากการลงพื้นที่ ทีมวิจัยได้นำมาเขียนเรียบเรียง แล้วนำกลับไปให้พรานปลาช่วยตรวจสอบเพิ่มเติมอีกครั้ง

2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลมาแล้ว ทีมวิจัยได้จัดทำสรุปเบื้องต้น จากนั้นได้เชิญตัวแทนพรานปลาจากแต่ละหมู่บ้าน บ้านละ 5 คน มาร่วมกันระดมความคิดเห็น และทำการข้อมูลตรวจสอบ เพิ่มเติม ข้อมูล เครื่องมือหาปลา แหล่งหาปลา ชนิดพันธุ์ปลาที่จับได้ และราคาซื้อขายกันในแต่ละชุมชน รวมทั้งช่วยกันวิเคราะห์ เปรียบเทียบ การเปลี่ยนแปลงในรอบสามช่วง เวลา คือ ช่วงก่อนสร้างเขื่อน พ.ศ. 2530 - 2535 และช่วงปิดเขื่อน พ.ศ. 2536 - 2542 และช่วงเปิดประตูเขื่อน พ.ศ. 2543 - 2546 เป็นการศึกษาเนื้อหาข้างต้นทั้ง 6 ข้อ ในช่วงเวลาต่างๆ เพื่อให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในเรื่องปลาและการหาปลา ว่ามีสาเหตุหรือปัจจัยอะไรบ้างที่เข้ามาเกี่ยวข้อง รวมทั้งประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นว่ามีอะไรบ้าง

2.5 การสัมภาษณ์ เมื่อสรุปข้อมูลแล้ว เรายังพบว่า ข้อมูลที่ได้ยังขาดในมิติของความเชื่อ วิธีการในการเลือกแหล่งพื้นที่หาปลา วิธีการเลือกใช้เครื่องมือแต่ละชนิด ซึ่งเราได้กลับเข้าไปชุมชนอีกครั้ง และได้พูดคุยกับพรานปลาเป็นรายคน ทำให้เราได้ข้อมูลครบถ้วนมากขึ้น

2.6 การสรุปข้อมูล ขั้นตอนนี้ ทีมวิจัยจะประชุมกันเพื่อสรุปข้อมูล ที่พรานปลาช่วยกันเพิ่มเติมข้อมูลจากเวที และทำการเรียบเรียงใหม่อีกครั้ง ข้อมูลที่ได้จะประกอบไปด้วย จำนวนคนที่หาปลาในแต่ละชุมชน จำนวนคนที่ใช้เครื่องมือแต่ละชนิดในแต่ละหมู่บ้าน แหล่งหาปลาของแต่ละพื้นที่ ชนิดพันธุ์ปลาที่จับได้ รวมทั้งปัญหาที่เกิดขึ้นกับปลา และการหาปลา โดยจัดทำเป็นร่างการศึกษา เพื่อใช้ในการจัดเวที “นำเสนอข้อมูลผลการศึกษา / วิเคราะห์ปัญหาและแนวทางในการแก้ไข”

เรื่องราวที่ได้ร่วมแลกเปลี่ยน

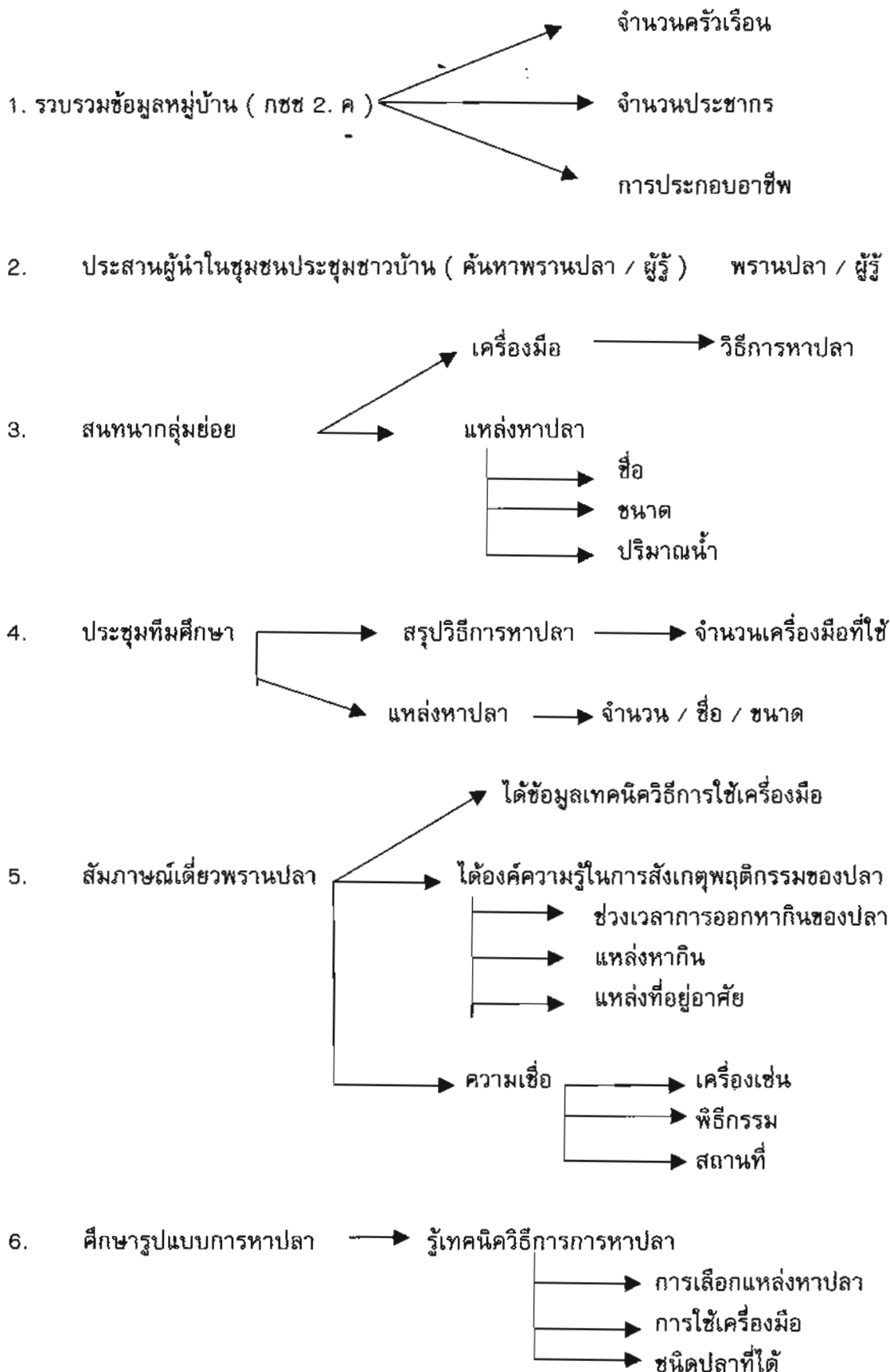
ตลอดเวลาที่พวกเราทำงาน เราได้เปิดให้พรานปลาให้ข้อมูลอย่างอิสระ เล่าเรื่องราวการหาปลา และอุปสรรคที่เกิดกับการหาปลา ประเด็นหลักในการพูดคุยประกอบไปด้วย

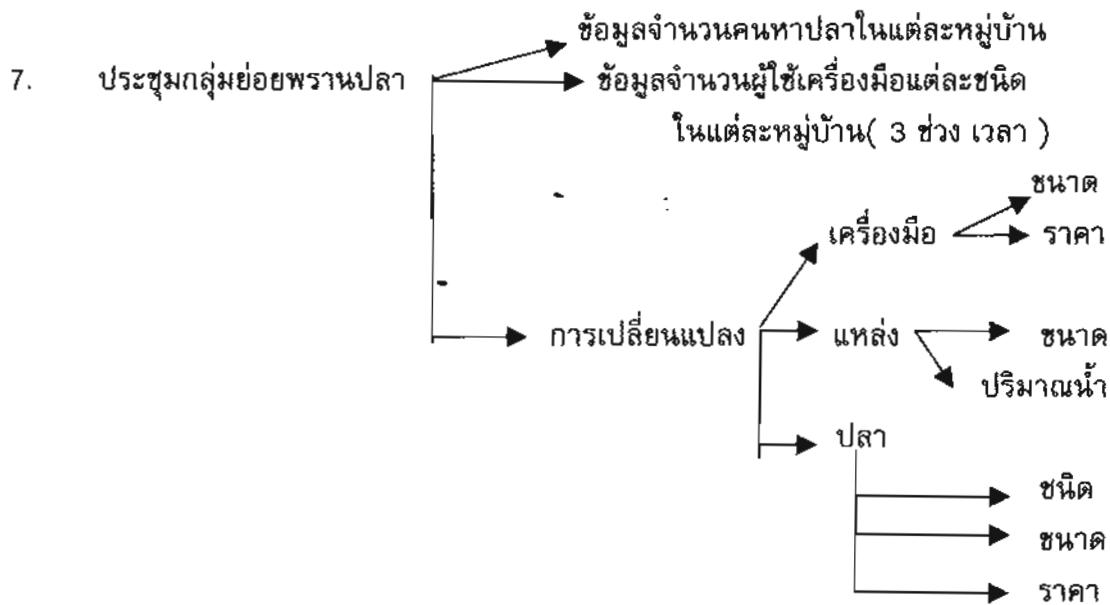
1. แหล่งและพื้นที่หาปลา เราได้สอบถามอย่างละเอียดว่า ชาวบ้านในแต่ละชุมชนเดินทางไปหาปลา ที่ไหนบ้าง พื้นที่นั้นมีชื่อเรียกว่าอะไร รวมทั้งในแหล่งหาปลามีขนาดพื้นที่ระดับน้ำลึกมากน้อยขนาดไหนในแต่ละช่วงฤดูในรอบปี โดยรวบรวมแยกตามพื้นที่ศึกษาเป็นสามพื้นที่
2. เรายังให้ความสำคัญต่อคนและชุมชนที่มาหาปลาด้วย ในแต่ละพื้นที่แหล่งหาปลา มีชาวบ้านจากชุมชนไหนบ้างมาหาปลา และมีการใช้เครื่องมือชนิดใด แล้วปลาที่หาได้คนเหล่านั้น นำไปเพื่อขายหรือเพื่อบริโภค
3. เราให้ความสำคัญเป็นพิเศษในเรื่องเครื่องมือหาปลา และอุปกรณ์ที่ใช้ในการหาปลา ว่าเครื่องมือแต่ละชนิดมีชื่อว่าอะไร ขนาดของเครื่องมือที่ใช้รวมทั้งสืบเสาะค้นหาว่า เครื่องมือหาปลาที่ใช้หาปลา มีที่มาและความเป็นมาอย่างไรบ้าง ทำไมจึงเลือกใช้เครื่องมือชนิดนี้หาปลา
4. เราได้พูดคุยในเรื่องซ้ำๆ กันหลายครั้ง เมื่อฤดูกาลเปลี่ยนไป และเราต้องลงพื้นที่ซ้ำๆ ที่เดิมอีกหลายครั้ง เพื่อตามชาวบ้านไปหาปลา เราทำเพราะต้องการทราบว่า เมื่อฤดูกาลเปลี่ยนไป จากน้ำแดงเปลี่ยนเป็นน้ำหลาก จากน้ำหลากเปลี่ยนเป็นน้ำลด และจากน้ำลดถึงฤดูแล้ง ชาวบ้านมีวิธีการหาปลาอย่างไรบ้าง มีการเปลี่ยนการใช้เครื่องมือหาปลาอะไรบ้าง การหาปลายังหาอยู่ที่เดิมหรือเปลี่ยนไปหาปลาที่อื่น
5. และเรื่องพันธุ์ปลาเราก็ตระหนักเช่นเดียวกัน เราพยายามอย่างเต็มที่ในการรวบรวมรายชื่อปลาที่ชาวบ้านจับได้ และสอบถามถึงวงจรชีวิตของปลา ว่าปลาแต่ละชนิดชอบอยู่ในแหล่งน้ำแบบไหน แล้วคุณภาพรสชาติของปลาที่จับได้เป็นอย่างไรบ้าง
6. แล้วปลาที่จับได้ชาวบ้านนำไปจัดการและการใช้ประโยชน์ อะไรบ้าง

ตลอดเวลาที่เราดำเนินงานศึกษา เราได้รับความร่วมมืออย่างดี จากผู้รู้พรานปลา การแลกเปลี่ยนเป็นกลุ่มเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การพูดคุยการแบบสองต่อสอง การหาปลาาร่วมกัน เรื่องราวข้อค้นพบทั้งหมด มีคุณค่าและความสำคัญในการทำ ความเข้าใจต่อเรื่องปลาและการหาปลา ของชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง เราได้นำข้อมูลเหล่านั้นมาเรียบเรียงไว้ ในรายงานฉบับนี้ (ในบทที่ 5) ซึ่งจะได้อีกต่อไป

สรุปขั้นตอนการดำเนินงาน

3. การนำเสนอผลการศึกษา และวางแผนการแก้ไขปัญห

เมื่อทีมวิจัยได้รวบรวมข้อมูลการศึกษา ซึ่งได้จากการประชุม การลงพื้นที่หาปลาร่วมกัน โดยนำข้อมูลที่ได้เหล่านี้มาวิเคราะห์ และทำการเรียบเรียงเป็นเอกสารสรุปการศึกษา เพื่อให้พรานปลา อ.บ.ต. เจ้าพนักงานประมง ได้แสดงความคิดเห็นและเพิ่มเติมข้อมูล รวมทั้งคิดค้นหาทางออกของความขัดแย้ง และวางแผนการหาปลาร่วมกัน ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง และอิสระ จนเกิดแผนความร่วมมือระหว่างคนหาปลา กับราชการหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อันเป็นมิติใหม่ที่เกิดขึ้นในพื้นที่แถบนี้

ทีมวิจัยได้ทำการจัดเวที นำเสนอข้อมูลผลการศึกษา / วิเคราะห์ปัญหาและแนวทางในการแก้ไข ขึ้นในวันที่ 7 - 8 มกราคม 2547 ที่ห้องประชุมใหญ่โรงเรียนแม่ฟ้า โดยมีผู้เข้าร่วมจำนวน 37 คน มาจากส่วนต่างๆ ดังนี้

- พรานปลาพื้นที่ท่าทราย จำนวน	16	คน	
- พรานปลาพื้นที่ท่าสบเสี้ยว จำนวน	12	คน	
- พรานปลาพื้นที่ท่าวังยาง จำนวน	25	คน	
- สมาชิก องค์การบริหารส่วนตำบล	15	คน	(ต.ท่าหาดยาว/ต.หนองแค / ด้าน)
- ประมงจังหวัดศรีสะเกษ	1	คน	
- ปกครองอำเภอราษีไศล	2	คน	
- องค์กรพัฒนาเอกชน	2	คน	
- เจ้าหน้าที่จากศูนย์ประสานงาน NODA พุ่งกุลา ฯ (สกว.)	1	คน	
- ทีมวิจัย	9	คน	

โดยทีมวิจัย 3 คน ได้เป็นผู้นำเสนอผลการศึกษา จากนั้นได้เชิญตัวแทนพรานปลา จำนวน 4 คน ขึ้นวิจารณ์ผลการศึกษา และพรานปลาที่เข้าร่วมเวที ได้ช่วยกันแสดงความคิดเห็น อย่างทั่วถึง จากนั้นได้เชิญเจ้าพนักงานประมงจังหวัดศรีสะเกษ ปลัดอำเภอราษีไศล ขึ้นแสดงความคิดเห็น ต่อผลการศึกษา รวมทั้งเสนอแนวคิดทางออกในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วย

เวทีนำเสนอผลการศึกษา

จากนั้นมีการแบ่งกลุ่มย่อย 3 กลุ่ม เพื่อระดมแนวทางการหาปลาให้ยั่งยืน และวางแผนการใช้เครื่องมือหาปลา กลุ่มย่อยมีการแลกเปลี่ยนกันอย่างเข้มข้น ในแต่ละกลุ่มมีการคัดเลือกตัวแทนในการนำเสนอข้อสรุปของกลุ่มตนเองด้วย

4. สรุปผลการศึกษา/ จัดทำรายงานการศึกษา

การสรุปผลการศึกษา เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการทำโครงการวิจัย เรื่อง “รูปแบบการหาปลา ฯ” ในขั้นตอนนี้ ทีมวิจัยได้นำข้อมูลการศึกษา ซึ่งเป็นเอกสาร ที่ใช้ในการประกอบเวที นำเสนอข้อมูลผลการศึกษา / วิเคราะห์ปัญหาและแนวทางในการแก้ไข โดยมีพรานปลา อ.บ.ต. เจ้าพนักงานประมง ได้แสดงความคิดเห็นและเพิ่มเติมข้อมูล รวมทั้งคิดค้นหาทางออก ของความขัดแย้ง และวางแผนการหาปลาร่วมกัน ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง และอิสระ จนเกิดแผนความร่วมมือระหว่างคนหาปลา กับราชการหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อันเป็นมิติใหม่ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่แถบนี้

หลังจากการจัดเวทีแล้ว ทีมวิจัยได้ประชุมสรุปข้อมูลร่วมกัน เมื่อได้ข้อมูลครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ก็จัดทำร่างรายงานการศึกษาเสนอต่อ สกว.สำนักงานภาค ต่อไป เพื่อปิดโครงการศึกษา

บทที่ 5

ผลการศึกษา / ข้อค้นพบ

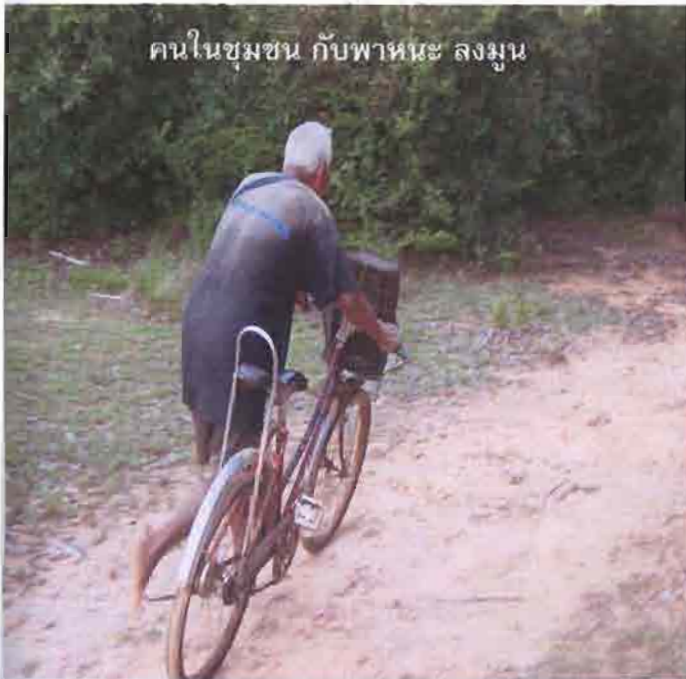
- ข้อมูลคน / ชุมชน
- ข้อมูลเปรียบเทียบการใช้เครื่องมือหาปลา
- ข้อมูลการใช้เครื่องมือหาปลาแยกตามหมู่บ้าน
- ข้อมูลการเปรียบเทียบเครื่องมือหาปลา แยกตามช่วงฤดู
- เครื่องมือหาปลา พฤติกรรมการใช้เครื่องมือหาปลา
- การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือหาปลาในรอบ 3 ช่วงเวลา
- การเปลี่ยนแปลงราคา ของเครื่องมือหาปลาแต่ละชนิด
- เครื่องมือหาปลา / วิธีการใช้เครื่องมือหาปลา
- แหล่งหาปลา / ระบบนิเวศน์ย่อย
- ชนิดพันธุ์ปลาที่จับได้ในปัจจุบัน

บทที่ 5

ข้อค้นพบ / ผลการศึกษา

ข้อมูลคน / ชุมชน ที่หาปลาตามพื้นที่ศึกษา

การศึกษาพบว่า ชาวบ้านที่หาปลาตามแหล่งหาปลาดังกล่าว คนกลุ่มแรก คือชาวบ้านที่อยู่

คนในชุมชน กับพาหนะ ลงมูน

ในชุมชนใกล้กับแหล่งหาปลา โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา การเลี้ยงสัตว์ และรับราชการ บางส่วนก็ไปรับจ้างในต่างถิ่น ซึ่งกลุ่มอาชีพทั้งหมดนี้เมื่อว่างจากงานหลัก หรืองานประจำ ทุกคนก็จะหาปลา ซึ่งการหาปลามีทั้งหาเพื่อขายและหาเพื่อบริโภคในครอบครัว ทุกคนในชุมชนจึงสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่แยกว่าคนนั้น จะเป็นราชการ คนทำนา หรือคนหาปลา

การหาปลาของแต่ละคนมีเป้าหมายหรือความต้องการต่างกัน คือหาเพื่อขาย หาเพื่อบริโภค หาเพื่อบริโภคเหลือขาย กลุ่มคนที่หาปลาเพื่อขายจะมีเครื่องมือหาปลาไม่กี่ชนิด แต่จะมีเป็นจำนวนมาก เช่นคนที่หาปลาโดยการใส่เบ็ด ก็จะใส่เบ็ดอย่างเดียวแต่จะมีเบ็ดเป็นจำนวนมาก ส่วนกลุ่มคนหาเพื่อบริโภคส่วนมากจะใช้อุปกรณ์เป็นเครื่องมือหาปลาหลัก และมีเครื่องมืออื่นประกอบ แต่มีชนิดละไม่กี่อย่าง การหาปลาของกลุ่มนี้จะย้ายที่ทุกวัน ส่วนกลุ่มคนที่หาเพื่อบริโภคเหลือจึงตาย คนกลุ่มนี้เป็นคนกลุ่มใหญ่ในชุมชน คนกลุ่มนี้จะหาปลาเมื่อว่างจากงานหลัก

คนบ้านไกล กับพาหนะลงมูน

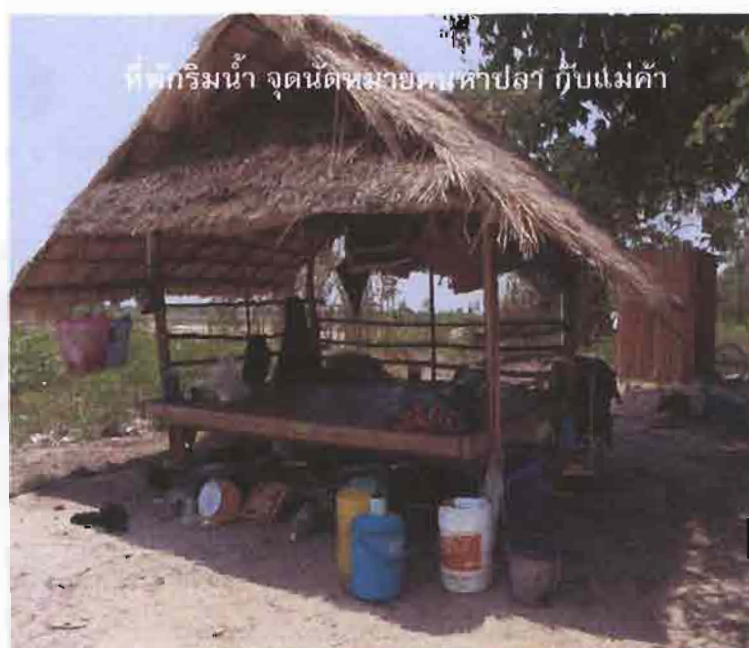
ส่วนอีกกลุ่มคือ ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนไกลออกไป จะมาหาปลาตามแหล่งหาปลาเป็นบางช่วงเวลาโดยจะหาปลาหลังจากว่างจากฤดูกาลทำนา โดยส่วนมาก

หาปลาตามแหล่งหาปลาเป็นบางช่วงเวลาโดยจะหาปลาหลังจากว่างจากฤดูกาลทำนา โดยส่วนมากจะมาหาปลาตามแหล่งหาปลาในช่วงฤดูแล้ง ส่วนเครื่องมือที่ใช้จะเป็นเครื่องมือประเภท แห มอง และเครื่องมือหาปลาจะมีคนละชนิด หรือบางคนก็จะยืมเพื่อนบ้านมาหา การหาปลาแต่ละครั้งจะมีลักษณะการหาปลาแบบมาเข้าเย็นกลับบ้าน และอีกนานวันจึงจะกลับมาหาปลาอีกครั้ง

ตารางเปรียบเทียบความแตกต่าง ระหว่างคนในชุมชน กับคนนอกชุมชน แยกตามความเข้มข้นของการหาปลาโดยใช้เกณฑ์ ดังนี้

เกณฑ์	คนในชุมชน	คนนอกชุมชน
ชนิดเครื่องมือ	หลากหลาย / ไม่ทำลายล้าง	มีบางประเภท / ทำลายล้าง
วิธีการหาปลา	หาอยู่ประจำเป็นที่	ย้ายที่เรื่อย ๆ
เส้นทางจากหมู่บ้าน	ใกล้แหล่งหาปลา	ไกลจากแหล่งหาปลา
เวลาหาต่อครั้ง	ประจำ	นาน ๆ ครั้ง
อุปกรณ์	ใช้เรือ	ใช้ยางรถยนต์
พฤติกรรม	เลือกจับปลาบางประเภท	จับปลาทุกชนิด

คนสองกลุ่มที่มีการหาปลาจะมีพฤติกรรมการหาปลาและความผูกพันกับแหล่งหาปลาต่างกัน โดยคนในชุมชนจะมีความใกล้ชิดและผูกพันกับแหล่งหาปลามากกว่าคนนอกชุมชน เพราะเนื่องจากคนในชุมชนจะหาปลาประจำที่ จึงทำให้พรวนปลา ฝังดูแลรักษาสภาพระบบเวสท์แหล่งหาปลาให้มีความสมบูรณ์ ต่างจากคนนอกชุมชนที่หาปลาเพื่อต้องการปลา แล้วนำไป จึงไม่ค่อยให้ความสำคัญของสภาพนิเวศน์ของแหล่งหาปลา เพราะไม่ได้หาปลาประจำ

1. จำนวนคน / ชุมชน ที่หาปลาในพื้นที่ศึกษา โดยแยกตามพื้นที่ศึกษา ดังนี้

พื้นที่ทำทราย

ตำบลหนองแค อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ ข้อมูลจาก กชช 2 ค. ปี พ.ศ. 2539

1. บ้านฝั่งหมู่ที่	14	มีจำนวน 146 ครัวเรือน ประชากร 1,061 คน
2. บ้านฝั่งหมู่ที่	4	มีจำนวน 138 ครัวเรือน ประชากร 1,082 คน

3. บ้านเพี้ยมาตรหมู่ที่ 3 มีจำนวน 168 ครัวเรือน ประชากร 678 คน
4. บ้านเหล่าโดนหมู่ที่ 10 มีจำนวน 67 ครัวเรือน ประชากร 349 คน
- รวม 6 ชุมชน จำนวน 616 ครัวเรือน ประชากร 3,962 คน

พื้นที่ทำสบเสียว

ตำบลหนองแค / ตำบลด่าน อำเภอราชไสล จังหวัดศรีสะเกษ ข้อมูลจาก กชช 2 ค. ปี พ.ศ. 2539

1. บ้านฝั่ง หมู่ที่ 14 มีจำนวน 146 ครัวเรือน ประชากร 1,061 คน
2. หนองหัวหมู่ที่ 11 มีจำนวน 23 ครัวเรือน ประชากร 138 คน
3. บ้านดงแดงหมู่ที่ 4 มีจำนวน 65 ครัวเรือน ประชากร 483 คน
4. บ้านโนนสะอาด หมู่ที่ 9 มีจำนวน 70 ครัวเรือน ประชากร 355 คน
5. บ้านดงเจริญ หมู่ที่ 12 มีจำนวน 52 ครัวเรือน ประชากร 236 คน
6. บ้านมะยาง หมู่ที่ 5 มีจำนวน 87 ครัวเรือน ประชากร 301 คน
7. บ้านมะยาง หมู่ที่ 16 มีจำนวน 65 ครัวเรือน ประชากร 385 คน
- รวม 7 ชุมชน จำนวน 356 ครัวเรือน ประชากร 2,273 คน

พื้นที่ทำวังยาง

ตำบลท่าหาดยาว อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด ข้อมูลจาก กชช 2 ค. ปี พ.ศ. 2539

1. บ้านปลาคุณ หมู่ที่ 1 มีประชากรจำนวน 85 ครอบครัว
2. บ้านม่วงน้อย หมู่ที่ 2 มีประชากรจำนวน 131 ครอบครัว
3. บ้านดอนโหม่ง หมู่ที่ 3 มีประชากรจำนวน 100 ครอบครัว
4. บ้านดอนสัมพันธ์ หมู่ที่ 5 มีประชากรจำนวน 100 ครอบครัว
5. บ้านปลาคุณ หมู่ที่ 9 มีประชากรจำนวน 85 ครอบครัว
- รวม 5 ชุมชน

2. ข้อมูลการเปรียบเทียบการใช้เครื่องมือหาปลา คนในชุมชน / คนนอกชุมชน

การศึกษาข้อมูลของคนภายใน และภายนอกชุมชน ที่วิจัยให้ความสำคัญ ในด้านความหลากหลายของเครื่องมือ ที่มีการใช้หาปลา ในพื้นที่ศึกษา ทั้ง 3 พื้นที่ และความแตกต่างของเครื่องมือที่ใช้ในการหาปลานี้ ก็ได้สะท้อนถึงความผูกพันระหว่างคนหาปลา กับแหล่งหาปลาได้เป็นอย่างดี

ตารางแสดงการใช้เครื่องมือหาปลาของคนในชุมชน และคนนอกชุมชนตามช่วงเวลา

ลำดับที่	คนในชุมชน	คนนอกชุมชน	ช่วงฤดูที่ใช้เครื่องมือ
1.	มอง	มอง	ตลอดปี
2.	แห	แห	ตลอดปี
3.	ตุ้มปลาแขยง	-	น้ำแดง

4.	เปิดโยง	-	น้ำหลาก
5.	ดุ่มปลาขาว	-	น้ำหลาก
6.	ลอบชิง	-	น้ำแดง - น้ำสด
7.	อีจู้	-	น้ำหลาก - น้ำสด
8.	เปิดคัน	เปิดคัน	ตลอดปี
9.	เปิดราว	-	ตลอดปี
10.	ไซชิง	-	น้ำหลาก - น้ำสด
11.	ฟด	-	น้ำหลาก - น้ำสด
12.	ตีปลาของ	-	น้ำแดง
13.	โต่ง	-	น้ำหลาก - น้ำสด
14.	แหลมโรจน์	แหลมโรจน์	ฤดูแล้ง
15.	งมขอย	งมขอย	ฤดูแล้ง
16.	รัน	รัน	น้ำหลาก - น้ำสด
17.	ดาวซ้อน	ดาวซ้อน	น้ำแดง , น้ำสด , แล้ง
18.	สระโอ	สระโอ	ฤดูแล้ง
19.	สวิง	สวิง	ฤดูแล้ง
20.	ไซไม้ไผ่	-	น้ำแดง , น้ำสด
21.	ลอบไม้ไผ่	-	น้ำแดง - น้ำสด
22.	ลุ่ม	ลุ่ม	ฤดูแล้ง
23.	ดุ่มปลายอน	-	น้ำแดง - น้ำหลาก
24.	ลุ่มกลองยาว	-	ฤดูแล้ง
25.	โค่น	โค่น	ฤดูแล้ง
26.	จำ	จำ	ฤดูแล้ง
27.	สะดุ้ง	-	น้ำแดง - น้ำสด
28.	มีด	มีด	ฤดูแล้ง
29.	ฉมวก	ฉมวก	ฤดูแล้ง
30.	ดุ่มปลากด	-	น้ำแดง
31.	เปิดเหลื่อม	เปิดเหลื่อม	น้ำหลาก , ฤดูแล้ง
32.	ดาวเขียว	-	ตลอดปี
33.	แหลมสามง่าม	แหลมสามง่าม	ฤดูแล้ง
34.	ชูด	-	น้ำหลาก
35.	ปิ่นผา	ปิ่นผา	น้ำหลาก - น้ำสด
36.	ลอบเปิด	-	น้ำแดง - น้ำสด
37.	จิบ	-	น้ำหลาก
38.	ลงด้อน	-	น้ำสด

39.	ตัมปลาแบบ	-	น้ำหลาก
40.	ตัมปลาอีไท	-	น้ำหลาก
41.	ลอบดาง	-	น้ำแดง , น้ำหลาก , น้ำลต
42.	แหลมสองง่าม	-	ฤดูแล้ง
43.	กวต	กวต	น้ำแดง , ฤดูน้ำลต , ฤดูแล้ง
44.	จัน	-	ฤดูแล้ง - ฤดูน้ำแดง
45.	เยาะ	-	ฤดูแล้ง

จากตารางแสดงให้เห็นว่า การหาปลาของคนในชุมชน มีการใช้เครื่องมือหาปลาที่หลากหลาย มากกว่าคนนอกชุมชน และการใช้เครื่องมือหาปลาของคนในชุมชนยังเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูของวงจรการขึ้นลงของแม่น้ำมูล

ที่หาปลา ในกลุ่มเดียวกันด้วย

ในอีกด้านหนึ่งเครื่องมือหาปลาของคนในชุมชน ยังสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ความสามารถในการผลิตการสร้างเครื่องมือหาปลา เพื่อใช้ในการจับปลา และมีการใช้เครื่องมือหาปลาเปลี่ยนไปตามฤดูกาล และต่อเนื่องตลอดทั้งปี และการหาปลายังทำให้เกิดความสามัคคีของคน

3. การใช้เครื่องมือหาปลาแยกตามหมู่บ้าน ดังนี้

จากการศึกษาพบว่า การหาปลาในพื้นที่ดังกล่าว พรวนปลาแถบนี้มีการใช้เครื่องมือที่ชื่อมาจากภายนอกชุมชนอย่างเช่นมอง ส่วนเครื่องมือชนิดอื่นส่วนมากจะชื่อมาในรูปของวัสดุแล้วนำมาประกอบเป็นเครื่องมือหาปลา เช่นแห , เบ็ดราว , เบ็ดคัน , โซชิง , ลอบชิง เป็นต้น และเครื่องมือหาปลาบางชนิดพรวนปลาที่เป็นผู้ประกอบจากวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นมาทำเป็นเครื่องมือหาปลาเช่น ลอบ , ตุ่มปลากด ส่วนการหาปลาโดยการตีปลาของนั้น เราสามารถเรียกได้ว่าเป็นวิธีการหาปลา ที่นำเอาแหหลังและวิธีการมาประกอบเป็นเครื่องมือหาปลา โดยผู้ที่สามารถทำได้จะต้องมีความรู้เกี่ยวกับระบบวงจรธรรมชาติคือการขึ้นลงของน้ำเป็นอย่างดี และมีความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของปลาแต่ละชนิดเป็นอย่างดี ทั้งยังมีการนำเอาความเชื่อของท้องถิ่นมาใช้ประกอบด้วย

ตารางแสดงชนิดเครื่องมือและจำนวนผู้ใช้เครื่องมือของแต่ละชนิด โดยแยกตามหมู่บ้านดังนี้ (พื้นที่ทำทราย)

ลำดับที่	ชนิดเครื่องมือ	บ้านฝั่ง หมู่ 4		บ้านฝั่ง ม.14		บ้านเพี้ยมาตร ม.3		บ้านเหล่าโตน ม.10		หมายเหตุ
		จำนวนผู้ใช้เครื่องมือ	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	จำนวนผู้ใช้เครื่องมือ	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	จำนวนผู้ใช้เครื่องมือ	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	จำนวนผู้ใช้เครื่องมือ	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	
1.	มอง	102	138	127	146	168	168	51	64	
2.	แห	17	"	58	"	10	"	3	"	
3.	เบ็ดราว	11	"	18	"	15	"	6	"	
4.	เบ็ดคัน	4	"	5	"	10	"	9	"	
5.	ลอบ	15	"	4	"	10	"	-	"	
6.	ตุ้มปลากด	5	"	4	"	-	"	-	"	
7.	โซชิง	5	"	17	"	5	"	3	"	
8.	ตีปลาของ	30	"	25	"	-	"	-	"	9 ของ
9.	ลอบชิง	6	"	8	"	-	"	4	"	

ตารางแสดงชนิดเครื่องมือที่ใช้ โดยแยกตามหมู่บ้านดังนี้ (พื้นที่ว่างยาง)

ลำดับที่	ชนิดเครื่องมือ	ม่วงน้อย ม.2		ปลาดุก ม.1 / ม.9		บ้านโพธิ์ ม.10		ดอนเมือง ม.5 / ม.3		หมายเหตุ
		จำนวนผู้ใช้เครื่องมือ	จำนวนประชากรทั้งหมดหมู่บ้าน	จำนวนผู้ใช้เครื่องมือ	จำนวนประชากรทั้งหมดหมู่บ้าน	จำนวนผู้ใช้เครื่องมือ	จำนวนประชากรทั้งหมดหมู่บ้าน	จำนวนผู้ใช้เครื่องมือ	จำนวนประชากรทั้งหมดหมู่บ้าน	
1.	มอ	120	131	186	196	70	127	80	100	
2.	แห	131	"	160	"	30	"	70	"	
3.	เบ็ดราว	8	"	55	"	15	"	7	"	
4.	เบ็ดคัน	15	"	140	"	15	"	90	"	
5.	สวิง	15	"	180	"	20	"	90	"	
6.	กวด	10 ผืน (50คน)	"	4 ผืน (40คน)	"	1 ผืน (12คน)	"	4 ผืน (40คน)	"	
7.	ลอบธรรมา	20	"	80	"	20	"	20	"	
8.	ลอบเบ็ด	11	"	18	"	-	"	25	"	
9.	ดางซ้อน	17		70		25		40		
10.	ทุ่ม	-		-		10		-		
11.	จันทไม้	-		-		10		-		
12.	จันทิน	5		10		10		-		
13.	ตุ้มปลากด	-		5		-		8		
14.	อู้	6		15		-		30		
15.	โซ	20		160		30		60		
16.	โซซิง	10	131	20	196	5	127	20	100	
17.	จับ	-	-	-		-		5		
18.	ง่อง	-		60		5		15		
19.	ลากโซ่	-	-	-	-	-		5		
20.	ลอบชิง	20		35		20		20		

ตารางแสดงจำนวนประชาชน / จำนวนการใช้เครื่องมือหาปลาแต่ละชนิด / แยกตามหมู่บ้าน (ให้ทำสลับสับเปลี่ยน)													
ลำดับ	ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร	จำนวนคนใช้เครื่องมือ / แยกแต่ละชนิด									หมายเหตุ
				มอง	แห	โพง	ร้น	ลอบชิง	เปิดคัน	เบ็ดราว	ไผ่ชิง	ฟผ	
1.	โนนสะอาด	70	355	20	1	5	5	-	10	12	5	1	
2.	คงแดง	65	483	20	15	1	1	5	10	15	5	-	
3.	คงเจริญ	52	236	10	2	2	-	-	10	10	-	-	
4.	ชำไผ่	60	331	8	-	2	2	-	5	3	2	1	
5.	หนองแก้ว	23	121	10	-	-	-	10	-	10	7	-	
6.	ผึ่ง ม.14	146	1,061	100	10	-	-	30	20	120	35	20	

ข้อมูลจากตารางแสดงให้เห็นว่า ในแต่ละหมู่บ้านจะมีการใช้เครื่องมือที่หลากหลาย แต่เครื่องมือที่ใช้จะมีแค่ไม่กี่ชนิด “มอง” เป็นเครื่องมือทาปลาที่มีการใช้ทุกหมู่บ้าน และจำนวนมอง จะมีมากกว่าจำนวนครอบครัวชาวบ้าน นั้นแสดงให้เห็นว่า บางครอบครัวจะรับเครื่องมือชนิดนี้อยู่หลายชิ้น และเครื่องมือประเภทการตีปลาของ จะมีเฉพาะบางพื้นที่ เท่านั้น

อย่างไรก็ตามข้อมูลจากตารางก็เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านในพื้นที่ยี่สิบเอ็ด อำเภอทุกครอบครัวล้วนมีเครื่องมือทาปลา และแตกต่างกัน อันแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านแต่ละคนจะมีความถนัด ความสามารถในการใช้เครื่องมือทาปลาที่แตกต่างกัน

ในขณะที่ยี่สิบเอ็ด อำเภอ ก็แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของการทาปลา ของชาวบ้านในแต่ละชุมชนเป็นอย่างดี บ่งชี้ถึงความผูกพันของชุมชนกับปลา ผ่านเครื่องมือทาปลา ดังปรากฏในตาราง เพราะการมีเครื่องมือทาปลาของชาวบ้าน ทุกคนมีเครื่องมือทาปลาใช้ เพื่อจะหาปลา และไม่มีปรากฏข้อมูลว่า ชาวบ้านมีเครื่องมือเพื่อเก็บไว้เผื่อจะหาปลามาก

การเปรียบเทียบเครื่องมือหาปลาแยกตามช่วงฤดูกาล

การศึกษาในครั้งนี้ ทีมวิจัยให้ความสำคัญต่อการใช้เครื่องมือหาปลาของชาวบ้าน ที่เปลี่ยน
เครื่องมือหาปลาตามรอบวงจรวัฏจักรการขึ้นลงของน้ำ

เครื่องมือหาปลาจำนวน 45 ประเภท ที่มีการใช้หาปลาในพื้นที่ศึกษา 3 พื้นที่ ในรอบหนึ่งปีวง
วัฏจักรการขึ้นลงของแม่น้ำ มีการใช้เครื่องมือหาปลา เปลี่ยนไปตามช่วงฤดูกาล ทั้ง 4 ช่วงฤดู ดังตา
งต่อไปนี้

ตารางแสดงการใช้เครื่องมือ แยกตามช่วงฤดูกาล

ประเภทเครื่องมือ	ฤดูน้ำแดง	ฤดูน้ำหลาก	ฤดูน้ำลด	ฤดูแล้ง	หมายเหตุ
ง	*	*	*	*	
ร	*	*	*	*	
งปลาแขยง	*	-	-	-	
ดโยง	-	*	-	-	
งปลาขาว	-	*	-	-	
บซึ่ง	*	-	*	-	มีการใช้ครั้งแรก ปี 2542
ร	-	*	*	-	
ดคัน	*	*	*	*	
ดราว	*	*	*	*	
ซึ่ง	-	*	*	-	มีการใช้ครั้งแรก ปี 2542
ด	-	*	*	-	
ปลาสอง	*	*	-	-	ขึ้นอยู่กับช่วงการเพิ่มระดับ ของน้ำในแม่น้ำมูล
ง	-	*	*	-	
หลมโรจน์	-	-	-	*	
เยอย	-	-	-	*	
ง	-	*	*	-	
งซ้อน	*	-	*	*	
ระโอ	-	-	-	*	
ง	-	-	-	*	
ไม้ไผ่	*	-	*	-	
อบไม้ไผ่	*	-	*	-	
ม	-	-	-	*	
มปลายอน	*	*	-	-	
มกลองยาว	-	-	-	*	
ง	-	-	-	*	

า	-	-	-	*	
ะดุ้ง	*	*	*	-	
ิด	-	-	-	*	
มวก	*	-	*	*	
ุ่มปลากด	*	*	-	-	
เปิดเหลี่ยม	-	*	-	*	
างเขียว	*	*	*	*	
หลมสามง่าม	-	-	-	*	
ุด	-	*	-	-	
ินผา	-	*	*	-	
อบเปิด	*	-	*	-	
ับ	-	*	-	-	
งต้อน	-	-	*	-	
ุ่มปลาแปบ	-	*	-	-	
ุ่มปลาอีโท	-	*	-	-	
อบดาง	*	-	*	*	มีการใช้ครั้งแรก ปี 2542
ัน	*	-	-	*	
ေး	-	-	-	*	
รวม	18	22	20	21	

ข้อมูลจากตารางแสดงให้เห็นถึงการใช้เครื่องมือหาปลา ที่เปลี่ยนไปตามแต่ละช่วงเวลา ในขณะที่เครื่องมือจำนวน 23 ประเภท สามารถใช้ได้ต่อเนื่องคาบเกี่ยวกับฤดูอื่น แต่เครื่องมือประเภทตุ้ม ซึ่งใช้ได้ดีในฤดูน้ำแดง และฤดูน้ำหลาก ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำมีระดับสูงสุดในรอบปี แต่เครื่องมือประเภทนี้ กลับไม่มีการการใช้หาปลาเลย ในช่วงที่เขื่อนปิดประตูระบายน้ำ พ่อเสริม สาอุดม พรานปลาบ้านดงแดง ซึ่งใช้เครื่องมือประเภทนี้ บอกกับเราว่า ตุ้มจะใช้ได้ดีในพื้นที่ ที่มีกระแสน้ำไหล แม้ว่าช่วงที่เขื่อนปิดประตูเพื่อเก็บน้ำ จะทำให้น้ำมีระดับสูง แต่สภาพน้ำก็เป็นน้ำนิ่ง ตุ้มจึงไม่สามารถใช้หาปลาได้

ดังนั้นข้อมูลจากตารางแสดงการใช้เครื่องมือหาปลา แยกตามช่วงฤดู ไม่ได้สนับสนุนให้เข้าใจว่า ข้อมูลที่ปรากฏนี้ ยืนยันว่า จะสามารถใช้ได้ดีในช่วงเวลาที่ระดับน้ำสูงสุด แต่เครื่องมือเหล่านี้จะใช้ได้ดีกับสภาพน้ำไหล เท่านั้น หากสภาพน้ำนิ่ง เครื่องมือเหล่านี้จะไม่สามารถใช้งานได้เลย

ข้อมูลจากตารางต้องการแสดงให้เห็นว่า การขึ้นลงของระดับน้ำมีผลต่อการใช้เครื่องมือหาปลา ที่จะต้องสอดคล้องกับสภาพระบบนิเวศน์ วงจรวัฏจักรของธรรมชาติ และบ่งชี้ถึงองค์ความรู้ที่ชัดเจนของชาวบ้าน ที่สามารถปรับตัวเข้ากับวงจรวัฏจักรของธรรมชาติ อันเป็นถึงภูมิปัญญาแห่งท้องถิ่น

5. เครื่องมือหาปลา ประเภท / พฤติกรรม การใช้เครื่องมือหาปลา

การศึกษาการหาปลาของชาวบ้านมีการใช้เครื่องมือหาปลาตลอดทั้งปี โดยเครื่องมือแต่ละชนิดก็สามารถใช้ได้ดีในช่วงฤดูหนึ่ง แต่ไม่สามารถใช้หาปลาได้ในอีกฤดูหนึ่ง การหาปลาของชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา ทั้งสามพื้นที่พบว่า ชาวบ้านมีการใช้เครื่องมือหาปลา จำนวน 45 ชนิด ดังนี้

1. มอง	2. แท	3. ตุ่มปลาแขยง	4. เบ็ดโยง	5. ตุ่มปลาขาว	6. ลอบชิง
7. โซชิง	8. พด	9. ตีปลาชอง	10. โด่ง	11. แหลมโรจน์	12. ลอบไม้ไผ่
13. สวัง	14. โซ	15. ลอบดาง	16. สุ่ม	17. ตุ่มปลาชอน	18. สุ่มกลองยาว
19. มีด	20. ฉมวก	21. ตุ่มปลากด	22. เหลื่อม	23. ดางเขี้ยว	24. แหลมสามง่าม
25. จีบ	26. ลงต้อน	27. ตุ่มปลาแปบ	28. ตุ่มปลาอีโท	29. งมชอย	30. แหลมสองง่าม
31. ชูด	32. ปิ่นผา	33. อีจู้	34. เบ็ดคัน	35. เบ็ดราว	36. สะดุ้ง
37. กวด	38. เขาะ	39. รัน	40. ดางซ้อน	41. สะระโอ	42. ลอบเบ็ด
43. โคน	44. จำ	45. จัน			

5.1 การใช้งาน

เครื่องมือหาปลาจำนวน 45 ชนิด สามารถแยกวิธีการใช้ได้ 3 ประเภทการใช้ คือ การใช้แบบประจำที่จำนวน 17 ชนิด และเครื่องมือที่ใช้แบบเคลื่อนที่จำนวน 11 ชนิด ส่วนเครื่องมือที่ทีมศึกษาค้นพบ ซึ่งเรียกว่า “เครื่องมือหาปลาแบบภูมิปัญญาเฉพาะท้องถิ่น” จำนวน 2 ชนิด โดยเครื่องมือประเภทนี้มีอยู่หนึ่งชนิดที่ไม่ปรากฏว่ามีการใช้ในพื้นที่อื่น คือ “การตีปลาชอง” ซึ่งทีมได้ทำการเปรียบเทียบกับเครื่องมือที่มีการใช้หาปลาในพื้นที่อื่น และที่ได้รับการบันทึกไว้ในการศึกษาที่มี เครื่องมือหาปลาชนิดดังกล่าว จึงเรียกได้ว่าเป็นเครื่องมือที่มีการใช้เฉพาะถิ่น และเป็นภูมิปัญญาเฉพาะของชาวบ้านในพื้นที่เครื่องมือหาปลาแต่ละประเภทมี ดังนี้

5.1.1 เครื่องมือหาปลาที่ใช้ประจำที่ จำนวน 26 ชนิด ดังนี้

1. มอง	2. พด	3. ตุ่มปลาแขยง	4. เบ็ดโยง	5. ตุ่มปลาขาว	6. ลอบเบ็ด
7. โซชิง	8. ชูด	9. ตุ่มปลาอีโท	10. ตุ่มปลากด	11. ดางเขี้ยว	12. เขาะ
13. จีบ	14. โซ	15. ลอบดาง	16. ตุ่มปลาแปบ	17. ตุ่มปลาชอน	18. จัน
19. ลอบชิง	20. อีจู้	21. เบ็ดคัน	22. เบ็ดราว	23. ลอบไม้ไผ่	24. สะดุ้ง
25. โด่ง	26. รัน				

5.1.2 เครื่องมือหาปลาที่ใช้หาปลาเคลื่อนที่ มีจำนวน 17 ชนิด ดังนี้

1. มอง	2. แท	3. สุ่ม	4. แหลมโรจน์	5. กวด	6. โคน
7. มีด	8. ฉมวก	9. เหลื่อม	10. แหลมสองง่าม	11. สุ่มกลองยาว	12. แหลมสามง่าม
13. สวัง	14. ดางซ้อน	15. สะระโอ	16. จำ	17. ปิ่นผา	

5.2.3 เครื่องมือที่ใช้ภูมิปัญญาเฉพาะท้องถิ่น มีจำนวน 2 ชนิด คือ

1. การตีปลาสอง
2. การลงด้อน

การแบ่งประเภทของเครื่องมือหาปลา ใช้การแบ่งตามลักษณะการใช้งาน ของแต่ละเครื่องมือแต่ละชนิด ก็เพื่อที่จะเข้าใจง่ายขึ้นว่า เครื่องมือแต่ละชนิดมีการใช้งานลักษณะเช่นใด อย่างไรก็ตามเครื่องมือบางชนิดเช่น มอง สามารถใช้อยู่ประจำที่ หรือเคลื่อนที่ก็ได้

5.2 พฤติกรรมการใช้เครื่องมือ

จากจำนวนเครื่องมือ 45 ชนิด ที่แยกเป็นสามประเภท เรายังพบว่าเครื่องมือเหล่านี้ มีพฤติกรรมการใช้ที่แตกต่างกัน โดยที่ทีมงานได้ร่วมกับพรานปลาในการจัดกลุ่มพฤติกรรมการใช้เครื่องมือหาปลา และพบว่า มีพฤติกรรมการใช้เครื่องมืออยู่ 4 แบบ คือหนึ่ง แบบดัก สองแบบล่อ สามแบบภูมิปัญญา และสี่แบบล่า ซึ่งแยกได้ดังนี้

5.2.1 พฤติกรรมการใช้เครื่องมือหาปลาแบบดัก มีจำนวน 17 ชนิด ดังนี้

1. มอง	2. จีบ	3. สวิง	4. ดางเขี้ยว	5. ชูด	6. รัน
7. ไชชิง	8. ลอบไม้ไผ่	9. ไช	10. ลอบดาง	11. ลอบชิง	12. โต่ง
13. สะดุ้ง	14. จั่น	15. อีจู้	16. ลอบเบ็ด	17. ดางเขี้ยว	

5.2.2 พฤติกรรมการใช้เครื่องมือหาปลาแบบล่อ มีจำนวน 11 ชนิด ดังนี้

1. ฟัด	2. เบ็ดโยง	3. ตุ่มปลาขาว	4. ตุ่มปลาแขยง	5. ตุ่มปลาแปบ	6. เบ็ดคัน
7. เบ็ดราว	8. เยาะ	9. ตุ่มปลาอีไท	10. ตุ่มปลากด	11. ตุ่มปลายอน	

5.2.3 พฤติกรรมการใช้เครื่องมือหาปลาแบบภูมิปัญญาเฉพาะท้องถิ่น มีจำนวน 2 ชนิด ดังนี้

1. การตีปลาสอง
2. การลงด้อน

5.2.4 พฤติกรรมการใช้เครื่องมือหาปลาแบบล่า มีจำนวน 15 ชนิด ดังนี้

1. มีด	2. แท	3. งมฮอย	4. แหลมสองง่าม	5. สุ่มกลองยาว
6. สุ่ม	7. สะระโอ	8. ฉมวก	9. แหลมโรจน์	10. แหลมสามง่าม
11. ปืนผา	12. ดางซ้อน	13. จำ	14. กวด	15. โคน

พฤติกรรมการใช้เครื่องมือหาปลาเหล่านี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนกับการหาปลาได้อย่างชัดเจน ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการรู้จักพฤติกรรมหรือนิสัยของปลาแต่ละชนิด แล้วใช้เครื่องมืออยู่มาใช้จับปลาได้อย่างชาญฉลาด และพรานปลายังสามารถสร้างเครื่องมือใหม่มาจับปลาเพื่อให้สอดคล้องตามช่วงเวลาได้อย่างลงตัว สิ่งเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาเฉพาะท้องถิ่น ที่ได้สั่งสมมาหลายชั่วอายุคน สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

3. การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือในรอบ 3 ช่วงเวลา

การหาปลาดั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีเงื่อนไขที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือการก่อสร้างเขื่อนปากมูลและการก่อสร้างเขื่อนราษีไศล ซึ่งทำให้ปลาไม่สามารถเดินทางข้ามสันเขื่อน เข้ามาวางไข่และแพร่พันธุ์ในแม่น้ำมูลได้ ในขณะเดียวกัน วงจรชีวิตของแม่น้ำมูลก็เปลี่ยนไป แหล่งหาปลาที่มีการหาใน 4 ช่วงฤดูก็เปลี่ยนเป็นดูเดียวมีน้ำท่วมนองตลอดทั้งปี

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อ การหาปลาของชาวบ้านโดยตรง จนทำให้เครื่องมือหาปลาที่เคยมีการใช้ในช่วงก่อนการสร้างเขื่อน ไม่สามารถนำมาใช้จับปลาได้ ในช่วงที่เขื่อนเก็บน้ำ การเปลี่ยนแปลงการใช้เครื่องมือใน 3 ช่วง เวลา คือ ก่อนการสร้างเขื่อน ปี พ.ศ.2530 - 2535 ช่วงเขื่อนเก็บน้ำ ปี พ.ศ.2536 - 2542 และช่วงเขื่อนเปิดระดูระบายน้ำ ปี พ.ศ.2543 - 2546 มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

ตารางเปรียบเทียบการใช้เครื่องมือหาปลาในสามช่วงเวลา

ลำดับที่	2530-2535	2536-2542	2543-2546	หมายเหตุ
1.	มอง	มอง	มอง	
2.	แห	แห	แห	

3.	ตุ้มปลาแขวง	-	ตุ้มปลาแขวง	
4.	เบ็ดโยง	เบ็ดโยง	เบ็ดโยง	
5.	ตุ้มปลาขาว	-	ตุ้มปลาขาว	
6.	-	-	ลอบชิง	
7.	อีจู้	-	อีจู้	
8.	เบ็ดคัน	เบ็ดคัน	เบ็ดคัน	
9.	เบ็ดราว	เบ็ดราว	เบ็ดราว	
10.	-	ไซชิง	ไซชิง	
11.	ฟด	-	ฟด	
12.	ตีปลาสอง	-	ตีปลาสอง	
13.	โต่ง	-	โต่ง	
14.	แหลมโรจน์	-	แหลมโรจน์	
15.	งมฮอย	-	งมฮอย	
16.	รัน	-	รัน	
17.	ดาวซ้อน	ดาวซ้อน	ดาวซ้อน	
18.	สระระโอ	-	สระระโอ	
19.	สวัง	-	สวัง	
20.	ไซไม้ไผ่	-	ไซไม้ไผ่	
21.	ลอบไม้ไผ่	-	ลอบไม้ไผ่	
22.	สุม	-	สุม	
23.	ตุ้มปลายอน	-	ตุ้มปลายอน	
24.	สุมกลองยาว	-	สุมกลองยาว	
25.	โค่น	-	โค่น	
26.	จำ	-	จำ	
27.	-	สะดุ้ง	สะดุ้ง	
28.	มิด	-	มิด	
29.	ฉมวก	-	ฉมวก	
30.	ตุ้มปลากด	-	ตุ้มปลากด	
31.	เบ็ดเหลื่อม	-	เบ็ดเหลื่อม	
32.	ดาวเขี้ยว	ดาวเขี้ยว	ดาวเขี้ยว	
33.	แหลมสามง่าม	-	แหลมสามง่าม	
34.	ซูด	-	ซูด	
35.	-	ปิ่นผา	ปิ่นผา	
36.	ลอบเบ็ด	-	ลอบเบ็ด	
37.	จิบ	-	จิบ	

38.	ลงด้อน	-	ลงด้อน	
39.	ตุ้มปลาแปบ	-	ตุ้มปลาแปบ	
40.	ตุ้มปลาอีไท	-	ตุ้มปลาอีไท	
41.	-	ลอบตาง	ลอบตาง	
42.	แหลมสองง่าม	-	แหลมสองง่าม	
43.	-	-	กวต	
44.	จั่น	-	จั่น	
45.	เยาะ	-	เยาะ	
รวม	39	11	45	

จากตารางแสดงให้เห็นว่าก่อนมีการสร้างเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านมีการใช้เครื่องมือหาปลา 39 ชนิด ในช่วงที่เขื่อนเก็บน้ำชาวบ้านใช้เครื่องมือหาปลา จำนวน 11 ชนิด ในจำนวนนี้เป็นเครื่องมือที่มีการสร้างขึ้นใหม่จำนวน 4 ชนิด และเมื่อมีการเปิดประตูเขื่อนมีการใช้เครื่องมือ จำนวน 45 ชนิด โดยเครื่องมือดั้งเดิมถูกนำกลับมาใช้ทุกชนิด และเครื่องมือที่สร้างใหม่ก็ยังมีการใช้เหมือนเดิม

7. การเปลี่ยนแปลงราคา / แหล่งหาปลา ของเครื่องมือแต่ละชนิด

การใช้เครื่องมือแต่ละชนิดในการหาปลา ยังบอกให้รู้ว่าพาราสสามารถใช้อุปกรณ์ชนิดใด จึงจะเหมาะสมกับสภาพของแหล่งหาปลาแต่ละแหล่ง ที่มี ความแตกต่างกันของสภาพพื้นที่ การศึกษาโดยใช้อุปกรณ์ 3 ช่วง มาเปรียบเทียบ เห็นการเปลี่ยนแปลงของเครื่องมือแต่ละชนิด ด้านราคา แหล่งหาปลา รวมทั้งยังมีการพัฒนาสร้างเครื่องมือใหม่ ๆ มาใช้อย่างต่อเนื่อง

การเปรียบเทียบเครื่องมือนี้ ใช้การเปรียบเทียบเครื่องมือเป็นประเภท ซึ่งจะทำให้จำนวนปริมาณเครื่องมือต่างกับวิธีการใช้เครื่องมือที่มีการใช้ในแต่ละช่วงเวลา เช่น ในตารางนี้ การนำเสนอข้อมูลเรื่องเบ็ด จะนำเสนอรวมกันทั้ง เบ็ดคัน เบ็ดราว เพระคัน กับราว เป็นวิธีการใช้เครื่องมือ แต่ในเรื่องราคา เบ็ดจะมีความแตกต่างกันของเบ็ด ตาม เบอร์ที่ใช้ ดังนั้นตารางด้านล่างนี้ จึงเป็นการแสดงการเปรียบเทียบในด้านราคาและแหล่งน้ำที่ใช้หาปลาเป็นหลัก

ตารางแสดงการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงราคาเครื่องมือ และการใช้เครื่องมือหาปลาตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ใน 3 ช่วงเวลา

ประเภทเครื่องมือ	ปี 2530 - 2535								ปี 2536 - 2542								ปี 2543 - 2546								หมายเหตุ
	ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง				ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง				ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง										
			ผืน	กุด	หนอง	คลอง			ผืน	กุด	หนอง	คลอง			ผืน	กุด	หนอง	คลอง							
1. มอญ	2.5	200-270	*	*	*	*	2.5	370-450	-	-	-	*	2.5	550-700	*	*	*	*							
	3.5-4.5	230-250	*	*	*	*	3.5-4.5	400-420	-	-	-	*	3.5-4.5	500-600	*	*	*	*							
	5.0-7.0	200-250	*	*	-	-	5.0-7.0	400-450	*	-	-	-	5.0-7.0	450-500	*	-	-	-							
	8.0-12.0	180-200	*	*	-	-	8.0-12.0	350-400	*	-	-	-	8.0-12.0	550-600	*	-	-	-							
	14.0-18.0	ไม่มีการใช้						14.0-18.0	500-600	*	-	-	-	14.0-18.0	800-900	ไม่มีการใช้									

ประเภท เครื่องมือ	ปี 2530 - 2535								ปี 2536 - 2542								ปี 2543 - 2546								หมายเหตุ
	ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง				ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง				ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง										
			ผืน	ฤๅ	หนอง	ชอง			ผืน	ฤๅ	หนอง	ชอง			ผืน	ฤๅ	หนอง	ชอง							
2.แห	2.0-3.5	300	*	*	*	*	2.0-3.5	1,200	*	*	*	-	2.0-3.5	1,200-1,300	*	*	*	*	*						
3.เบ็ด	18-21	5-7	*	*	*	*	18-21	18-20	-	-	-	-	18-21	18-20	*	*	*	*	ราคา:ก่ล่อง						
	12-17	7-8	*	*	*	*	12-17	12-15	*	-	*	*	12-17	18-20	*	*	*	*	ราคา:ก่ล่อง						
	10-11	15-16	*	*	*	-	10-11	18-20	*	*	*	*	10-11	25-30	*	*	*	*	ราคา:ก่ล่อง						
	1-9	1	*	*	*	*	1-9	3	-	*	*	*	1-9	5-7	*	*	*	*	ราคา:หล่ง						
4.ลอบไม้เฝ	0.5X1.5	ทำใช้เอง	*	*	*	*	0.5X2	50-60	-	-	-	-	0.5X2	50-60	*	*	*	*							
	0.5X2	ทำใช้เอง	*	*	*	*	0.5X2	50-60	-	-	-	-	0.5X2	70-80	*	*	*	*							
5.ลอบชิง	0.3X0.5	ไม่มี	-	-	-	-	0.3X0.5	70	-	-	*	*	0.3x0.5	80-90	-	-	*	*	มีการใช้ครั้ง แรก ปี 42						
6.ตุ้มปลา กต	ทำใช้เอง		*	-	-	-	ทำใช้เอง		-	-	-	-	0.3X1.5	400-600	*	-	-	-							
7.โซ่ชิง	80X100	ไม่มี	-	-	-	-	80X100	80	-	-	*	*	80X100	70-80	*	*	*	*	มีการใช้ครั้ง แรก ปี 42						
8.ฟต	30X80	ทำใช้เอง	*	-	-	-	30X80	ทำเอง	-	-	-	-	30X80	ทำเอง	*	-	-	-							
9.รัน	10X150	ทำใช้เอง	-	*	*	*	10X150	ทำเอง	-	-	*	*	10X150	ทำเอง	-	*	*	*							
10.อู่ผู้	ทำใช้เอง		-	*	*	*	ทำเอง		-	-	-	-	60		-	*	*	*							
11.เตปลา อง	ใช้สภาพของระบบ นิเวศน์	-	-	-	*	*	ใช้สภาพของระบบ นิเวศน์		ไม่มีการใช้				ใช้สภาพของระบบ นิเวศน์	-	-	*	*	*							
12.ไค่ง	8X35	8,000	*	-	-	-	8X35	10,000	-	-	-	-	8X35	13,500	*	-	-	-							
13.มหลม โรจน์	ทำใช้เอง	*	*	-	-	-	ทำใช้เอง		-	-	-	-	ทำใช้เอง		*	*	-	-							

ประเภท เครื่องมือ	ปี 2530 - 2535				ปี 2536 - 2542				ปี 2543 - 2546				หมายเหตุ	
	ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง				ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง					
			ชุมชน	ภาค	หนอง	คลอง			ชุมชน	ภาค	หนอง	คลอง		
15.ร่น	ทำใช้เอง		-	*	*	*	ทำใช้เอง		-	-	-	-		
16.คาง ซ้อน	1.5X3.0	250	-	*	*	*	1.5X3.0	350	-	-	-	-		
17.สระระเือ	ทำใช้เอง		*	*	*	-	ทำใช้เอง		-	-	-	-		
18.สกริง	12 นิ้ว	ทำใช้เอง	-	*	*	*	12 นิ้ว	ทำเอง	-	-	-	-		
19.โซ่ไม้เฝ	เล็ก	80	-	*	*	*	เล็ก	120	-	-	-	-		
	กลาง	90	-	*	*	*	กลาง	150	-	-	-	-		
	ใหญ่	150	-	*	*	*	กลาง	200	-	-	-	-		
20.สุ่ม	ทำใช้เอง		-	*	*	*	ทำใช้เอง		-	-	-	-		
21.ตุ้มปลา ยอน	ทำใช้เอง		*	-	-	-	1.00 ม.	350	-	-	-	-		
22.โค่น	ทำใช้เอง		*	*	*	-	ไม่มีการใช้				50	*	*	-
23.จำ	ทำใช้เอง		-	*	*	-	ไม่มีการใช้				350	-	*	*
24.ตะตึง	ไม่มีการใช้		-	-	-	-	8 ม.	35,000	*	-	-	-	-	
25.ฉมวก	ทำใช้เอง		*	*	*	*	-	35	-	-	*	*	*	
26.เบ็ด เหล็กม	ทำใช้เอง		*	*	*	*	-	2,500	-	*	-	-	*	
27.คาง เขียว	1.2 ม. X 30 ม.	85~ 100	-	*	*	*	1.2 ม. X 30 ม.	150 - 200	-	-	-	*	*	
28.แถมม สามง่าม	-	35	*	*	*	*	-	50	-	-	*	*	*	
29.ชุด	ทำใช้เอง		-	*	*	*	ไม่มีการใช้				ทำใช้เอง	-	*	*
30.ปีนผา	ไม่มีการใช้		-	-	-	-	1 กระบอก	250	*	*	-	-	-	

ประเภทเครื่องมือ	ปี 2530 - 2535						ปี 2536 - 2542						ปี 2543 - 2546						หมายเหตุ
	ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง				ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง				ขนาด	ราคา	ประเภทแหล่ง				
			ชุมชน	ภาค	หนอง	คลอง			ชุมชน	ภาค	หนอง	คลอง			ชุมชน	ภาค	หนอง	คลอง	
31. ลอบเบ็ด	0.5X1.5	ทำใช้เอง	*	*	*	*	0.5X2	50-60	-	-	-	-	0.5X2	50-60	*	*	*	*	
	0.5X2	ทำใช้เอง	*	*	*	*	0.5X2	50-60	-	-	-	-	0.5X2	70-80	*	*	*	*	
32. จับ	1.5X3 ม.	ทำใช้เอง	*	-	*	*	1.5X3 ม.	200	-	-	-	*	1.5X3 ม.	350	-	-	*	*	
33. ส่งต่อน	ใช้สภาพพื้นที่		-	*	*	*	ใช้สภาพพื้นที่		-	-	-	-	ใช้สภาพพื้นที่		-	*	*	*	
34. ตุ้มปลาแปบ	ทำใช้เอง		*	*	-	-	ไม่มีการใช้		-	-	-	-	50-80	*	*	-	-		
35. ตุ้มปลาอีโท	ทำใช้เอง		*	*	-	-	ไม่มีการใช้		-	-	-	-	80-100	*	*	-	-		
36. ลอบต่าง	ไม่มี		-	-	-	-	0.5X2	50-60	-	*	*	*	0.5X2	80-90	-	*	*	*	
	ไม่มี		-	-	-	-	0.5X2	50-60	-	*	*	*	0.5X2	80-90	-	*	*	*	
37. กวาด	ไม่มี		-	-	-	-	ไม่มี		-	-	-	-	30 ม.	7,500	*	*	-	-	
	ไม่มี		-	-	-	-	ไม่มี		-	-	-	-	60 ม.	12,000	*	*	-	-	
38. จับ	ทำใช้เอง		-	*	*	-	ไม่มีการใช้		-	-	-	-	ทำใช้เอง		-	*	*	-	
39. เยาะ	ทำเอง		*	*	*	-	ไม่มีการใช้		-	-	-	-	ทำเอง		*	*	*	-	

หมายเหตุ สัญลักษณ์ที่ใช้

- * แสดงว่ามีการใช้
- แสดงว่าไม่มีการใช้
- ม. แสดงหน่วยเป็น เมตร

ข้อมูลจากตารางได้แสดงให้เห็นว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2535 เครื่องมือหาปลาที่ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา ทั้ง 3 พื้นที่ ใช้เพื่อจับปลา มีจำนวน 33 ประเภท ในขณะที่ในช่วงปี 2 ระหว่างปี พ.ศ.2536 - 2542 ซึ่งเป็นช่วงที่เขื่อนปิดประตูระบายน้ำเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านไม่ใช้เครื่องมือหาปลาจำนวน

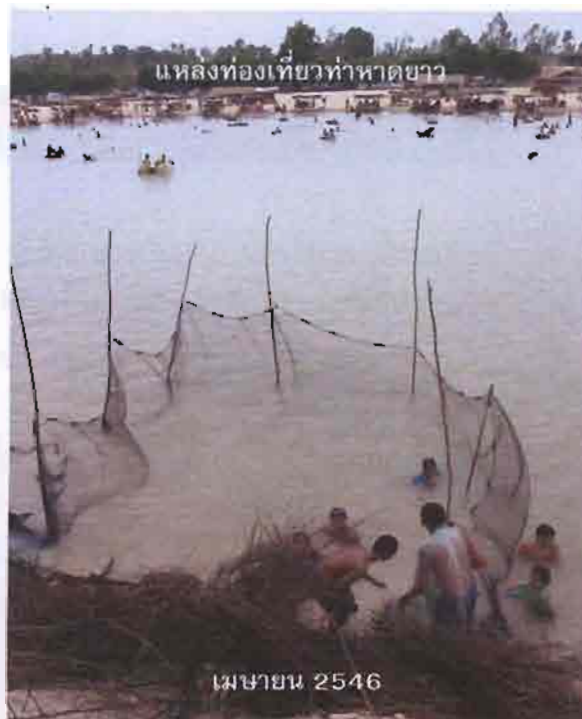
25 ประเภท ซึ่งในจำนวนนี้ ชาวบ้านมีการผลิตเครื่องมือ ซึ่งชาวบ้านไปเห็นเครื่องมือหาปลาเหล่านั้นในพื้นที่ยื่นนอกชุมชน แล้วนำเอารูปแบบเครื่องมือประเภทนั้นมาใช้ในชุมชน เครื่องมือที่ผลิตขึ้นมาใหม่มีจำนวน 4 ประเภท และมีการใช้กันอย่างแพร่หลายอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะไซซึ่ง ในปัจจุบัน มีการใช้อยู่ในทุกชุมชน และมีจำนวนมากด้วย

ส่วนในช่วงที่ 3 ระหว่างปี พ.ศ. 2543 - 2546 มีการใช้เครื่องมือจำนวน 45 ชนิด ซึ่งเป็นช่วงที่เขื่อนราษีไศลเปิดประตูระบายน้ำ ชาวบ้านได้นำเครื่องมือที่มียู่งทั้งหมดในชุมชนมาใช้ในการหาปลา การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ โดยเฉพาะปะการังเปิดประตูเขื่อน ซึ่งมีผลต่อระดับน้ำในแหล่งหาปลา ได้ส่งผลต่อการใช้เครื่องมือหาปลาของชาวบ้านในชุมชน ในขณะนั้นชาวบ้านเองก็มีการค้นแสวงหาวิธีการจับปลาในรูปแบบใหม่อย่างต่อเนื่อง ดังเช่นการผลิตเครื่องมือใหม่ ๆ มาใช้อยู่ตลอดเวลา

8. เครื่องมือหาปลา / วิธีการใช้เครื่องมือ

การหาปลา ในพื้นที่ลุ่มน้ำมุนตอนกลาง มีการหาปลาทั้งในแม่น้ำมุน ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก และตามแหล่งน้ำองค์ประกอบ คือ การหาปลาตามกุด หนอง ชอง แหล่งน้ำน้อยใหญ่ ที่กระจายอยู่ตามป่าบุง - ป่าทาม การหาปลาของชาวบ้านในชุมชนรอบริมแม่น้ำมุน มีการใช้เครื่องมือหาปลาเปลี่ยนไปตามช่วงฤดู ซึ่งแบ่งเป็น 4 ช่วงฤดูในรอบ 12 เดือน คือฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำหลาก ฤดูน้ำลด และฤดูแล้ง

การศึกษาค้นคว้าได้กำหนดพื้นที่ศึกษา 3 พื้นที่ คือ 1.พื้นที่ท่าทราย 2.พื้นที่สบเสียว 3.พื้นที่ท่าวังยาง เราได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับชุมชน 13 ชุมชน โดยใช้เวลาจากปี 2544 จนถึงปี 2546 ในการรวบรวมองค์ความรู้ในเรื่องปลา และการหาปลา พบการใช้เครื่องมือหาปลาจำนวน 45 ชนิด แต่ละชนิด จะมีวิธีการใช้เครื่องมือหาปลาที่ต่างกันตามแต่ละช่วงฤดู

อย่างไรก็ตามทีมวิจัยก็พบกับเรื่องยากลำบากมาก ในการเรียกคำพูด ซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะ ใช้เรียกในท้องถิ่น มาเป็นตัวหนังสือ เราพยายามหาทางออก ด้วยการอธิบายเพิ่มในส่วนของเชิงอรรถ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้น หรือจะมากกว่าเดิมก็ได้

ในส่วนนี้ เราพยายามจะนำเสนอ ถึงวิธีการใช้เครื่องมือแต่ละชนิด ในจำนวน 45 ชนิด โดยผ่านการคุยวงเล็ก ๆ หรือร่วมกัน กับพรานปลาทั้งสามพื้นที่

วิธีการใช้เครื่องมือแต่ละชนิดมี ดังนี้

8.1 มอญ เครื่องมือหาปลาที่มีการใช้มาอย่างยาวนาน เดิมชาวบ้านจะใช้เชือก “ป่าน” มาถักเป็นตาข่าย เพื่อใช้ดักปลา การใช้มอญที่ทำจากป่านหาปลา มีการใช้อยู่ในช่วงระหว่าง ปี 2476 - 2480 และเริ่มเปลี่ยนมาใช้มอญที่ทำจากด้ายและมอญที่ทำจากเอ็น

¹ อ้างจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน อายุ 65 - 80 ปี ที่ให้ข้อมูลว่า ในช่วงที่เป็นเด็ก พ่อของเขาได้พาหาปลา ด้วยการใช้มอญที่ทำจากป่าน

การทำมอง จากป่านจะต้องใช้ความชำนาญ และประสบการณ์ คนที่ทำมองจากป่าน ในแต่
จะหมู่บ้านก็จะมีไม่มาก คนที่มีมองป่าน ก็จะปลูกปอดด้วย เพื่อใช้เปลือกปอดมาทำเป็นมองป่าน

ปี 2495 บริษัทญี่ปุ่นได้นำเอาเนื้ออวนประเภทเส้นใยสังเคราะห์ เช่น อวนไนล่อนเข้ามา
จำหน่ายในประเทศ และส่งเสริมให้ชาวประมงไทย ใช้แทนเนื้ออวนที่ทำจากเส้นใยพืช (จำพวกด้าย
ดิบ ป่าน ปอ เชือกกาบมะพร้าว) ต่อมาได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นตามลำดับ ปัจจุบันชาวประมงเปลี่ยน
มาใช้เชือก และเนื้ออวนที่ทำจากเส้นใยสังเคราะห์ทั้งหมด ได้แก่ อวนไนล่อน และโพลีเอทิลีน

จากนั้นก็มีการผลิตมอง จากเชือกไนล่อนมากขึ้น ชาวบ้านจึงหันมาใช้มองที่ทำจากเชือกไน
ล่อน และต่อมาโรงงานก็มีการผลิตมองจากเชือกเอ็น ซึ่งชาวบ้านก็เริ่มใช้มองทั้งที่ทำจากเชือกไน
ล่อนและมองที่ทำจากเชือกเอ็นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

มอง หรือตาข่ายดักปลา ปัจจุบันจะมีการใช้
อยู่ สองประเภท คือ มองที่ทำจากด้าย และมองที่ทำ
จากเส้นเอ็น (มองใยบัว) ขนาดที่มีการใช้กัน คือ
ขนาด 1.5 เซนติเมตร ถึง 20 เซนติเมตร แต่ที่มีการ
ใช้กันมาก คือขนาดของมอง 2.5 - 8 เซนติเมตร

ลักษณะของมอง ความลึกจะนับจากจำนวน
ของช่องตาข่าย ความยาวจะนับเป็นเมตร ส่วนบน
ของมองจะมีเชือกไนล่อน ร้อยตลอดแนวยาว เรียกว่า
“ข้าวมอง” มองแต่ละปาก จะมีการแบ่งเป็นห้อง ๆ
ละ 1 ศอก ในแต่ละห้องที่แบ่ง ชาวบ้านจะมัดตาข่าย
ติดกับข้าวมอง ในแต่ละห้องก็จะมี “ปอม” ซึ่งทำจาก
ฟองน้ำหรือโฟม มัดติดกับข้าวมอง

ส่วนด้านล่างสุดก็จะมีเชือก ไนล่อนสอดร้อยตลอดตามแนวยาว และมีการแบ่งเป็นห้อง
เหมือนกับช่วงบน ในแต่ละห้องก็จะมี “ลูกมอง” หนีบติดกับข้าวล่างของมอง. เพื่อดักให้ตาข่ายยึด
ตรง การใส่ลูกมอง จะใส่มากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้ใช้ โดยจะต้องมีน้ำหนักสมดุลกับ
ปอมมอง

มอง เป็นเครื่องมือที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย คนทุกเพศ ทุกวัยสามารถใช้มองในการหาปลา
ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากมองเป็นเครื่องมือที่มีวิธีการใช้ไม่ซับซ้อน

² “ลูกมอง” ทำจากมาจากตะกั่วแผ่น ชาวบ้านจะนำตะกั่วแผ่นมาดัดเป็นท่อน ๆ แล้วนำมาพับกับข้าวมอง

มอง เป็นเครื่องมือหาปลาที่จัดอยู่ในประเภท ³“ดัก” และมองยังเป็นเครื่องมือหาปลาที่สามารถใช้หาปลาได้ในทุกฤดู และทุกแหล่งหาปลา อย่างไรก็ตามแม้ว่ามองจะสามารถใช้หาปลาได้ทุกฤดูและทุกแหล่งหาปลาก็ตาม แต่ชาวบ้านที่ใช้มองหาปลา ก็ยังต้องใช้ความรู้และประสบการณ์ ที่จะต้องรู้พฤติกรรมของปลาว่า ในแต่ละช่วงเวลาของแต่ละฤดู ปลาจะไปหากินในบริเวณใด จึงจะนำมองไปวางดักในบริเวณนั้นๆ เพราะหากขาดความรู้ในการเข้าใจถึงพฤติกรรมของปลาแล้ว นอกจากจะไม่ได้ปลาแล้ว จะทำให้เสียทั้งเวลาและเครื่องมืออาจเสียหายด้วย

คนที่ใช้มองเป็นเครื่องมือในการหาปลา ส่วนมากจะมีเรือเป็นอุปกรณ์ประกอบ เพื่อใช้ในการใส่มอง หากไม่มีเรือเป็นของตนเอง จะทำให้โอกาสในการหาปลาด้วยเครื่องมือประเภทนี้ น้อยกว่าคนมีเรือ เพราะในฤดูน้ำหลาก และในแหล่งน้ำขนาดใหญ่ แหล่งที่จะวางมองดักจะต้องใช้เรือเพื่อหาแหล่ง “ทำเล” การวางมอง

วิธีการใส่มอง (วิธีการใช้มองหาปลา)

การใช้มองเป็นเครื่องมือหาปลา มีการใช้กันหลากหลายวิธีขึ้นอยู่กับความถนัด และแตกต่างกันตามช่วงฤดูกาล แต่จะขอยกเป็นตัวอย่างอยู่ 3 วิธี คือ 1.มองหยั่ง 2.มองไล่ 3.มองไหล หรือมองลอย แต่ละวิธี จะใช้ตามแต่ละช่วงฤดู การขึ้นลงของน้ำซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการหากิน การเดินทางของปลา เป็นปัจจัยกำหนดในการใช้มอง ในแต่ละวิธี

มองหยั่ง การใส่มองหยั่ง จะใส่ในช่วงฤดูน้ำลด ซึ่งน้ำจะไหลแรง ชาวบ้านจะใช้ ไม้ที่แหลมปลายปักขวางข้ามแม่น้ำ มูน โดยปักเป็นช่วง ๆ เรียกว่า “รวมมอง” แล้วใช้ เชือกในล่อนขนาดใหญ่ พอปะมาณ ซึ่งข้ามแม่น้ำไปตามแนวเสาไม้

การใส่มอง / พื้นที่ทำทราย

ขนาดของมองที่ใช้หยั่ง จะมีขนาด 6 - 16 เซนติเมตร ซึ่งมองที่ใช้หยั่งจะไม่มีป้อมและไม่มีลูกเวลาใส่มอง พรานปลาจะใช้เชือกที่ชิงไว้แล้ว ร้อยตามข่าวมองตลอดตามแนวยาวทั้งข่าวนบนและข่าวล่าง ให้สุดมอง ข่าวมองด้านบนจะถูกมัดติดกับเสาไม้ให้แน่นในระดับความสูงที่ผิวน้ำ ส่วนด้านล่างจะใช้หมุด ที่ทำจากไม้ไผ่แหลมปลาย ปักข่าวมองด้านล่างฝังกับดินให้แน่น

การใช้เครื่องมือประเภทนี้ พรานปลาจะมีเรือเป็นอุปกรณ์ประกอบ เนื่องจากจะใส่ในบริเวณน้ำลึกและไหลแรง โดยส่วนมากจะใส่กันในช่วงเวลาเย็น แล้วกู้เก็บทำความสะอาดในรุ่งเช้าของวัน

³ “ดัก” เป็นคำนิยามเฉพาะ ซึ่งหมายถึง วิธีการนำเครื่องมือ ไปวาง รอ หรือขวาง เส้นทางเดินในการอพยพ หรือเส้นทาง การเดินทางหากินของปลา

ใหม่ จะใส่ซ้ที่เดิมจากฤดูน้ำลดจนถึงช่วงฤดูแล้ง จึงจะทุเก็บไปหาปลาด้วยวิธีการใหม่ ปลาที่ได้ส่วนมากจะเป็นปลาขนาดใหญ่ จะได้ปลาจำพวก ปลานาง , ปลาอีตุ้ม , ปลานกเข , ปลาช่อน , ปลาสร้อย , ปลาอีโท , ปลาแก้ง , ปลาปาก , ปลาดอง , ปลาหนู , ปลาคุ้ยลาม , เป็นต้น

มองไล่ หรือการไล่ปลาไล่มอง ในเวลากลางวันในฤดูแล้ง พรานปลาจะนำมองขนาด 2.5 - 4.5 เซนติเมตร วางล้อมกอไม้ริมน้ำ ตามเยาะ หรือกองเศษไม้ตามแหล่งน้ำ เมื่อกางมองล้อมเสร็จแล้วจะใช้ไม้ตีน้ำไล่ปลาให้ตกใจวิ่งออกจากที่ซ่อน ปลาก็จะวิ่งมาติดมอง จะทำอย่างนี้พักใหญ่แล้วจะดูว่ามีปลาติดมองมากพอหรือยัง หรือหากใช้เวลา นาน แต่ไม่มีปลามาติดมอง แสดงว่าบริเวณนี้ไม่มีปลาก็จะเก็บมองแล้วย้ายไปที่ใหม่ ที่ใหม่อาจจะใกล้หรือไกลขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของสถานที่ที่ปลาหลบซ่อนของแต่ละแหล่ง จะได้ปลาขนาดเล็กจำพวก ตระกูลปลาสร้อย , ปลาอีโท , ปลาแก้ง เป็นต้น

มองปลารากกล้วย

มองไหล หรือการไหลมอง พรานปลาจะไหลมองในช่วงปลายฤดูน้ำแดงถึงฤดูน้ำหลาก การไหลมองจะได้เฉพาะตามแม่น้ำมูลในช่วงที่แม่น้ำมูลไหลตรงและมีความยาว

การไหลมองจะต้องใช้คนเข้าร่วมอย่างน้อย 4 คน พร้อมด้วยเรือ 2 ลำ โดยในเวลาที่จะไหลมอง จะต้องเป็นช่วงที่น้ำไหลแรง พรานปลาจะใช้เรือชนาบข้างกัน ลอยล้าอยู่ฝั่งใดฝั่งหนึ่งของแม่น้ำมูล สมาชิกทั้ง 4 คน จะแยกกันอยู่ตามเรือล้าละ 2 คน คนที่หนึ่งคือนายท้าย จะเป็นคนบังคับเรือ ส่วนอีกคนจะเป็นนายหัวเรือ ทำหน้าที่คอยจับชาวมอง

เมื่อเรือชนาบข้างกันแล้ว เรือหนึ่งล้าจะลอยล้าแล้วประคองให้เรือค่อย ๆ ไหลไปตามแรงไหลของน้ำ มีนายท้ายคอยค้ำท้ายเรือไว้ ส่วนอีกคนจะจับชาวมองส่วนปลายมองด้านหนึ่งไว้ และเรืออีกหนึ่งล้า ซึ่งจะบรรทุกมองทั้งปากไว้ แล้วนายท้ายเรือล้านี้จะพายเรืออย่างรวดเร็วให้ข้ามไปอีกฝั่งของแม่น้ำ โดยมีนายหัวเรือคอยปล่อยมองที่อยู่บนเรือลงน้ำอย่างรวดเร็ว

เมื่อเรืออยู่กันคนละฝั่งแม่น้ำแล้ว นายหัวเรือแต่ละล้าก็จะจับเชือกที่ต่อจากชาวมองไว้ โดยมีนายท้ายเรือทั้งสองล้า บังคับให้เรือทั้งสองล้า ลอยล้าชนกันไหลไปตามแรงไหลของกระแสน้ำ ไปเรื่อย ๆ จนถึงช่วงโค้งของแม่น้ำ ก็จะเก็บกู้ขึ้น แล้วพายเรือกลับไปที่ได้เดิม เพื่อไหลมองลงมาใหม่ พรานปลาจะทำอย่างนี้ จนได้ปลาเยอะเป็นที่พอใจ จึงจะพากันกลับบ้าน วิธีการไหลมองส่วนมากจะไหลมองกันเวลากลางคืน

อย่างไรก็ตามวิธีการหาปลาด้วยมอ ก็ยังมีมากมายหลายวิธี ทั้งการใส่ขำซอง ใส่เลียบฝั่ง แม่น้ำ และอื่น ๆ อีกมากมาย การใส่มอในพื้นที่ลุ่มน้ำมุนตอนกลาง ก็เรียกได้ว่า เป็นวิธีการหาปลาที่ง่าย และได้ปลาเร็วทันใจ แต่การจะใส่มอจนได้ปลามาบริโภค ก็ขึ้นอยู่กับระดับน้ำในแหล่งน้ำ การเปลี่ยนแปลงวงจรของแม่น้ำ ไม่ได้เป็นอุปสรรคถึงขนาดหาปลาไม่ได้ แต่การเปลี่ยนแปลงวงจรของแม่น้ำ ทำให้รวมมอที่เคยหาปลาเปลี่ยนสภาพไป รวมทั้งปลาก็เปลี่ยนเส้นทางเดินและแหล่งหาอาหารใหม่ พรานปลาที่ใช้มอก็จะได้ปลาน้อยลง

2.แห เป็นเครื่องมือหาปลาที่พรานปลานิยมทำใช้เอง เดิมในพื้นที่ลุ่มน้ำตอนกลาง จะใช้แหที่ทำจากด้าย ต่อมาในปี 2540 มีชาวบ้านจาก อ.กันทรลักษณ์ นำแหที่ทำจากเอ็นมาหาปลา ชาวบ้านในพื้นที่ จึงมีการนำแหที่ทำจากเอ็นมาใช้

⁴การสานแห จะเริ่มจากการก่อ ⁵“จอมแห” ก่อน แล้วถักขยายกว้างออกไปเรื่อย ๆ จนสุดปลายแห ในการขยายแหให้กว้างคนสานแหจะใส่ “แซ” การใส่แซมากน้อยอยู่ที่ระดับตามช่วงยาวของแห ชาวบ้านจะใช้เวลาในการสานแหประมาณ 10 - 15 วัน ในการสานแหหนึ่งปาก เมื่อสานแหเสร็จแล้ว ก็เป็นการใส่ลูกแห โดยจะใช้โซ่มาร้อยมัดติดกับตาข่ายแหด้านล่างตามแนวยาวตลอดแหจนสุด

เมื่อใส่ลูกแหเสร็จแล้วชาวบ้านจะมัด “เกาแห” หลังจากนั้นจะนำแหไปหมักแชไว้ในน้ำมะโก น้ำมะพิบ หรือเลือดวัว เลือดควาย ทั้งไว้ประมาณสามคืน จึงนำแหออกมาล้างให้ได้ 3 - 5 น้ำ จากนั้นนำแหไปย่ำเหยียบใส่โคลนหมักไว้ ครึ่งวันถึงหนึ่งวัน จึงนำแหขึ้นมาล้าง และนำไปใช้หาปลาได้

⁴ อุปกรณ์ในการสานแห ประกอบไปด้วย 1.ด้าย 2.กิม 2 อัน (2 ขนาด) 3.ปาน 4.ลูกแห

⁵ “จอมแห” คือส่วนบนสุดของแห

⁶ “เกาแห” คือการม้วนปลายแหด้านล่างมัดเข้าด้านในผืนแห ทำเป็นถุง มีความลึกประมาณ 15 - 20 เซนติเมตร มัดปลายแหติดกับตาข่ายให้แน่น เมื่อหว่านแหออกไปแล้ว ดึงแหรวบเข้าหากัน ปลาจะติดอยู่ตรงเกาแห เกาแห คือส่วนที่ทำหน้าที่ซังปลาไว้

วิธีการหว่านแห

การหว่านแห จะนำแหที่เตรียมไว้วางตรงหน้า จากนั้นจะใช้มือข้างหนึ่งจับจอมแห แล้วใช้มืออีกข้างรวบแหแล้วรูดไปด้านลูกแหจนสุด แขน แล้วกายกมาใส่มือข้างที่จับจอมแห ให้จับรวมกันไว้ ทำเช่นนี้ไปจนกว่า แหจะเหลือประมาณหนึ่งช่วงแขน จากนั้นมือข้างที่จับจอมแห จะชักออก ๑๐ องศา จากลำตัว และ ๑๐ องศาจากพื้นที่ยืนอยู่

แหส่วนปลายติดลูกจะเหลือห้อยอยู่ แบ่งแหที่เหลือเป็นสามส่วน ส่วนที่หนึ่งยกไปพาดไว้บนสอของแขนข้างที่จับจอมแหอยู่ ใช้มือข้างที่ว่างอยู่จับแหส่วนที่สองซึ่งเป็นมุมอีกข้างของแหแล้วกำไว้ แล้วใช้นิ้วมือยกแหส่วนที่เหลือไปใส่มือข้างที่จับจอมแห โดยใช้มือข้างที่จับจอมแหจับแหส่วนที่สาม รวมไว้กับจอมแห และแหทั้งหมด

การหว่านแห

จากนั้นเป็นขั้นตอนการหว่านแห หากใช้แขนซ้ายขวาเป็นข้างที่จับจอมแห ในการหว่านแห

การหว่านแหหนอง

ชาวบ้าน จะใช้ขาข้างซ้าย ก้าวไปข้างหน้าประมาณครึ่งก้าว แล้วย่อเข่าและลำตัวลงเล็กน้อยพร้อมกับโยกแหไปด้านหลังลำตัวเล็กน้อย จากนั้นใช้แขนเหวี่ยงแหไปข้างหน้าอย่างรวดเร็ว พร้อมกับโน้มลำตัวไปข้างหน้าเป็นแรงส่งแหด้วย (เหมือนกับเสือกระโจนเข้าจับเหยื่อ)

การใช้แหหาปลา มีอยู่หลายวิธี เช่น การหว่านแหชุม , การหว่านแหชุมข้าว , การหว่านแหหนอง , การหว่านแหทั้งปุ่ม การหาปลาโดยใช้แห สามารถใช้ได้ทุกฤดู แต่จะใช้

ได้ไม่ดีในฤดูน้ำหลาก การใช้แห นับว่าเป็นเครื่องมือหาปลาประเภทเคลื่อนที่

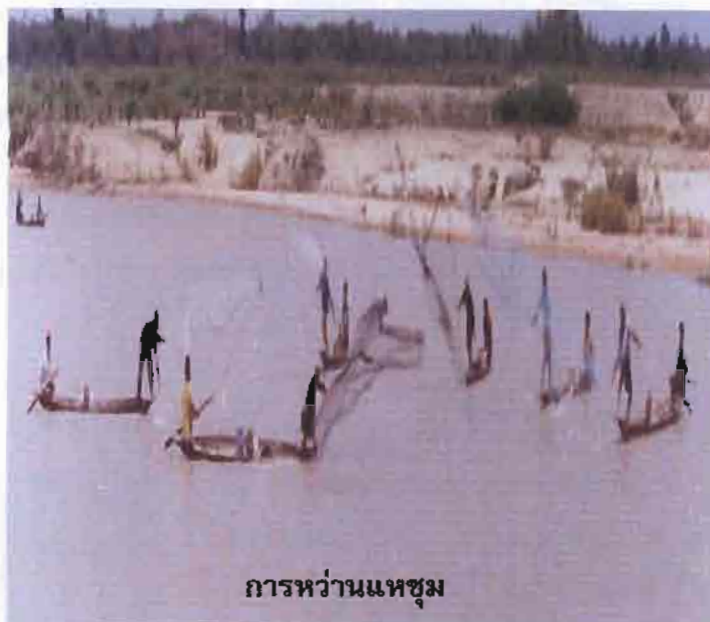
การหว่านแห สามารถเดินหว่าน หรือใช้เรือเป็นพาหนะในการหว่านแหได้ การหาปลา

การหว่านแหบนเรือ

ด้วยแหทำได้ทั้งกลางวัน และกลางคืน การใช้แหหาปลาส่วนมากจะไปสองคนขึ้นไป (สามีกับภรรยา) โดยจะเดินย่องไปตามริมหาดและสังเกตว่ามีปลาวังหากินอยู่บริเวณไหนก็จะหว่านแหใส่บริเวณนั้น จากนั้นค่อยๆ ดึงตรง “จอมแห” (คือส่วนปลายสุดของแห) ลากช้าๆ พร้อมกับรวบแหเข้าหาตัวเองเมื่อรวบแหได้ที่แล้วยกขึ้นปลาก็จะติดมากับแห (ใช้ได้ทั้งแหด้ายและแหเส้นเอ็น)

การหว่านแหบางครั้งก็ทำกันเป็นหมู่คณะ เช่นการหว่านแหชุม ชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันตั้งแต่ มีเรือตั้งแต่ 5 ลำ ขึ้นไป ถึง 15 ลำ หรือจนเต็มลำน้ำ โดยเรือแต่ละลำจะมีคนคัดท้ายเรือหนึ่งคน และมีคนคอยหว่านแหอีกหนึ่งคน ซึ่งทั้งสองคนจะต้องรู้ใจกัน (เข้าหากันได้ดี) ไม่เช่นนั้นคนที่เหวี่ยงแหก็จะตกเรือได้ง่ายๆ การหว่านแหแต่ละครั้ง จะมีการส่งเสียงบอกสัญญาณกันแล้วหว่านแหลงน้ำพร้อมๆ กัน ปลาที่ได้จะเป็นปลาจำพวก ปลาสวาย , ปลาอีโทะ , ปลาแก้ง , ปลาปาก , ปลาดอง , ปลาหนุ , ปลานกเขา , ปลาแปบ , ปลากต , ปลาแซ่ , ปลานาง , ปลาควาย , ปลาขยอน เป็นต้น เมื่อได้ปลาจะมาแบ่งกันเฉพาะสมาชิกในแต่ละลำเรือ หากในครั้งหนึ่งมีเรือมาร่วม 10 ลำ โดย 1 ลำ มีสองคน ปลาที่ได้ก็จะแบ่งแค่สองคนที่อยู่เรือลำเดียวกัน

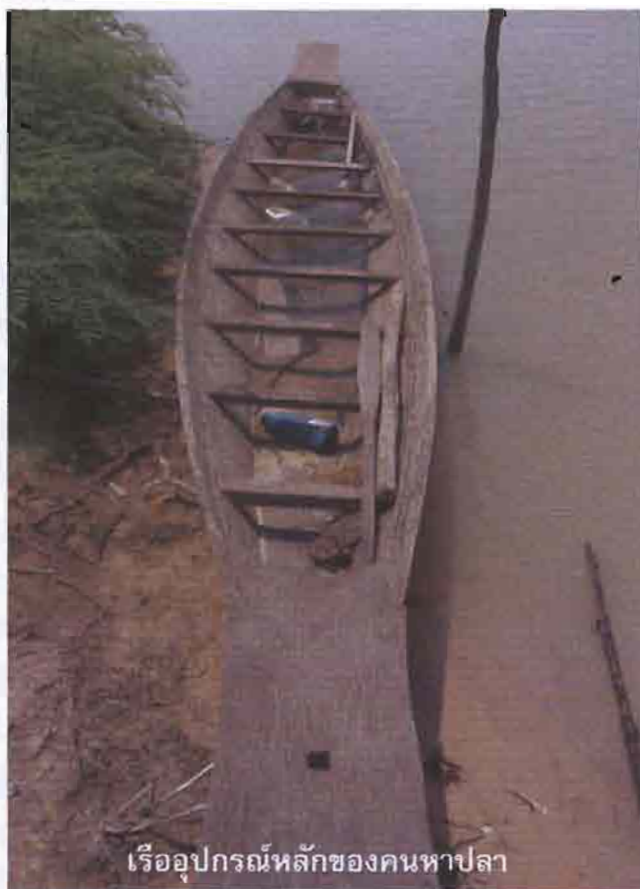
การหว่านแหชุม

การหาปลาโดยใช้แหเป็นเครื่องมือ มีการใช้อย่างแพร่หลาย แม้ว่าพฤติกรรมการใช้แหในการหาปลา จะเป็นลักษณะการล่า แต่บางครั้งชาวบ้านก็จะทำ “ชุมข้าว” เพื่อล่อให้ปลามากินข้าวเปลือกที่โรยไว้ จากนั้นจึงจะใช้แหหว่านเอาปลา การใช้แหเป็นเครื่องมือหาปลาแม้จะสะดวกสบาย และคล่องตัว แต่ก็เป็นเครื่องมือที่จะต้องมีการบำรุงรักษา ด้วยการย้อมแหอยู่เสมอ อย่างน้อยควรย้อมแห 2 ปีต่อหนึ่งครั้ง จะทำให้แหมีอายุการใช้งานนานมากขึ้น

3. เบ็ดราว เป็นเครื่องมือหาปลาที่ใช้กันมากอีกชนิดหนึ่ง โดยทั่วไปคนใส่เบ็ดราวจะมีเรือเป็น

อุปกรณ์ประกอบ ผู้ที่ใช้เครื่องมือประเภทนี้จะต้องทุ่มเทเวลาในการหาปลาโดยวิธีนี้มาก เบ็ดที่ใช้ก็จะมีขนาดตั้งแต่ เบอร์ 19 , 18 , 17 , 16 , 15 , 12 , 10 , 8 เป็นต้น (ขนาดของเบ็ดเบอร์สูงจะมีขนาดเล็ก เช่น เบอร์ 19 เล็กกว่าเบอร์ 18 เรียงจากมากไปหาน้อย)

การใส่เบ็ดราวพรานปลาจะจัดซื้อเบ็ด ที่ทำจากเหล็กขนาดเล็กกลม ดัดโค้งรูปทรงคล้ายตะขอ ตรงปลายจะแหลมและมีเงี่ยง ด้านท้ายของเบ็ดจะแบบ พรานปลาจะใช้เชือกในล่อนหรือขนาดประมาณ ⁷“ริงก” มัดช่วงท้ายเรียกว่า ⁸“เคาเบ็ด” พรานปลาจะ ⁹“ยักเบ็ด” ได้เยาะจนพอสำหรับการใส่ แล้วจึงจะนำไปใส่ โดยจะต้องมีเบ็ดบางส่วนที่จะต้องเหลือเพื่อสำรองไว้ สำหรับเบ็ดหลังที่ปลามากินแล้วเบ็ดขาดหลุดไปกับปลา ก็จะใช้เบ็ดที่สำรองไว้ผูกกับราวแทนเบ็ดที่ขาด

เรืออุปกรณ์หลักของคนหาปลา

วิธีการใส่เบ็ดราว

การใส่จมถึงดินได้น้ำ (ใส่ข้ามแม่น้ำ) การใส่จะผูกเชือกแต่ละด้านติดกับต้นไม้หรือเสาไม้

การใส่เบ็ดราว

ก็ได้ และถัดจากปลายเชือกหนึ่งเมตร (โดยประมาณ) ใช้ก้อนหินขนาดพอประมาณว่าจะถ่วงเบ็ดให้จมได้ ผูกติดกับราวเบ็ดโดยผูกเป็นช่วงๆจนถึงอีกฝากหนึ่ง ส่วนเบ็ดจะมีเชือกเบ็ดอีกต่างหาก (เชือกที่ติดกับเบ็ดเรียกว่าเคาเบ็ด) โดยจะใช้ปลายเชือกอีกด้านหนึ่งผูกติดกับเชือกราวเบ็ดผูกเป็นช่วงๆ ละ 1 - 1.5 เมตร เหยื่อที่ใช้จะเป็นจำพวกไส้เดือน , หัวหอย , กุ้งฝอย , เหยื่อโอ (

⁷ “ริงก” ใช้เรียกขนาดของเชือก แทนคำว่าเบอร์ก

⁸ “เคาเบ็ด” ใช้เรียกบริเวณที่ใช้เชือกมัดติดกับเบ็ด

⁹ “ยักเบ็ด” คือขั้นตอนการมัดเชือกติดกับเบ็ด

ทำจากการหมักเครื่องในเปิดไก่) , ปูหิน เป็นต้น ปลาที่มากินเบ็ดได้แก่ ปลากด , ปลานาง , ปลาเซียม , หรือปลาเค็ง เป็นต้น (เรียงจากมากไปหาน้อย) การใส่เบ็ดร่าวจะใส่ที่เดิมจนกว่าจะถึงฤดูน้ำหลากจึงจะกู้เก็บ แล้วเปลี่ยนวิธีการหาแบบใหม่

ใส่ระดับกลางน้ำ (ใส่ข้ามแม่น้ำ) การใส่จะผูกเชือกแต่ละด้านติดกับต้นไม้หรือเสาไม้ก็ได้ และถัดจากปลายเชือกหนึ่งเมตร (โดยประมาณ) ใช้เชือกผูกติดกับก้อนหินโดยให้เหลือปลายเชือกไว้ ความยาวของปลายเชือกกับก้อนหินขึ้นอยู่กับว่าต้องการให้เบ็ดอยู่ตื้นหรือลึกขนาดไหน ก้อนหินขนาดพอประมาณว่าจะถ่วงเบ็ดให้จมได้ โดยผูกติดกับร่าวเบ็ดเป็นช่วงๆ ควบคู่กับการผูกทุ่นจนถึงอีกฝากหนึ่ง โดยทุ่นจะทำหน้าที่ถ่วงเบ็ดให้ลอยและหินจะทำหน้าที่ถ่วงเบ็ดให้จม พรานปลาจะต้องใช้หินถ่วงกับทุ่นได้ระดับสัมพันธ์กันจึงจะได้ปลา ส่วนเบ็ดจะมีเชือกเบ็ดอีกต่างหาก (เชือกที่ติดกับเบ็ดเรียกว่าเคาเบ็ด) โดยจะใช้ปลายเชือกอีกด้านหนึ่งผูกติดกับเชือกร่าวเบ็ดผูกเป็นช่วงๆ ละ 1 - 1.5 เมตร ส่วนเหยื่อที่ใช้ก็จะเป็น ลูกปลานิล , ลูกปลาหมอ , กุ้ง , เหยื่อโอ (ทำจากการหมักใส่เปิด, ใส่ไก่) , ใส่เดือน ปลาที่มากินเบ็ดได้แก่ ปลานาง , ปลาเซียม , ปลาดองกลาย , ปลาบึก , ปลาปิ้ง , ปลาจอก , ปลาค้าว , ปลากด , ปลาแขยง เป็นต้น (เรียงจากมากไปหาน้อย)

หินสำหรับใส่ช่วงเบ็ด

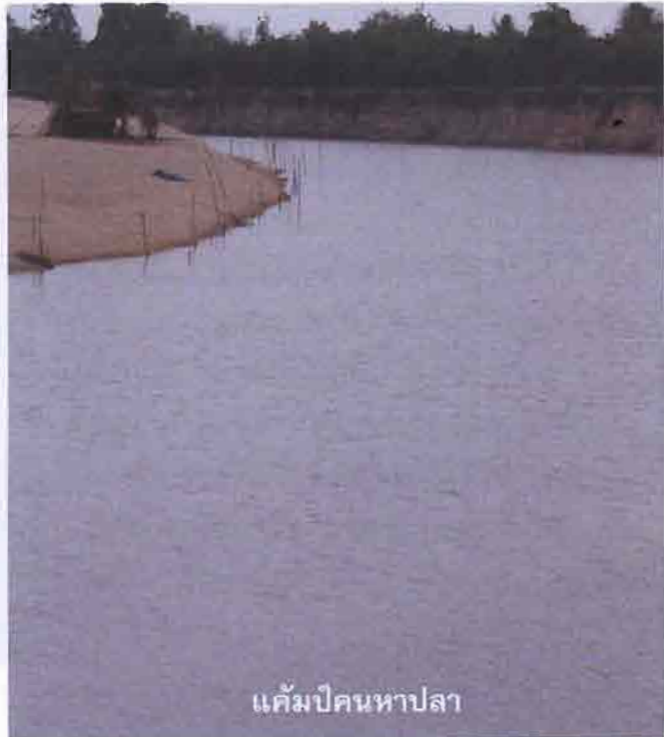
ปลากำลังกินเบ็ด

ใส่ระดับผิวน้ำ (ใส่ข้ามแม่น้ำ) การใส่จะผูกเชือกร่าวเบ็ดแต่ละด้านติดกับต้นไม้หรือเสาไม้ก็ได้ และถัดจากปลายเชือกหนึ่ง 2 - 3 เมตรผูกติดกับร่าวเบ็ดเพื่อไม่ให้เชือกร่าวเบ็ดจมน้ำ ผูกเป็นช่วงๆ จนถึงอีกฝากหนึ่ง ส่วนเบ็ดจะมีเชือกเบ็ดอีกต่างหาก (เชือกที่ติดกับเบ็ดเรียกว่าเคาเบ็ด) โดยจะใช้ปลายเชือกอีกด้านหนึ่งผูกติดกับเชือกร่าวเบ็ดผูกเป็นช่วงๆ ละ 1 - 1.5 เมตร ส่วนเหยื่อที่ใช้ก็จะเป็น ลูกปลานิล , กุ้ง , ลูกปลาหมอ , เหยื่อโอ (ทำจากการหมักเครื่องในเปิดไก่) , ใส่เดือน ปลาที่

มากินเบ็ดได้แก่ ปลานาง , ปลาเซียม , ปลาดองกลาย , ปลาบึก , ปลาปิ้ง , ปลาค้าว , ปลากด ,

ปลาแขยง หรือปลาเค็ง เป็นต้น (เรียงจากมากไปหาน้อย) การใส่เบ็ดราวจะใส่ที่เดิมจนกว่าจะถึงฤดูน้ำหลากจึงจะทุบเก็บ แล้วเปลี่ยนวิธีการหาแบบใหม่

การหาปลาโดยวิธีนี้จะใส่เหยื่อในช่วงเย็นเวลาประมาณ 17.30 น. และกว่าจะใส่เหยื่อเสร็จก็ใช้เวลาเป็นชั่วโมงหรือมากกว่านั้น อยู่ที่จำนวนเบ็ดที่ใส่ หากเบ็ดเยอะการใส่เหยื่อก็จะเยอะตาม เมื่อใส่เหยื่อเสร็จแล้วพรานปลาก็จะพายเรือเข้าฝั่งแล้วรอ โดยทิ้งเวลาให้ผ่านไป 2 - 3 ชั่วโมง แล้วพรานปลาก็จะไป ยามเบ็ด (คือการที่พรานไปดูเบ็ดหากมีปลาติดเบ็ดก็จะปลดเอาปลาแล้วใส่เหยื่อใหม่เข้าไปแทน หรือการสำรวจว่าเหยื่อเบ็ดยังเหลืออยู่หรือไม่ หากไม่ก็จะใส่เหยื่อใหม่เข้าไปใหม่) ที่ใส่ไว้ เพื่อเอาปลาที่มากินเหยื่อและติดเบ็ด หากปล่อยไว้จนถึงเช้าปลาอาจจะตื่นจนหลุด และตรวจสอบว่าเบ็ดหลังไหนเหยื่อยังอยู่ปกติ หลังไหนไม่มีเหยื่อเหลืออยู่ก็จะใส่เหยื่อใหม่ลงไปแทนที่ เมื่อทุกอย่างเสร็จเรียบร้อยพรานปลาก็จะมา ยามเบ็ด อีกครั้งในเช้าวันต่อมา (ส่วนมากปลาจะติดเบ็ดในช่วงเช้ามากกว่าช่วงกลางคืน)

เมื่อพรานปลามาดูเบ็ดในช่วงเช้าแล้ว ก็จะนำปลาที่ได้มาขายโดยจะมีแม่ค้ามารับถึงท่าปลาขายปลาเสร็จพรานปลาก็จะออกไปหาเหยื่อเพื่อเตรียมลงเบ็ดอีกครั้งในช่วงเย็น “พรานปลาให้เหตุผลว่าที่ต้องดูเบ็ดในตอนกลางคืน เนื่องจากปลาจะออกหากินในช่วงเย็นกับช่วงใกล้สว่าง จึงต้องเอาปลาที่กินเบ็ดช่วงเย็นและใส่เหยื่อใหม่เพื่อรอปลาออกหากินอีกในรอบเช้า” การใส่เบ็ดราวมีอยู่สามวิธีขึ้นอยู่กับว่าเป็นช่วงปลาอะไรกินเบ็ด อาจจะใส่จมจนถึงดิน ใส่ระดับกลางน้ำ หรือใส่ระดับผิวน้ำ การใส่เบ็ดราวจะใส่ที่เดิมจนกว่าจะถึงฤดูน้ำหลากจึงจะทุบเก็บ แล้วเปลี่ยนวิธีการหาแบบใหม่

4.เบ็ดคัน การเตรียมเบ็ดจะเหมือนกับเบ็ดราว ต่างกันตรงที่เบ็ดคัน จะนำเบ็ดที่ยักเสร็จแล้วมาผูกมัดติดกับคันไม้ไผ่ ที่ผ่านการเหลาไว้แล้ว คันเบ็ดที่ดี ช่วงโคนที่จะใช้ปักดินจะต้องตัดตรงบริเวณข้อไม้ไผ่ แล้วนำมาแหลมปลาย ในช่วงปลายของคันเบ็ดต้องเหลาให้บาง สามารถโค้งโค้งได้ไม่หัก จากนั้นนำมารมควันไฟให้แค่เหลือง คันเบ็ดที่ชาวบ้านใช้กันจะมีความยาวขนาด 3 ปล้องไม้ไผ่

การใส่เบ็ดคัน จะใส่ตามริมฝั่งแม่น้ำมูน การใส่จะเริ่มจากพรานปลาเดินเรียงเบ็ดที่จะใส่ให้

หมดครบตามจำนวนเบ็ดที่มีมาในแต่ละครั้ง เมื่อเรียงเบ็ดเสร็จแล้วจะเริ่มใส่เหยื่อเบ็ดในช่วงเย็นก่อนตะวันตกดิน การใส่เบ็ดคันจะมีการขามเบ็ด บ่อยกว่าการใส่เบ็ดราว โดยจะทิ้งเวลาประมาณ ชั่วโมงครึ่งถึงสองชั่วโมง ต่อการขามเบ็ด หนึ่งครั้ง เบ็ดที่ใช้ก็จะมีขนาดตั้งแต่เบอร์ 16 , 17 , 18 , 19 , 20 ขึ้นอยู่กับแต่ละคน เหยื่อที่ใช้ในการใส่เบ็ดคันจะมี ใส่เดือน , ปูหิน , กุ้งซอน , เขียดไม้ หรือบางคนก็ใช้ลูกปลานิล , ลูกปลาหมอ ใส่สลับกันแต่เป็นเหยื่อเสริมในแต่ละครั้งเท่านั้น ปลาที่ได้จะเป็นปลาช่อน , ปลาดุก , ปลานาง , ปลาเกด เป็นต้น การใส่เบ็ดคันเมื่อถึงเช้าวันต่อมาเมื่อเอาปลาเสร็จก็จะกู้เก็บเบ็ด ที่บริเวณหนึ่งจะใส่แค่ครั้งหนึ่ง (1 ครั้งคือ 1 คัน) จะไม่ใส่ที่เดิมจะย้ายไปเรื่อยๆ

การใส่เหยื่อเบ็ด (เบ็ดราวและเบ็ดคัน)

การใส่เบ็ดราวและเบ็ดคัน เพื่อให้ได้ปลานั้น พรานปลาจะต้องใส่เหยื่อและรักษาสภาพของเหยื่อให้มีสภาพสดอยู่เสมอ การใส่เบ็ดนอกจากเลือกตำแหน่งการใส่เบ็ดแล้ว เทคนิคสำคัญของการใส่เบ็ดคือการใส่เหยื่อเบ็ด หรือการเสียบเหยื่อเบ็ด

เหยื่อเบ็ดในพื้นที่ศึกษาสามพื้นที่ พบว่า มีการใช้เหยื่อ คือ 1.ใส่เดือน 2.หัวหอย (หอยขม / หอยทราย) 3.ลูกปลา / ปลาสด 4.เหยื่อโอ 5.เขียด 6.ปูนา 7.กบ 8.หนู 9.แมงกิ้งกอน เป็นต้น เหยื่อแต่ละประเภท จะมีการเสียบเบ็ดต่างกัน กล่าวคือ

1. ใส่เดือน จะใช้เบ็ดเสียบด้านหัวเข้าไปในปากใส่เดือน ดันเข้าไปในลำตัว จากนั้นงอเบ็ดให้สอดออกมาด้านข้างลำตัวของใส่เดือน แล้วม้วนลำตัวใส่เดือนมาเกี่ยวเบ็ดอีกรอบหนึ่ง หากใส่เบ็ดขนาดเล็กอาจจะตัดใส่เดือนเป็น 2 - 3 ท่อน ก็จะได้เหยื่อสำหรับเบ็ดหลังอีกด้วย แต่หากใส่เบ็ดขนาดใหญ่ 8 - 9 ที่ใช้ใส่ปลาค้าว จะต้องใช้ใส่เดือน 3 - 5 ตัว ต่อเบ็ดหนึ่งหลัง การใช้ใส่เดือนเป็นเหยื่อใช้ได้ทั้งเบ็ดคัน เบ็ดราว ใส่ได้ทั้งผิวน้ำ กลางน้ำ และจมถึงพื้นดิน การใช้เหยื่อประเภทนี้ใส่เบ็ด จะใช้ในช่วงต้นฤดูน้ำแดง ถึงปลายฤดูน้ำลด ในฤดูแล้งใส่เดือนจะหายากมาก
2. หัวหอย และเหยื่อโอ เป็นเหยื่อที่ใส่ง่าย คือใช้เบ็ดเสียบตรงไหนก็ได้ ให้เบ็ดติดกับเหยื่อให้แน่น เหยื่อประเภทนี้ ส่วนมากนิยมใส่ในระดับกลางน้ำ และจมถึงพื้น ส่วนมากจะได้

ปลากด ปลาเค็ง และปลาประเภทหากินลึกได้น้ำ ใส่ได้ตลอดทั้งปี แต่ส่วนมากจะใส่บริเวณน้ำตื้น คอคอดของแม่น้ำ

3. ลูกปลา และปลาสด พรานปลาจะใช้เบ็ดเกี่ยวบริเวณส่วนหางด้านบนของเหยื่อ เพื่อให้เหยื่อสามารถเดินได้ และไม่ตายง่าย การใส่เหยื่อประเภทนี้จะใช้สำหรับการใส่เบ็ดในระดับกลางน้ำ และผิวน้ำ ปลาที่กินเหยื่อได้แก่ ปลานาง ปลาค้าว ปลาปิ้ง ซึ่งเป็นปลาขนาดใหญ่ และปลาเหล่านี้เป็นปลาที่กินอาหารสด หากินสูง สามารถใส่เบ็ดประเภทนี้ได้ตลอดปี โดยจะใส่ในบริเวณวังน้ำลึก
4. เขียด ปูนา แมงกิ้งกชอน เป็นเหยื่อที่ใช้ใส่เบ็ดในระดับผิวน้ำ เขียดจะเกี่ยวเบ็ดบริเวณคาง ทะลุปากด้านบน ส่วนปูนาและแมงกิ้งกชอนจะเกี่ยวเบ็ดบริเวณช่วงหางด้านบน ส่วนมากใช้กับเบ็ดคัน โดยใส่เบ็ดในพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำ ปลาที่กินเหยื่อประเภทนี้จะเป็น ปลาช่อน เป็นส่วนมาก การใส่เหยื่อประเภทนี้ นิยมใส่ในฤดูแล้งถึงต้นฤดูน้ำแดง
5. กบและหนู เป็นเหยื่อที่ใช้สำหรับล่อปลาขนาดใหญ่ จำพวกปลาปิ้ง ปลาชะโด การใส่เหยื่อประเภทนี้จะใช้สำหรับการใส่เบ็ดโยง โดยใช้เชือกขนาดเล็กมัดตรงเอวกับหรือหนู และใช้เบ็ดเกี่ยวเชือกที่มัดเอวเหยื่อ ให้เหยื่อลอยอยู่ผิวน้ำเพื่อล่อปลาให้มากิน ส่วนมากจะใส่เบ็ดโยงในช่วงฤดูน้ำหลาก ถึงต้นฤดูน้ำลด

การเลือกใช้เหยื่อแต่ละชนิด ก็จะต้องสอดคล้องกับแหล่งหาปลาและเหมาะสมตามช่วงฤดูด้วย ในขณะเดียวกันก็ต้องใช้เบ็ดให้ถูกขนาด การใส่เบ็ดแม้จะดูไม่ซับซ้อน แต่พรานปลาที่จะใช้เครื่องมือหาปลาประเภทนี้ ต้องอาศัยความชำนาญ และใจรัก รวมทั้งความมุ่งมั่นในการใส่เบ็ด เพราะต้องใช้เวลานานวันในการใส่เบ็ด 1 ครั้ง หลายครั้งในการใส่เบ็ดที่พรานปลาจะต้องอดนอนทั้งคืน เพื่อลุกขึ้นมาเบ็ด พรานปลาที่ใช้เบ็ดเป็นเครื่องมือหาปลา จนเป็นคนที่ต้องใช้ความอดทนสูง

5. ลอบ ลอบเป็นเครื่องมือหาปลาที่พรานปลาผลิตขึ้นเอง จากวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น ลอบมีอยู่สี่ประเภท คือ 1. ลอบตั้ง 2. ลอบนอน 3. ลอบเบ็ด 4. ลอบชิง หรือลอบดาง การหาปลาด้วยลอบ จะได้ปลามากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยสองอย่าง คือบริเวณแหล่งที่ใส่ และการทำลอบ

การใช้ลอบในการหาปลามีการทำต่อเนื่องมายาวนาน เดิมลอบจะทำจากไม้ไผ่ ทั้งลอบนอน ลอบเบ็ด และลอบตั้ง ต่อมาในช่วง ปี 2542 ซึ่งเป็นช่วงที่เขื่อนราษีไศลเก็บน้ำ มีชาวบ้านต่างถิ่นจากชุมชน ¹⁰“บ้านโคก” มาหาปลาในพื้นที่แม่น้ำมูล และนำลอบชิงหรือลอบดางมาใช้หา

¹⁰ “บ้านโคก” ชาวบ้านในพื้นที่ จะเรียกคนที่มาจากชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากแม่น้ำมูล ว่าคนบ้านโคก

ปลา ชาวบ้านจึงได้รับรูปแบบนี้มา และนำมาผลิตใช้ และมีการใช้มาจนถึงปัจจุบัน

การทำลอบไม้ไผ่

พรานปลาจะนำไม้ไผ่ที่มีอายุ 2 ปี ขึ้นไป มาเหลาให้กลมเป็นซี่ จากนั้นจะนำมาวางเรียงกัน แล้วใช้เครื่องทุมาดัก การดักใช้ดักลายซัด โดยดักเป็นแถวตามลายขวางของซี่ไม้ไผ่ ระยะห่างแต่ละแถวดักประมาณ 15 - 20 เซนติเมตร ดักให้เป็นแผ่น เมื่อดักจนได้แผ่นใหญ่แล้ว นำแผ่นไม้ไผ่ที่ดักมาครอบ "กรงลอบ" ที่เตรียมไว้ แล้วใช้เชือกดักไม้ไผ่เข้ากับกรงลอบดึงให้แน่นแล้วมัด ดักทอเข้ากับไม้ขนาดเท่าหัวแม่โป้งที่ตัดโค้งเป็นวงกลม เรียกว่า "กรงลอบ" ลอบหนึ่งอันจะมีกรงลอบ จำนวน 5 - 7 กรงแล้วนำมาดักทอเป็นรูปทรงกระบอก ลอบจะมีอายุอยู่สองช่วง "พรานปลาเรียกว่าสองห้อง" งานในช่วงด้านหน้าของลอบ "เรียกว่างาล่อ" ลักษณะงานจะแหวกผ่าเข้าไปในตัวลอบเป็นแนวยาวตามตัวลอบ ซึ่งล่อ จะห่างกว่างาซังเพื่อให้ปลาเข้าง่าย เมื่อปลาเข้าลอบแล้วจะไม่สามารถถอยกลับออกทางเดิมได้ จึงต้องดันผ่านงาที่สองเข้าไป เรียกว่า งาซัง งาซังจะอยู่ในช่วงกลางของตัวลอบ ลักษณะงาซังจะวางจากช่วงกลางของตัวลอบลึกเข้ามาในตัวลอบตามแนวยาว มีประตูเปิดเอาปลาอยู่บริเวณด้านท้ายของลอบ

การทำลอบดาว

พรานจะนำตาข่ายที่ทำจากเชือกในล่อน มามัดวนดักครอบเข้ากับ "กรงลอบ" ที่เตรียมไว้ แล้วใช้เชือกมัดตาข่ายเข้ากับกรงลอบให้แน่น ดักทอเข้ากับไม้ขนาดเท่าหัวแม่โป้งที่ตัดโค้งเป็นวงกลม เรียกว่า "กรงลอบ" ลอบหนึ่งอันจะมีกรงลอบ จำนวน 5 - 7 กรงแล้วนำมาดักทอเป็นรูปทรงกระบอก คล้ายกับลอบไม้ไผ่

วิธีการใส่ลอบ

5.1 วิธีการใส่ลอบนอน บริเวณที่จะใส่ลอบ พรานปลาจะต้องทำขึ้นเอง โดยใช้ฝามาไผ่ กันเป็นครึ่งวงกลมระหว่างน้ำกับตลิ่งแม่น้ำ แล้วเว้นช่องไว้สำหรับวางลอบ แล้วใช้ไม้ที่แหลมปลายข้างหนึ่ง เสียบดินคัดลอบให้ท้องลอบติดกับดินและด้านข้างอีกข้างทั้งสองข้างติดฝามาไผ่ให้สนิท หรือใช้เครื่องทุผูกกระหว่างริมฝามาไผ่ที่เว้นไว้ทั้งสองข้างยึดเข้าหากันเพื่อให้ฝาททั้งสองข้างแนบสนิทกับลอบ ให้เครื่องทุผูกประมาณ แล้วใช้กิ่งไม้รวมกับวางทับหลังลอบอีกครั้งหนึ่ง ทิ้งไว้แล้ววันต่อมาจึงดูลอบว่ามีปลาติดลอบหรือไม่ อาจจะหลายวันค่อยมาดู แล้วแต่สะดวก หรือบางครั้งก็จะนำลอบไปวางข้างขอนไม้ที่อยู่ใต้น้ำ โดยสังเกตว่าบริเวณไหนที่มีปลา

¹¹ "กรงลอบ" คือไม้ที่ตัดโค้งกลมมัดติดเป็นวงกลม

¹² "กรงลอบ" คือไม้ที่ตัดโค้งกลมมัดติดเป็นวงกลม